

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Державний архів Хмельницької області*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 22

Хмельницький
2019

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 5 від 02.08.2019 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженів Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації НСКУ (голова), Почесний краєзнавець України;

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий спів-
робітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, заслужений
працівник культури України;

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельниць-
кого обласного державного архіву, член НСКУ;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької
міської організації НСКУ, Почесний краєзнавець України (співголова);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член НСКУ, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управ-
ління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції
навчальних закладів України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженів Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2019. – Вип. 22. – 200 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2019

НАШ ЮВІЛЯР

КАРВАН СТАНІСЛАВА ЛЮДВІГІВНА

ПОДВИЖНИЦЯ БІБЛОТЕЧНОГО ТА ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

(до 70-річчя з дня народження Станіслави Людвіківни Карван)

Станіслава Людвіківна Карван народилася 25 липня 1949 року у м. Хмельницький у сім'ї Людвіка і Марії Яворських.

З відзнакою Закінчила Хмельницьке педагогічне училище, філологічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка.

Розпочала трудову діяльність у 1974 році на посаді викладача Хмельницького педагогічного училища (нині Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія), де проявила себе як ініціативний, творчий працівник. У 1976-1988 рр. – працювала на комсомольській і партійній роботі.

У липні 1988 р. Станіслава Людвіківна призначена директором Хмельницької державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського, де працювала до 2003 року.

Університетська освіта, досвід роботи з людьми, працелюбність, вимогливість допомогли їй швидко опанувати бібліотечну справу. Буквально з перших днів керівництва бібліотекою С. Л. Карван основну увагу приділяє пошуку шляхів підвищення соціальної ролі бібліотеки у суспільстві, утвердженню іміджу та авторитету наукової бібліотеки.

В той час бібліотеки України робили перші кроки інформатизації та комп'ютеризації. І Хмельницька ОУНБ за короткий час стає справжнім інформаційним центром, діяльність якого спрямована на подальше інформаційне забезпечення інтересів та запитів користувачів, розвиток інформаційних ресурсів, впровадження новітніх технологій. У бібліотеці створюються перші автоматизовані робочі місця, електронні бази даних.

Значну увагу Станіслава Людвіківна приділяла пошуковій, науково-дослідній роботі, вивченню історії краю, брала активну участь у підготовці та проведенні міжнародних, всеукраїнських, регіональних історико-краєзнавчих конференцій, була членом їх редакційних колегій. У співпраці з зацікавленими установами за період 1991-2003 рр. бібліотекою проведено більше 20 науково-практичних конференцій. Активно запрацював клуб «Краєзнавець», який об'єднав краєзнавчу еліту області.

Завдяки її наполегливості розширювалась структура бібліотеки, було створено нові відділи і сектори: відділ краєзнавства, відділ автоматизації, центр регіональної інформації.

Упродовж всього періоду керівництва бібліотекою Станіслава Людвіківна наполегливо вирішувала проблеми зміцнення матеріально-технічної бази ОУНБ, розширення її площ.

У 1991 р. брала участь у роботі 57-ї сесії Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) в Москві,

була активним учасником міжнародних та республіканських семінарів з питань розвитку бібліотечної справи, автоматизації бібліотечних процесів. У 1999 р. протягом трьох тижнів по лінії інформаційного агентства США вивчала досвід роботи американських бібліотек по впровадженню нових інформаційних технологій.

Велику увагу С. Карван приділяла громадській роботі. З 1995 р. очолювала відділення УБА при Хмельницькій ОУНБ, а з квітня 2001 р. обрала головою Хмельницького регіонального відділення УБА. Була активним членом Всеукраїнської спілки краєзнавців. На її рахунок чимало публікацій з питань краєзнавства та бібліотечної справи.

За невтомну творчу працю, високий професіоналізм, організаторські здібності Станіслава Людвіківна неодноразово була відзначена на державному та обласному рівні. Вона – один з перших лауреатів обласної премії в галузі бібліотечної роботи імені Мелетія Смотрицького, яку отримала у 1996 році за вагомий внесок у підвищення соціальної ролі бібліотек в суспільстві, організацію і проведення наукових досліджень, 108 Міжнародних та Всеукраїнських конференцій з питань бібліотечного та історичного краєзнавства, видання серії книг «Духовні витоки Поділля», буклетів «Повернуті імена».

У серпні 2003 р. Указом Президента України їй присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури України», з врученням нагрудного знаку за значний особистий внесок у соціально-економічний та культурний розвиток України, вагомі трудові здобутки та з нагоди 12-ї річниці незалежності України.

Своєю невтомною, творчою працею, вимогливістю, організаторськими здібностями вона знайшла визнання серед бібліотечних працівників області та всієї України.

Хронологія основних подій

- 3 липня 1988 Карван Станіславу Людвіківну призначено директором Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського.
- 1989 Міністерство культури УРСР визначило Хмельницьку ОУНБ ім. М. Островського переможцем республіканського змагання наукових бібліотек, відзначило Перехідним Червоним Прапором.
- 6-9 вересня 1989 На базі бібліотеки відбулася республіканська науково-практична конференція бібліотекарів-краєзнавців «Краєзнавча робота бібліотек – фактор патріотичного і інтернаціонального виховання населення». На конференції прийнято «Положення про краєзнавчу роботу».

- 1990 Створено соціологічну службу по вивченню читання.
Відзначення 90-річчя бібліотеки.
- 1991 Директор бібліотеки брала участь у 57-й сесії ради Генеральної конференції ІФЛА у Москві.
Участь у проведенні республіканського наукового дослідження «Краєзнавча робота бібліотек».
- 1991-1994 Створення зведеного друкованого каталогу краєзнавчої літератури по Хмельницькій області.
- 1993 Бібліотеці виділено приміщення по вул. Грушевського, 93, куди переведено відділ літератури іноземними мовами, науково-методичний відділ.
Проведення республіканського наукового дослідження «Бібліотечне та історичне краєзнавство в діяльності ОУНБ та бібліотек області». За підсумками дослідження колектив бібліотеки нагороджено Дипломом Міністерства культури України.
- 1994-1995 Розпочато комп'ютеризацію бібліотечних процесів (створено 3 автоматизованих робочих місця, впроваджено програми автоматизації процесу комплектування та автоматизовану Інформаційно-пошукову систему обробки фондів та організації каталогів).
- 1996 В бібліотеці створено місце користувача Інтернет.
Загвардено обласну програму збереження бібліотечних та архівних фондів на 2001-2005 роки.
Розроблено програму автоматизації бібліотеки.
Прийнято рішення сесії Хмельницької обласної Ради про реконструкцію будівлі бібліотеки.
Участь у 8-й Міжнародній конференції «Крим-2001» «Бібліотеки та асоціації в світі, що змінюється: нові технології та нові форми співробітництва».
- 2000 Перемога у конкурсі «Інтернет для читачів публічних бібліотек LEAP». Отримання гранту на створення Інтернет-центру.
За вагомий внесок у розвиток та збереження бібліотечних ресурсів регіону, популяризацію української літератури, мови, історії та культури рідного краю бібліотеку нагороджено обласною премією ім. Мелетія Смотрицького.
- 2001 Указом Президента України С.Л.Карван присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури України».
- Грудень 2003 Призначена на посаду заступника директора Державного архіву Хмельницької області за результатами конкурсу по переводу з ОУНБ ім. М. Островського.
- Липень 2006 Звільнення з займаної посади у зв'язку з виходом на пенсію

Бібліографічний список публікацій С. Л. Карван

(матеріал розміщено в зворотній хронологічній послідовності; в межах одного року – за алфавітом назв статей)

1. **За правду, а не вимисел** : [дир. ОУНБ ділиться планами щодо розвитку б-к обл.] // Поділ. вісті. – 2003. – 5 верес.
2. **Природа Хмельниччини**: потенціал, охорона, проблеми : матеріали наук.-практ. конф. / Хмельниц. облдержадмін., Упр. культури Хмельниц. облдержадмін., виконком Нетішин. міськради ; ред. : О. В. Ільїнська, В. О. Вибодовська, С. Л. Карван та ін. - Нетішин : [б. в.], 2002. - 214 с.
3. **Бібліотека і час** : ювілей. зб., присвяч. 100-річчю ОУНБ / Упр. культури Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. держ. обл. б-ка ім. М. Островського; ред. : С. Л. Карван, Н.М. Синиця, С. Р. Михайлова та ін. – Хмельницький : міська друкарня, 2001. – 118 с.
4. **Теорія та історія світової і вітчизняної культури** : бібліогр. покажч. / Упр. культури Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. обл. наук. б-ка ім. М. Островського ; ред. С. Карван, уклад. : Л. Марцонь, В. Ільїнський. – Хмельницький : ред.- вид. від. гуманітарно-пед. ін-ту, 2001. - 37 с.
5. **Хмельницька державна обласна універсальна наукова бібліотека імені Миколи Островського** – головний науково-інформаційний, краєзнавчий та культурно-просвітницький центр регіону // Бібліотеки в інформаційному суспільстві : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського 21.09.2001 р. / Управління культури Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. держ. обл. б-ка ім. М. Островського. – Хмельницький, 2001. – С. 124 – 129.
6. **Іон Срулевич Винокур** : бібліогр. покажч. / Управління культури Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. держ. обл. б-ка ім. М. Островського; Кам'янець-Поділ. держ. педуніверситет; Хмельниц. обл. орг. Всеукр. спілки краєзнавців; уклад. С. Л. Карван. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. – 80 с.
7. **Люди, які люблять цікаві книжки, будуть завжди** / розмову вів С. Прищепа // Є! – 2000. – № 109. – С. 16.
8. **Хмельницька державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Островського** : до 100-річчя з часу заснування // Матеріали X-ї Подільської історико-краєзн. конференції / відповід. ред. І. С. Винокур. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 30 – 33.
9. **Участь поляків в діяльності Кам'янець-Подільської «Прогресу»** // Поляки на Хмельниччині : погляд крізь віки : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф. 23 – 24 черв. 1999 р. – Хмельницький, 1999. – С. 274 – 275.

10. Тема Визвольної війни у бібліотечному краєзнавстві // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни середини XVII ст. : матеріали Всеукр. історико-краєзн. наук.- практ. конф. 19.09.1998 р. – Стара Синява, 1998. – С. 131 – 133.

11. Карван С., Синиця Н. Бібліотеки Хмельниччини: віхи становлення // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997 рр.): матеріали Всеукр. наук. історико-краєзн. конф. – Хмельницький, 1997. – С.324.

12. Динаміка соціальних функцій бібліотек області // Збереження та відтворення культурно-національної спадщини Хмельниччини в нових суспільних умовах : матеріали наук.- практ. конф. 26 січ. 1995 р. – Київ, 1995. – С. 126 – 129.

13. Ветерани бібліотечної праці Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки // Духовні витоки Поділля : творці історії краю. – Хмельницький, 1994. – С. 185 – 188.

14. Плоскирів. Проскурів. Хмельницький : фактогр. зб. / Хмельниц. держ. обл. б-ка ім. М. Островського; ред. : А. Філінюк, Ю. Блажевич, С. Карван та ін. – Хмельницький : Поділля, 1993. – 80 с.

15. С. К. Гуменюк – відомий бібліограф – краєзнавець Поділля / Управління культури Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. держ. обл. б-ка ім. М. Островського; Хмельниц. обл. ін-т удосконалення вчителів // Культура Поділля : історія і сучасність : матеріали другої наук.-практ. конф. – Хмельницький, 1993. – С. 228 – 230.

16. До історії розвитку бібліотечної справи на Хмельниччині // Хмельницькому – 500 : тези наук.-теорет. конф. – Хмельницький, 1991. – С. 127 – 128.

17. Скарбниця мудрості і знань // Радянське Поділля. – 1991. – 23 квіт.

Про С. Л. Карван

1. Синиця Н. М. Подвижниця бібліотечного та історичного краєзнавства : до 70-річчя з дня народження Станіслави Людвіківни Карван / Н. М. Синиця // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2019 рік : рекомендовані бібліогр. довід. / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. обл. орг. Нац. спілка краєзнавців України, Хмельниц. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. : В. О. Мельник, О. О. Грицишина, ред. В. В. Маковська, Т. А. Шмаль. – Хмельницький, 2018. – С. 106-109. – Бібліогр. в кінці ст.

2. Провідні освітяни області : Карван Станіслава Людвіківна // Енциклопедія освіти Хмельниччини / Хмельниц. облрада, Хмельниц.

облдержадмін., Департамент освіти і науки Хмельниць. облдержадмін. - Хмельницький, 2017. – С. 278 : фото.

3. Карван Станіслава Людвігівна // Краєзнавці України: довідник. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 88.

4. Обласні премії // Поділ. вісті. – 1996. – 5 верес.

Із змісту : обласну премію імені М. Смотрицького присуджено Карван С. Л.

5. Тронько П. Т. Важлива ланка краєзнавства // Бібліотеки в інформаційному суспільстві: матеріали наук.- практ. конф., присвяченої 100-річчю Хмельниц. ОУНБ ім. М.Островського 21 верес. 2001 р. – Хмельницький, 2001. – С. 4-6.

6. Михайлова С.Р. Бібліотечні працівники Хмельниччини – лауреати премії імені М. Смотрицького // Бібліотеки в інформаційному суспільстві: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю Хмельниц. ОУНБ ім. М.Островського 21 верес. 2001 р. – Хмельницький, 2001. – С.222-226.

Краєзнавчі конференції, які проводила Хмельницька ОУНБ, або брала участь у їх проведенні

1991 Перша науково-теоретична конференція, присвячена 500-річчю міста Хмельницького «Хмельницькому –500».

1992 Міжнародна науково-практична конференція «Культура України і слов'янський світ».

Друга науково-практична конференція, присвячена 500-річчю м. Хмельницького «Культура Поділля: історія і сучасність».

1993 Науково-практична конференція, присвячена 500-річчю смт Віньківці «Віньковеччина: історія і сучасність».

1994 Міжнародна науково-практична конференція «Духовні витоки Поділля: творці історії краю».

1994 Міжнародна науково-практична конференція «Велика Волинь: минуле і сучасне».

1995 Міжнародна науково-практична конференція «Полонному 1000 років».

1995 Всеукраїнська науково-практична конференція «Природа Хмельниччини: духовно-етнологічні та екологічні проблеми».

1995 Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі».

1995 ІХ Подільська історико-краєзнавча конференція.

1996 Науково-практична конференція «Меджибіж: 850 років історії».

1998 Всеукраїнська історико-краєзнавча науково-практична конференція до 350-річчя Пилявецької битви «Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст.».

1999 Міжнародна наукова конференція «Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки».

1999 Друга Всеукраїнська наукова конференція «Шевченко і Поділля».

2000 Всеукраїнська наукова конференція «Болохівщина: земля і люди», присвячена 850-річчю першої літописної згадки про Болохівську землю.

2001 Науково-практична конференція, присвячена 10-й річниці незалежності України «Хмельниччина в роки незалежності України: стан і перспективи».

МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ С.Л. КАРВАН

Випускниця Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка

Дружня родина

Перші Ахматівські читання, 1989 р.

Обласний семінар бібліотечних працівників, 1990 р.

Нарада у кабінеті директора бібліотеки

США, Вашингтон, Білий дім, 1999 р.

Президент України Л.Кучма вітає із врученням звання Заслужений працівник культури України, 2003 р.

З колективом архіву, 2005 р.

Святкування ювілею з колегами-бібліотекарями і друзями, 2019 р.

НАШ ЮВІЛЯР

ЛАВРИНЧУК ВІТАЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Григоренко О.П.
м. Хмельницький*

ВІТАЛІЮ ЛАВРИНЧУКУ – 60

В цій статті розповідається про життєвий та творчий шлях відомого краєзнавця Хмельниччини Віталія Олександровича Лавринчука.

Ключові слова: *освіта, школа, методист, краєзнавець, Микола Завєруха, Галина Косюк, Олександр Байдич, Лавринчук Віталій Олександрович*

Віталій Олександрович Лавринчук народився 28 травня 1959 року в селі Индики (з 1966 року – Трудове) Красилівського району Хмельницької області у сім'ї колгоспників Олександра Андрійовича та Ольги Ільківни Лавренчуків.

Батько працював завідувачем тваринницькою фермою і його робочий день починався о 5-й годині ранку, а закінчувався о 9-й годині вечора, тому вихованням дітей, старшого сина Андрія та молодшого Віталія, в основному займалася мама. Сама вона працювала у ланці рільничої бригади. Тільки цукрових буряків обробляла щорічно по 5,5 га. А були ще й інші роботи.

Читати, дякуючи брату Андрію, навчився у п'ять років. Той був на кілька років старший і, коли починав виконувати домашні завдання, то Віталій сідав тихенько біля нього і спостерігав за процесом навчання. Якщо брат вчив вірші – молодший про себе тихенько їх повторював. Андрій з відмінним свідоцтвом закінчив 8 класів, а Віталій у шестирічному віці вже знав напам'ять всі вірші з навчальної програми 5 класу. З цього ж часу у нього додався перший сімейний обов'язок – пасти корову. З цим у нього пов'язані і позитивні, і негативні згадки. Із позитивом зрозуміло – весь час на свіжому повітрі. А негатив – на спільному пасовищі корову пас із хлопцями, які народилися у 1941-1945 роках. Їм тоді було 21-25 років. Їхні батьки загинули у роки Другої світової війни. В армію їх не брали до одруження. А одружуватись вони не хотіли. Їх влаштовувало таке життя. І зрозуміло, що такі пастухи як Віталій, проходили в цій компанії «лікнеп» негативних вчинків – куріння, алкоголь, карти і т. ін.

У школу пішов у сім років, в 1966 році. Спочатку навчався в початковій школі у рідному селі, а з 1969 року – у Глібецькій восьмирічці. У цей рік четверті класи шкіл були переведені з початкової до основної школи, то ж Віталій, починаючи з десятирічного віку, 5 років змушений був долати кожен день по 12 кілометрів, здобуваючи восьмирічну освіту. Любив

футбол, волейбол, був учасником районних учнівських змагань з легкої атлетики. Нині наш ювіляр вважає, що знання, які здобув у Глібецькій восьмирічці, дуже часто ставали в пригоді у майбутньому.

У 1974 році 8 класів у Глібках закінчив з відмінними та добрими оцінками. Постало питання: що робити далі? Залишатися біля батьків і продовжити навчання у Великозозулинецькій середній школі (8 км. від Трудового), чи у Заслущненській середній школі (17 км. від Трудового)? Віталій Олександрович наважується на першу кардинальну зміну у своєму житті – стає учнем групи механізаторів меліоративних робіт у Погірцівському ССПТУ-4, що у Самбірському районі Львівської області.

У ПТУ діяла інша система навчання. Тут здобуття середньої освіти чергувалося із вивченням спеціальних предметів та практичними заняттями. Його група проживала в одній кімнаті (23 учні). Спільний житловий, навчальний та побутовий простір сприяли розвитку колективізму, взаємоповаги та взаємовиручки. Та й викладачі прагнули розвивати здібності вихованців. Враховуючи виняткову пам'ять на запам'ятовування художніх текстів, педагоги взялися удосконалювати саме цю особливість юнака. І це їм успішно вдалося: на одному з обласних оглядів-конкурсів учнівської творчості, що проходив у Дрогобицькому драматичному театрі, Віталій Олександрович декламував поему Т.Г.Шевченка «Тополя», що й принесло йому перше місце. Загалом, навчання в ПТУ збагатило його багатьма позитивними рисами: навчило самостійності, витривалості, спілкуванню у великому колективі, вмінню працювати з різного роду інформацією.

У 1977 році, після закінчення навчального закладу, деякий час працював в одній з львівських ПМК, а восени того ж року повернувся у рідне село.

10 листопада 1977 року його призвали в армію. Службу починав у радіо-технічному навчальному закладі військ ПВО. Півроку навчання – і молодший сержант Лавринчук В.О. направляється для дальшого проходження служби в Окремий полк ПВО Сухопутних військ Середньоазійського військового округу, що дислокувався у м. Талди-Курган в Казахстані. Особливістю цієї військової одиниці було те, що сержантами в ній служили вихідці з України, операторами – вихідці з Прибалтики, а водіями, механіками-водіями – вихідці з республік Середньої Азії. Різниця в званнях і посадах не була перешкодою в дружніх відносинах грузинів, чеченців, чувашів та солдатів інших національностей з українцями. Росіян у полку було мало, і вони зверхньо ставились до солдатів з азійських республік. За сумлінне відношення до виконання службових обов'язків неодноразово нагороджувався грамотами та подяками командування полку та командуючого військами ПВО округу. Службу закінчив у грудні 1979 року, і знову повернувся в Трудове.

На домашній раді Віталій Олександрович повідомив батьків, що збирається здобувати вищу освіту в одному з педагогічних вузів України. Дві спроби вступу на історичний факультет Івано-Франківського педінституту були невдалими, (в перерві між вступами заробляв трудовий стаж, працював трактористом, обліковцем-заправником у колгоспі «Радянська Україна» Красилівського району), третя – через підготовче відділення – вдалою, і з вересня 1982 року Віталій Олександрович став студентом омріяного істфаку.

Навчання не було важким. Тиждень повчилися і в складі об'єднаного сільськогосподарського загону студенти-історики поїхали на збір овочів і фруктів у Миколаївську область. Працювали на консервному заводі – виробляли дуже популярний напій – томатний сік. До речі, Віталій до цього часу любить цей напій.

Перший курс був насичений новизною нових знань та термінів. Закінчився він у серпні 1983 року археологічними розкопками.

Другий курс знову розпочався сільськогосподарськими роботами у тій же Миколаївській області, де знову збирали помідори. Тільки цього разу Віталій Олександрович вже виступав у ролі командира факультетського загону. Останній, вперше за всі роки існування радгоспу, виконав план по збору помідор. Командир та загін нагороджуються грамотами Миколаївського обкому комсомолу.

Після повернення до місця навчання наш ювіляр одружується з студенткою третього курсу фізмат факультету, уродженкою Закарпаття Степою Юлією Іванівною. Вони отримують окрему кімнату у гуртожитку, де Віталія обирають головою студентської ради. У гуртожитку проживало біля тисячі студентів з різних факультетів, які потребували облаштування різноманітних заходів – зустрічей з цікавими людьми, дискотек і т.ін. То ж Віталій Олександрович організовує в гуртожитку кілька зустрічей з відомим письменником-фольклористом Степаном Пушиком, актором Богданом Ступкою, театр якого в той час гастрював у Івано-Франківську, відкривачем Олекси Довбуша професором Володимиром Грабовецьким, акторами Івано-Франківського драматичного театру та іншими.

Влітку під час педагогічної практики він працює вожатим у піонерському таборі.

Дуже важким в плані навчання, роботи, емоцій був 1985 рік, особливо його зима, весна та літо. У січні народився син Валерій, який жив з ними у гуртожитку. Батьки ж продовжували навчання.

Найважчу сесію за всі роки навчання Віталій здав за 3 дні, а з 20 травня 1986 року вже працював старшим вожатим у піонерському таборі, приймаючи дітей з 30-кілометрової зони Чорнобильської АЕС (триста дітей з однієї школи, разом з педагогами приїхали на оздоровлення). Останні не

втручалися ні в процес адаптації своїх учнів, ні у виховний процес – і так тривало майже чотири місяці!

Завершив навчання в педагогічному інституті у 1987 році і, за направленням, поїхав працювати у Тячівський район Закарпатської області.

Фонтеняська восьмирічна школа, в яку потрапив, знаходилась у гірській місцевості, за сорок кілометрів від райцентру. Тут він вчив дитей історії, географії, німецької мови, правознавства, хімії та фізики. Тижневе навантаження коливалось від 27 до 37 годин. Вчительський будинок, у якому жила сім'я Лавринчуків, був розташований у селі Широкий Луг, за 4 км. від с. Фонтеняси, то ж кожен день обов'язковою була пішохідна зарядка. У Фонтенясах почалося його становлення як вчителя. Тут, у 1988 році, народився молодший син Олександр. Що запам'яталося, крім школи та уроків? У Широкому Лузі, в місцевій середній школі, працював вчителем української мови та літератури поет Петро Мідянка. Тепер він один із найяскравіших представників українського постмодерного дискурсу, а тоді його вважали дивакуватим вчителем, який пише незрозумілі вірші, і ці вірші ще друкувалися по всьому світу. З паном Петром Віталій Олександрович випив не одну чашку кави, і навіть чесно говорив поету, що не розуміє його творчості. До речі, Петро Мідянка дружив з нашим земляком Ігорем Римаруком. Вони разом бували на Красилівщині, у Западинцях, де тоді жили батьки Ігоря. Уже в зрілому віці ювіляр прочитав одну історію: «Мідянка отримує премію видання «Літакцент», це ж видання готує книжку вибраних віршів лауреата, передмову до якої має написати професор Києво-Могилянки Володимир Панченко. Той протягом кількох місяців читав Петрові вірші і прийняв чесне й досить дивне для українського культурного простору рішення – передмови не писати, а натомість узяти в Мідянки інтерв'ю, в якому поет сам розкаже й спробує пояснити свої вірші та погляди на поезію». Сутність творів цього поета й насправді зрозуміти може не кожен.

У 1990 році сім'я Лавринчуків зважується на переїзд до малої батьківщини Віталія Олександровича – Красилівщини.

Працювали у Михайловецькій середній школі. Віталій Олександрович вчив дитей історії та географії, а дружина – математики. Тут йому вперше знадобилися знання з краєзнавства. У навчальному закладі, завдяки педагогам школи, накопичилась велика кількість матеріальних пам'яток з минулих часів. За пропозицією директора школи, Віталій Олександрович систематизував всі ці предмети, а далі розпочав оформлення шкільного краєзнавчого музею. Одночасно працював над створенням кабінету історії. Оформлення останнього вдалося завершити, а музей відкрився вже без його участі, тому що у Віталія Олександровича змінилося місце роботи.

У вересні 1993 року він був переведений на посаду методиста з туристсько-краєзнавчої роботи Красилівського районного будинку творчості дітей та юнацтва.

Тут понад 150 школярів міста Красилова та району охоплювалось цікавим і захоплюючим заняттям – вивченням історії, культури та традицій рідного краю. Члени гуртків постійно брали активну участь у походах та експедиціях, учнівських краєзнавчих конференціях та олімпіадах. Зокрема, в 2002 році на обласний конкурс представили вісім робіт, п'ять з яких відзначено дипломами обласного центру туризму та краєзнавства, а одна – опублікована в ювілейному збірнику.

За підсумками роботи у тому році туристсько-краєзнавчий напрям будинку творчості зайняв друге місце в області. Юні краєзнавці брали участь у туристсько-краєзнавчих експедиціях «Краса і біль України», «Мікротопоніми України», «Легенди рідного краю», «Бойова слава Красилівщини», «Духовна пам'ять Красилівщини», акції «Пам'ять» та ін. Пізніше, ще не один раз Красилівський район лідирував у туристсько-краєзнавчій роботі на Хмельниччині.

Спільно з групами гуртківців Віталій Олександрович здійснив два туристських походи першої категорії складності в районі Українських Карпат, що дало можливість випробувати свої сили та побачити з середини методик організації таких походів. Нині він вже є членом різного роду експертних груп та суддівських колегій при обласному центрі туризму, більше 25 років постійно представляє команди Красилівського району на обласних змаганнях зі спортивного орієнтування, спортивного туризму, велотуризму, обласних етапах гри «Сокіл» («Джура»).

У грудні 2001 – лютому 2002 року В.О. Лавринчук став організатором першої районної учнівської краєзнавчої олімпіади. За її підсумками, переможці та призери були нагороджені грамотами та цінними подарунками. Олімпіада проводиться тепер щорічно в один-два тури.

19 квітня 2002 року пройшла перша учнівська районна краєзнавча конференція, що носила назву «Вони прославили Красилівщину». З цього часу було проведено 35 конференцій регіонального рівня (по дві щорічно). Їх організатором постійно виступає саме Віталій Лавринчук.

Зібрані ним матеріали краєзнавчого характеру, послужили джерелом для багатьох публікацій у періодичній пресі, участі в міжнародних, всеукраїнських, регіональних та районних науково-практичних та історико-краєзнавчих конференціях. Його наукові статті опубліковані в багатьох книгах-збірниках матеріалів зазначених історичних зібрань. Крім цього Віталій Олександрович веде активну роботу по популяризації історії рідного краю в періодичній пресі. У нього є достатня кількість власних матеріалів, опублікованих у «Красилівському віснику», «Красилівському

замку», «Житті Теофіпольщини», «Житниці», Старосинявській районній газеті «Колос».

А перший виступ на міжнародній конференції, під назвою «Феномен сільської школи», прозвучав у 2008 році в смт. Антоніни. Далі були ще десятки конференцій у Старокостянтиніві, Хмельницькому, Славуті, Кам'янці-Подільському в інших містах України. Серед доповідей на конференціях були й матеріали методичного характеру, зокрема, Віталій Олександрович, який довгий час працював методистом відділу освіти по роботі з МАН, в одній з доповідей виклав своє бачення методики підготовки слухачів та написання дослідницьких робіт.

Цікавою є співпраця ювіляра з журналістами місцевих ЗМІ. Підготовка статті про художника Едварда Міляра разом з кореспондентом газети «Є Поділля» Миколою Заверухою вилася в тривале співробітництво краєзнавця та журналіста, що триває до цього часу. У газетах «Є Поділля» та «Поділля» вони опублікували більше 40 статей краєзнавчого характеру. Серед них 12 повідомлень про наших земляків, героїв соціалістичної праці, про яких не згадується в жодному довідковому виданні на території області. Головна причина їхнього «забуття» – всі вони з сімей репресованих, і героями стали за межами України. Інша група статей стосувалася окупації Красилівщини нацистами та її звільнення від загарбників.

Також біля 40 статей в газеті «Красилівський вісник» опубліковано спільно з Галиною Францівною Косюк. Всі вони мають безпосереднє відношення до історії, релігії та культури району. На сторінках газети автори публікували матеріали про діячів Української революції – уродженців краю та тих, які мають безпосереднє відношення до Красилівщини, про репресованих католицьких священників та науковців, про духовні святині малої батьківщини.

Багато наукових статей, виступів на конференціях ювіляр готував спільно з О.В. Байдичем. Ці матеріали стосувалися переважно дорадянського періоду в українській історії.

В.О. Лавринчук – «Відмінник освіти України», член НСКУ та Асоціації філателістів України.

А ще Віталій Олександрович колекціонує поштові марки. Починав збирати знаки поштової оплати, наслідуючи свого батька, який у 50-х роках ХХ ст., під час служби в армії, почав збирати марки. Проте батькова колекція була невеликою – до 500 екземплярів, причому близько 300 з них наклеєні на листки і згодом втратили свою придатність.

Його зібрання – одне з найбільших, либонь не тільки в Красилівському районі, а й на Хмельниччині взагалі. Близько десяти тисяч знаків поштової оплати, що стосуються СРСР, Польщі, Чехословаччини, інших країн світу і навіть царської Росії та Австро-Угорщини, лежать посортвані в

конвертах за певною тематикою! Уже десять років до них не торкалася рука колекціонера, бо не вистачає часу, та й фінансові можливості не дозволяють поповнювати їх новими екземплярами. Тому вирішив конкретизувати тематику своєї колекції. Нині збирає лише ті, що випускає Україна, та, які стосуються нашої держави і українців на марках світу.

Відкривають колекцію перші поштові марки Української Народної Республіки, починаючи з 1918 року.

Більше двох тисяч різноманітних поштових марок побачили світ у роки незалежної України. У зібранні Віталія Лавринчука майже всі в подвійних екземплярах. Перша художня марка незалежної України випущена в 1991 році, присвячена 500-річчю українського козацтва. Але колекціонер вважає, що починати цей відлік з повним правом має марка СРСР, що побачила світ того ж року, і присвячена Декларації про державний суверенітет України.

Є й поштівка до 500-річчя м. Хмельницького, яка випустили з помилками, на державному прапорі України поміняні місцями кольори: жовтий – зверху, а блакитний – знизу.

Особлива гордість колекції Віталія Лавринчука – невеличкі буклети з марок, яких за роки незалежності України випущено не більше тридцяти. Найулюбленіший з них – «Український борщ», на якому яскравими кольорами вирає головна страва українців та подаються рецепти її приготування.

Загалом марки, випущені за роки незалежної України, в колекції Віталія Лавринчука займають п'ятнадцять альбомів. Чотири альбоми присвячені Україні на поштових марках колишнього СРСР та інших країн світу.

Збирання марок приносить не тільки велике моральне та естетичне задоволення. Це свого роду й фінансове страхування сім'ї, як у народі кажуть, на «чорний день». Бо поштівки завжди були, є і будуть в ціні. І жодна фінансова криза чи інфляція їх не «з'їдять», та й банк не обмане, тому що зберігаються вдома. Віталій Лавринчук також колекціонує нагороди, монети, бони (паперові гроші). Колекція нумізматики включає в себе монети 150 держав світу і навіть тих, що вже перестали існувати. Широко представлені римські монети. Та, мабуть, філателія понад усе.

З цієї доповіді гадаю, стає зрозуміло, що В.О. Лавринчук є особистістю непересічною, людиною широкого кругозору, різностороннє обдарованою. Таких не так то вже й багато на наших теренах. Він створив уже чимало корисного, такого, що ввійде в історію нашого краю. То ж, сьогодні, вітаючи його з ювілеєм, зичачи гарного здоров'я, висловлюємо впевненість у тому, що Віталій Олександрович ще не раз порадує нас своїми творами і виховає довгу низку закоханих у наше минуле дітей, які розвинуть нашу українську державу і відстоять українську ідентичність. Многії літа Вам, пане Віталію.

Джерела:

1. Лавринчук В.О., Кізюн А.В., Желудько Н.В. Література рідного краю: Красилівщина. (Методичний посібник). – Хмельницький: Видавництво А. Цюпак, 2010. – 144с;
2. Лавринчук В.О., Байдич О.В., Триндюк Л.П. Теофіпольщина в особистостях. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2014. – 240 с.
3. Федорина Т. Історик, краєзнавець, педагог /Т. Федорина // Красилівський вісник. –2019.- 24 травня.- № 24
4. Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – 337 с.

Про Лавринчука В.О.

1. Заверуха М. Віталій Лавринчук зібрав майже всю колекцію українських марок/ М. Заверуха // Є Поділля. 2009.- 13 серпня. - № 33
2. Яськова С. Красилівчанин зібрав всю колекцію українських марок / С. Яськова // Сімейна газета. 2016. – 17 березня. – № 11
3. Кізюн Н. Не зять, а синок любий / Н. Кізюн // Красилівський вісник. – 2018. – 24 травня. – № 24
4. Федорина Т. Історик, краєзнавець, педагог /Т. Федорина// Красилівський вісник.-2019.- 24 травня. – № 24

ДОДАТОК

Із творчого доробку Лавринчука В.О.

2007 р.

1. Уродженці Красилівщини в історії міста Хмельницького /В.О. Байдич, В.О. Лавринчук // Видатні постаті міста Хмельницького (Матеріали Другої науково-практичної конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. С 278-282.

2. Деякі міркування з приводу роботи МАН / В.О. Байдич, В.О. Лавринчук //Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред. колегія Завальнюк О.М.(співголова), Войтенко В.І. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – т.2. С. 474-479.

3. Краєзнавчі конференції – одна із форм роботи з обдарованими дітьми (з досвіду роботи) / В.О. Лавринчук // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. /ред. колегія Завальнюк О.М.(співголова), Войтенко В.І. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.2. С. 480-482.

2008 р.

4. Феномен сільської школи / В.О. Лавринчук // Антонінський край у просторі часі / Голов. ред. М.Ю.Костриця. – У 2-х тт. – Житомир, 2008., т.2. – С. 248-256. [Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Вип. 39].

2009 р.

5. Документальний етюд з історії м. Могилева-Подільського / О.В. Байдич, В.О. Лавринчук // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіом, 2009. – С. 148-160

6. Едвард Міляр – художник, філософ, поет / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Болохівщина: осягнення історії; матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2009 р. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009, ч. 2. – С. 103 –110

7. Художник, філософ, поет / В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Є Поділля, 2009. – 10 вересня. – № 37

2010 р.

8. Очікуйте нову книгу «Література рідного краю. Красилівщина / В.О. Лавринчук // Красилівська комерційна. 2010. - 24 лютого. - №4

9. Очікуємо на зустріч з відомим поетом-бардом / В.О. Лавринчук // Красилівська комерційна. 2010. - 24 лютого. - №4

10. Яскравий колір запізненого таланту / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Є Поділля. 2010.- 11 березня. - №10

11. Польський історик народився в Красиліві / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Є Поділля. - 2010.- 22 квітня. - № 16

12. Доктор ветеринарних наук – випускник Красилівської семирічки / В.О. Лавринчук // Красилівський вісник.-2010.- 25 квітня.- № 53-54

13. З історії Дзеленецького сільськогосподарського технікуму / В.О. Лавринчук, М.Ю. Панасюк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010.- С. 520-525.

14. Особливості організації науково-дослідницької роботи учнів рамках МАН / В.О. Лавринчук, М.Т Поліщук // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010.- С. 603-612.

15. Гордість національної науки / В.О. Лавринчук, М.Б.Заверуха // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010.- С. 721-724.

16. Вірний лицар театру Роман Черкашин / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Є Поділля. 2010.- 28 жовтня.- № 43

17. Актор-легенда (До 105 річчя з дня народження Романа Олексійовича Черкашина) / В.О. Лавринчук // Календар знаменних і пам'ятних дат

Хмельниччини. – Хмельницький: Хмельницька ОУНБ ім. М.Островського, 2010.-С 74-77.

2011 р.

18. Життя за Миколою Островським / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Є Поділля.-2011 10 березня.- №10

19. Перші коропи в Радянському Союзі були виведені в Антонінах / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха// Є Поділля.- 2011.-12.травня.- № 19.

20. Фронтовик, який ніколи не святкував День Перемоги. / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Є Поділля.- 2011.-23 червня. - № 25

21. Декабристи на Поділлі / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Є Поділля.- 2011.-07 липня.- № 27

22. Від духовного сану відмовився. / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха //Є Поділля.- 2011.- 03 листопада.-№ 44

2012 р.

23. Бібліотека з Красилівщини стала державним надбанням./ В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012.-12 січня.- №2, 02 лютого.- № 5

24. Науковець з Красилова. / В.О. Лавринчук// Майбуття. 2012.- лютий.-№№ 3-4.

25. Він визволяв Поділля / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012.-22 березня.- № 12

26. Розвідник в священницькій рясі / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха// Поділля. 2012.- 19 квітня.- №16

27. Зрікся юдаїзму та родини /В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха// Поділля. 2012.- 03 травня.- №18

28. Коханець княжни Тараканової/ В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха// Поділля. 2012.- 28 червня.- №26

29. Подолянин, що ніс віру сибірякам / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012.-02 серпня.- №31

30. Ізраїльський комуніст з Полонного / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012.- 30 серпня.- №35

31. На честь подолянина названо польське судно / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012. -27.вересня.-№39

32. Аргентинський книговидавець / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012.-04 жовтня.- №40.

33. Син полку з Городка / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012.-18 жовтня.- №42

34. У творах емігранта – трагічні сторінки краю / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012.-01 листопада.- № 44

35. Першим шпигуна збив подолянин/ В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012.-29 листопада.- № 48

36. Відомий скульптор сучасності – кавалер Ордена Почесного легіону / В.О. Лавринчук // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини. – Хмельницький: Хмельницька ОУНБ ім. М.Островського, 2012.-С 95-98

37. Родич Карла Маркса / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2012.-27 грудня.-№52

38. Берегиня Національного музею-садиби М.І. Пирогова/ В.О. Лавринчук // Духовні витoki Поділля: жінки в історії краю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції – Хмельницький: ПП Заколонний М.І., 2012.- С. 209-213.

2013 р.

39. Син репресованого став Героєм / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2013. -17 січня. - №3

40. Шаховий генерал /В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха//Поділля. 2013. -24 січня. - №4

41. Герой із Шаровечки / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2013. - 31 січня. - №5

42. Подільський стахановець став Героєм / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2013. - 07 лютого. - №6.

43. Родом з Адамполя / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха / Поділля. 2013. - 27 лютого. - №9

44. Красилівський Герой казахського степу. / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2013.-14 березня.- №11.

45. Вшанований поляками у назві корабля та на поштовій марці/ В.О Лавринчук //Життя Теофіпольщини. 2013. - 28 березня. - № 25-26

46. Від командира взводу – до начальника училища / В.О Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2013. - 04 квітня. - №14

47. Тракторист із Сьомаків / В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2013.-11 квітня.- №15

48. Дитячий краєзнавчий рух на Красилівщині/ В.О Лавринчук // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району 23 квітня 2013 р. – Красилів: ПП Мельник А.А., 2013.- С. 37-44.

49. Репресовані освітяни Красилівщини / О.В. Байдич, В.О. Лавринчук // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району 23 квітня 2013 р. – Красилів: ПП Мельник А.А.,2013. – С. 146-155.

50. Красилівчанин – ректор Казанського педагогічного інституту / В.О. Лавринчук, А.В. Кізюн // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне,

майбутнє: Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Краси́лівського р-ну 23 квітня 2013 р. – Краси́лів: ПП Мельник А.А., 2013.- С. 178-182.

51. Когорта заслужених освітян Краси́лівщини / В.О. Лавринчук, О.В. Байдич // Краси́лівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Краси́лівського району 23 квітня 2013 р. – Краси́лів: ПП Мельник А.А., 2013. – С. 183-189.

52. Учитель учителів /В.О. Лавринчук, Б.М. Богомаз // Краси́лівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Краси́лівського району 23 квітня 2013 р. – Краси́лів: ПП Мельник А.А., 2013. – С. 193-194.

53. Депутат Верховної Ради СРСР першого скликання від Краси́лівщини/ В.О. Лавринчук, К.О. Меленчук // Краси́лівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Краси́лівського району 23 квітня 2013 р. – Краси́лів: ПП Мельник А.А., 2013.- С. 197-198.

54. Знатна виноградарка / В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2013. -16 травня. - №20

55. Про неї писав Євтушенко / В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2013. - 04 липня.- №27

56. Металург, який підкорив науку / В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2013. - 3 жовтня.- № 40

57. Заслужені освітяни Краси́лівщини / О.В. Байдич, В.О. Лавринчук // Духовні витoki Поділля: педагоги в історії краю: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2013.- С. 123-128.

58. Подолянин – ректор Казанського педагогічного інституту / В.О. Лавринчук // Духовні витoki Поділля: педагоги в історії краю: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2013.- С. 392-395.

2014 р.

59. А могили так і не знайшли/ В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2014.- 30 січня.- №5.

60. Російська школа на честь подолянки / В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2014.- 13 лютого.- №7

61. Італійський партизан із...Теофіополя / В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2014.- 03 квітня.- №14

62. Лавринчук В.О. Загадковий нелегал у світовій історії / В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2014.- 10 квітня.- №15

63. У сузір'ї Героїв ще одна зірка / В.О. Лавринчук // Життя Теофіпольщини. 2014.- 17 квітня.- №31-32

64. Перша королева нашої гімнастики /В.О Лавринчук., М.Б. Заверуха // Поділля. 2014.- 01 травня.- №18

65. Командир полку лейтенант Павлов /В.О. Лавринчук, М.Б. Заверуха // Поділля. 2014 р.- 03 липня.- №27

66. Андрій Федорович Кошура / В.О. Лавринчук //Колос. 2014.- 15 серпня.- № 65-66

67. Рейдер з Тарноруди /О.В. Байдич, В.О. Лавринчук // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. – С. 173-180.

68. Лавринчук В.О. Репресований науковець / В.О. Лавринчук // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. Кн. 5. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2»,2014. – С. 193-197.

69. Красилівщина в перші тижні війни (червень-липень 1941 р.) /О.В. Байдич, В.О. Лавринчук// Велика вітчизняна війна: уроки історії: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників (м. Хмельницький, 28 жовтня 2014 року). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014.- С.87-96

2015 р.

70. Чому ми досі ходимо по могилах? / В.О. Лавринчук // Красилівський замок. 2015.- 01 березня.- №3

71. Географічна помилка легендарного комбата/ В.О. Лавринчук // Красилівський вісник. 2015. - 06 березня.- №18-19

72. Ратний подвиг солдата / В.О. Лавринчук//Красилівський вісник. 2015.- 06 березня.- №18-19

73. Академік з Красилова/ В.О. Лавринчук, Г.Ф. Косяк//Красилівський вісник. 2015.-27 березня.- №18-19, 2015.- 03 квітня.- №26-27

74. Учасник Берлінської операції/ В.О. Лавринчук //Красилівський вісник. 2015.-08 травня.- №36

75. Йшли на битву партизани.../ В.О. Лавринчук, Г.Ф. Косяк //Красилівський вісник. 2015. - 26 червня.- №49-50

76. Дід Трохим «На моїх очах гинули наші бійці» (Баглайки, 8 липня 1941 року) / В.О. Лавринчук// Красилівський замок. 2015. - 01 липня. - №7

77. Жертви двох диктатур / В.О. Лавринчук// Красилівський замок. 2015. - 01 жовтня. - №10

78. Йосип Тимофійович Сівйолов /В.О. Лавринчук// Красилівський вісник. 2015. - 09 жовтня.- №80-81

79. Натан Самойлович Рибак /В.О. Лавринчук//Красилівський вісник. 2015. - 20 листопада.- №92-93

80. Загинув на чужій землі /В.О. Лавринчук //Красилівський вісник. 2015. - 18 грудня. - №100-101

2016 р.

81. Гордій Няньчур та його спогад «Двоє гайдамаків» / В.О. Лавринчук //Красилівський вісник. 2016. – 05 лютого. – № 9-10

82. Документи Держархіву Хмельницької області про проскурівські млини та греблі по річці Південний Буг у XIX ст. / В.О. Байдич, В.О. Лавринчук // Матеріали I-ї Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016. – С. 36-37.

83. Джерела з історії заштатного міста Вербовця та містечка Снітків XIX ст. у фондах Держархіву Хмельницької області/ В.О. Байдич, В.О. Лавринчук // Перша Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція. – Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2016. – С. 116-120

84. Ярмолинці XIX століття у документах Проскурівського повітового суду / О.В. Байдич, В.О. Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2016. – Вип.9. – С. 60-65.

85. Пережите приходить у снах / В.О. Лавринчук, Г.Ф. Косюк // Красилівський вісник. 2016.- 7 грудня.- № 96-97.

86. Військово-морський діяч Польської Народної Республіки / В.О. Лавринчук // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини. – Хмельницький: Хмельницька ОУНБ ім. М.Островського, 2016.-С 137-139

2017 р.

87. Доля двох братів /В. Лавринчук Г.Косюк // Красилівський вісник. 2017.- 26 січня.-№7-8

88. Брала участь в двох світових війнах /В.О.Лавринчук Г.Ф. Косюк// Красилівський вісник. 2017.- 2 березня.-№17-18.

89. Трагічна смерть юнаків під Сорокодубами /В.О. Лавринчук // Красилівський вісник. 2017.- 9 березня.-№19-20.

90. Особливо запекими були бої під Чапаскою /В.О.Лавринчук, Г.Ф. Косюк // Красилівський вісник. 2017.- 9 березня.-№19-20.

91. Лавринчук В. Навіть хреста не поставили на його могилі... /В.О.Лавринчук, Г. Ф. Косюк// Красилівський вісник. 2017.- 20 квітня.-№31-32.

92. Скарбник Української Центральної Ради /В.О.Лавринчук, Г.Ф. Косюк// Красилівський вісник. 2017.- 25 травня.-№41-42.

93. Славутчина в «Подорожі по Острозькому повіту Волинської губернії в 1864/5 році» П. Рафальського / О.В. Байдич, В.О. Лавринчук // Місто Славута і Славутчина в контексті історії Волині. Збірник статей за матеріалами Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (20-вересня, м. Славута) [упорядн. Андрощук С.О., Сидор В.Б.]. – Славута Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2017. – С.60-67

94. Відлуння Другої світової війни /В.О. Лавринчук// Житниця. 2017.- листопад.- № 9

95. Долі репресованих католицьких священників /В.О.Лавринчук, Г.Ф.Косюк // Красилівський вісник. 2017.- 23 листопада.-№94-95.

96. Полковник УНР Іван Луценко. /Б.В. Ковтун, В.О.Лавринчук // Хмельниччина в роки Української революції (1917-1921 рр.). Матеріали П-ї обласної молодіжної науково-практичної конференції. – Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2017 – С. 178-184

97. Про деякі джерела з історії Могилівщини початку ХХ століття / В.О. Байдич, О.В. Байдич, В.О.Лавринчук // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина», присвячений 95-річчю організації архівної справи на Хмельниччині та 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. – Хмельницький: ФОП Стріхар А.М.,2017. – 2 (2).- С. 216-219

98. Освіта Могилівщини в перші десятиліття ХХ століття / В.О.Лавринчук // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина», Випуск присвячений 95-річчю організації архівної справи на Хмельниччині та 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. – Хмельницький: ФОП Стріхар А.М.,2017. – 2 (2).- С. 216-219

99. Про статистику голодомору 1932-1933 років на Красилівщині / В.О.Лавринчук // Поділля та Південно-Східна Волинь в першій половині ХХ століття: суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні процеси та повсякдення: Матеріали міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Хмельницький 6 грудня 2017 р.)[І.М.Шоробура (гол. ред.), В.М. Островий (відп. ред.), В. Р. Адамський та ін.]. – Хмельницький: ХГПА, 2017. - С. 201-205

2018 р.

100. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої на теренах Красилівщини у 40-50-х рр. ХХ ст./О.В. Байдич, В.О.Лавринчук // Духовні витoki Поділля: Місцеве самоврядування в історії краю: Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 12 квітня 2018 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2018. - С. 27-33

101. Іван Герасимчук – член Центральної Ради / В.О.Байдич, О.В. Байдич, В.О.Лавринчук //Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХІХ – ХХІ століть (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914-1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932-1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937-1938 рр.): Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Хмельницький: Вид-во Хмельницького інституту МАУП, 2018. – вип. 12. – С. 16-29

102. А чи закінчилась Друга світова??? / В.О.Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стріхар А.М.,2018. – Вип. 14. – С.156-166

103. На місці могили червоноармійців – універмаг!!! / В.О.Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. Хмельницький: ФОП Стріхар А.М.,2018. – Вип. 15.- С.144-148

104. Площа Слави у Красиліві / В.О.Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стріхар А.М.,2018. – Вип. 16. – С.189-202

105. Репресовані красилівчани / О.В. Байдич, В.О.Лавринчук // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина», Випуск присвячений 95-річчю організації архівної справи на Хмельниччині та 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. – Хмельницький: ФОП Стріхар А.М.,2017. – 3 (3). – С. 48-51

ХРОНІКА РОДИНИ І ЖИТТЯ

Батьки: Лавренчук Олександр Андрійович та Трачук Ольга Ільківна

Батько з старшим сином Андрієм

Мама з синами Андрієм та Віталієм (Віталій – менший)

Курсант радіотехнічного навчального підрозділу

Старшина радіолокаційної роти

Батьки з сином Валерієм (м.Івано-Франківськ)

Випускник історичного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту

Сини Олександр (у формі) та Валерій. м Павлоград

Син Олександр з мамою. м. Малага, Іспанія

Весілля молодшого сина Олександра. м. Красилів 2013

*Старший син Валерій з дружиною Іриною,
дочкою Даніелою та молодший син Олександр. м. Малага 2018*

НАШ ЮВІЛЯР

ІЛЬІНСЬКИЙ ВАЛЕНТИН МИХАЙЛОВИЧ

ЖИТТЄВИЙ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ВАЛЕНТИНА ІЛЬІНСЬКОГО

У статті аналізується життєвий і творчий шлях відомого митця В. М. Ільїнського. Розкрито діяльність непересічної особистості як головно-го художника багатьох театралізованих дійств на теренах Хмельниччини, художнього оформлювача книг відомих письменників краю, збірників матеріалів науково-краєзнавчих конференцій, буклетів та брошур. Особливе місце в житті і діяльності вченого займає геральдика, писанкарство, нумізматика, фалеризм тощо.

Ключові слова: *Поділля, педагог, науковець, краєзнавець, художник, геральдист, писанкар, букініст.*

Писати про непересічну особистість Валентина Михайловича Ільїнського з філософської категорії простору, мабуть, необачно – у науці він проявився у багатьох царинах гуманітарного знання, але філософом не був, якщо виходити з його професійних ієрархій. Відтак поговоримо про Людину, яка розуміє силу культури і віддала служінню їй практично півстоліття.

При цьому нам не уникнути традиційного огляду життєвого і творчого шляху В. Ільїнського, попри той факт, що на сьогодні існує достатньо об'ємна наукова біографія митця та детальна бібліографія його творів [1]. На їх сторінках вимальовується виразний портрет Людини на тлі епохи, і це якраз той випадок, коли епоха формувала Людину, а Людині було дано історією шанс впливати на формування обличчя епохи, бодай в його регіональному вимірі, що не менш значимо.

Величезний моральний авторитет В. Ільїнському створив його вагомий внесок у різні сфери української культури, передусім у геральдознавство та писанкарство, у поєднанні з неймовірною комунікабельністю. Проста канва його розмірковувань доступна і фахівцеві, і студенту-початківцю.

Отож, хто ж він такий Валентин Михайлович Ільїнський? Талановитий організатор культурної сфери чи дбайливий охоронець залишеного віками, творчий генератор гуманітарних ідей чи неперевершений інтерпретатор нашої минувшини, один із засновників національної геральдистики чи талановитий писанкар? Спробуємо поглянути на постать митця в його життєвому та інтелектуальному просторі.

Мальовниче село Сокиринці на Чемеровеччині, яке розкинулось на берегах річки Збруч в обрамленні невисоких подільських гір і лісів, по-

дарувало світу талановитого митця і педагога Валентина Михайловича Ільїнського. Звичайно, в цьому відіграла свою роль спадкова генетика. Батько майбутнього митця Михайло Дем'янович Ільїнський, слабкозорий з дитинства, самостійно освоїв азбуку Брайля, вивчив нотну грамоту, грав на різних музичних інструментах. Працював художнім керівником в сільському клубі, а потім, коли в Сокиринцях було збудовано Будинок культури, продовжив там свою творчу справу, незважаючи навіть на те, що поступово втратив зір. Мати – Надія Дмитрівна Жайворонок, все життя пропрацювала медсестрою в сільській дільничній лікарні. У вільний час захоплювалась малюванням, її картини прикрашали чимало осель рідних, знайомих, друзів. Бабуся Ірина Олексіївна, яка працювала в дитсадку, з чотирьох років навчила внука Валентина читати і писати, дідусь Дем'ян, був у селі неперевершеним стельмахом і столяром. Не дивлячись на те, що загинув у війні 1944 р., заклав генетичний код любові до прекрасного, яке майстрував із дерева тощо. Як бачимо, батьківська духовна і творча спадщина сформувала і дала могутній поштовх до мистецької діяльності Валентина Ільїнського. Окремі аспекти його творчого шляху висвітлювались у публікаціях А. Гречила, В. Сівача, Т. Слободянюк, В. Кривошій, Н. Яніцької, В. Разуваєва, Р. Подольської, С. Яхницької, Т. Русанівської, О. Оршиної, І. Мазуренко, Н. Антонюк та ін.

Валентин Ільїнський після закінчення середньої школи (водночас він учився в дитячій художній школі), вступив до Дніпропетровського художнього училища на факультет декоративно-художнього оформлення. Вищу освіту здобув у Київському інституті культури імені О. Корнійчука. Із 1977 р. протягом десяти років працював викладачем у Кам'янець-Подільському училищі культури, викладав такі предмети як художнє оформлення клубних масових заходів, історію костюма та художнє оформлення танцю, техніку сцени та художнє оформлення вистав. За сумісництвом працював художником-постановником міського театру. Саме тому особливе місце в його творчій діяльності займає художнє оформлення театралізованих масових заходів регіонального і загальнодержавного значення. У кам'янецький період його життя і творчості такими акціями стали: театралізоване дійство на міському стадіоні, присвячене народженню сотисячного жителя м. Кам'янця-Подільського (1982 р.), II світовій війні, обласні свята фольклору і етнографії, що проходили на базі Старого міста тощо.

Новий етап освітянського і мистецького життя Валентина Ільїнського розпочався з переїздом у м. Хмельницький. Працюючи викладачем історії культури та культурології Хмельницького педагогічного училища, він водночас розширює свої творчі зв'язки з такими громадськими організаціями як спілки художників, геральдистів, майстрів народного мистецтва, письменників, краєзнавців тощо. Не забував Валентин Михайлович й про

вдосконалення форм та методів своєї педагогічної і наукової діяльності. Його лекції, семінарські та практичні заняття захоплювали і захоплюють студентів різних факультетів гуманітарно-педагогічної академії, Інституту МАУП, учнів міської художньої школи своєю глибиною знання предмета, вільним володінням надзвичайно складного мистецького матеріалу, особливо пов'язаного з місцевою духовною, релігійною, народознавчою спадщиною, символікою, традиціями, звичаями та віруваннями наших предків і нинішніми поколіннями.

Свої надбання в царині дидактики, педагогіки, історії культури, ораторського мистецтва, геральдики, краєзнавства В. Ільїнський втілює і втілює майже у сотні наукових публікацій з історії геральдики та проблем сучасного герботворення, українського писанкарства, ремесел і промислів подолян, етнографії та фольклору мешканців нашого краю. За вагомі здобутки в цьому плані він отримав наукове звання доцента кафедри зарубіжної літератури та культурології ХГПА, став відмінником освіти України, нагороджений нагрудним знаком «Петро Могила» за розвиток вищої освіти України, є лауреатом премії імені Ю. Сіцінського в галузі історії та культури, відзначений медаллю М. Дарманського «За наполегливість у науці», грамотами місцевих владних структур, громадських організацій і товариств. Нині Валентин Ільїнський знаходиться на піку своєї педагогічної і творчої діяльності. Необхідно підкреслити, що в його особі ми маємо унікального педагога-професіонала, який має самотутній почерк і свою школу мистецької майстерності.

Водночас він не покидає займатися роботою по оформленню театралізованих заходів. Серед його творчих доробків: обласне свято фольклору та етнографії «Подільські візерунки», свята козацької звитяги «З твоєї пресвятої волі вовіки буде слава золота» на полі Пилявецької битви, творчі звіти майстрів мистецтв та художніх колективів Хмельницької області у національному палаці «Україна» (м. Київ, 1999, 2001, 2003, 2009 рр.), міжнародні фестивалі національних культур у м. Кам'янці-Подільському (2001, 2003 рр.), грандіозне міжнародне Шевченківське літературно-мистецьке свято «В сім'ї вольній, новій...», що розпочалось з відкриття погруддя Великого Кобзаря (автор Богдан Мазур) у древньому Кам'янці і три дні вирувало на теренах Хмельниччини у 2000 р., всеукраїнський фестиваль танцю «Золоте коло» в обласному центрі, театралізоване дійство у Хотинській фортеці, приурочене 1000-літтю м. Хотина Чернівецької області, урочисті заходи та святкові концерти до Днів Перемоги, Шевченківські свята в районних центрах краю та в обласному музично-драматичному театрі імені М. Старицького тощо [2, с. 6].

Як театральний художник Валентин Ільїнський здійснив низку постановок на сцені міського театру в м. Кам'янці-Подільському: «Шельменко-

денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Серце матері» С. Кайтова, «Сині коні на червоній траві» М. Шатрова, «Вірність» М. Зарудного, «Історія вбивства кохання» за п'єсою М. Роціна «Валентин і Валентина», «Дванадцять місяців» п'єса-казка М. Маршака. На сцені обласного театру – п'єса «Оголені у човні без весла» Л. Новоградського.

Досить цікаві і оригінальні, своєрідні і привабливі, із збереженням національного колориту, роботи художника по оформленню театралізовано-видовищних заходів схвально оцінювали видатний режисер України, заслужений діяч мистецтв Борис Шарварко, режисер масових заходів, народний артист України Дмитро Мухарський, головний художник Національного палацу «Україна», народний художник України Лариса Хіміч та ін.

Ще один напрямок творчої діяльності Валентина Ільїнського – це художнє оформлення літературних видань. Тут його доробок у якості художника-оформлювача книжкової продукції складає понад 70 найменувань. Серед них книги подільських поетів та прозаїків, зарубіжних авторів, збірники наукової та методичної літератури, матеріали історико-краєзнавчих конференцій, монографії, буклети, плакати, листівки тощо. Найбільш відомими є двотомне видання роману Маргарет Мітчел «Віднесені вітром», збірки поезій Надії Пукас, казки Миколи Магери, шевченківської збірки поетичних творів подільських поетів «Свіча вічності», навчально-методичні посібники, підручники, краєзнавча література [2, с. 8–9]. Необхідно зазначити, що він водночас закоханий у історичне та мистецтвознавче краєзнавство, має десятки публікацій з цієї проблематики, є членом правління Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, активним учасником історико-краєзнавчих конференцій, а також, як уже зазначалось, був художником-оформлювачем більшості збірників матеріалів цих наукових форумів.

В. Ільїнський одним із перших на Хмельниччині професійно взявся за відродження найдавніших видів декоративно-прикладного мистецтва. Працюючи викладачем образотворчих дисциплін Хмельницького педагогічного училища, він як художник у 1991 р. захопився писанкарством, яке на той час переживало своє друге відродження. Вивчивши історію писанки, пізнавши секрети цього захоплюючого народного мистецтва, оволодівши технікою і технологією розпису, майстер створив кілька сотень зразків писанок, орнаменти яких притаманні різним регіонам України, зокрема й Поділля. Це дало йому змогу брати участь у багатьох виставках майстрів народного мистецтва, шість з яких були персональними, зокрема й у Золотій залі Українського фонду культури у м. Києві. У 2005 та 2006 рр. писанки В. Ільїнського експонувались на тематичних виставках в Національній спілці майстрів народного мистецтва України. Його ви-

ставкова діяльність продовжується й нині. Так, наприклад, у січні 2012 р. відбулася його персональна виставка геральдики та емблематики «Світ у геральдичних образах та знаках» в обласному науково-методичному центрі культури і мистецтва [2, с. 11].

За ці роки художник-писанкар чітко зрозумів, що орнаменти писанки – не просто малюнки, а таємничі знаки. Адже, розписуючи яйце, люди зверталися до світлих сил природи, просили у них допомоги, підтримки і захисту. Так, наприклад, у нас на Поділлі характерні такі види писанок, як квітковий орнамент, ружі, спіралі, безкінечник тощо. Найпоширеніші кольори – чорний з білим, червоний, темно-зелений та ін. Безкінечник, як це відомо здавна, символізує собою всесвіт без початку і кінця. Писанку із зображенням цього символу часто клали під вулики пасічники – щоб безкінечно роїлися бджоли, скотарі – у хлів чи кошару, щоб не переставали плодитися вівці, корови та інша домашня живність. А, наприклад, «півень» на писанці мав оберігати від вогню хату та господарські будівлі. Цікава історія зображення на писанках квіткових орнаментів. За народним повір'ям квіти вважались обличчям ненароджених дітей. Наші предки вірили, що бездітна жінка повинна писати багато таких писанок і дарувати їх дітям. Тоді Бог обов'язково ошасливилював її оселю дитячим сміхом [3, с. 18].

Ці та інші цікаві розповіді про мистецтво творити чудо-писанки, розуміти суть різнокольорових зображень на них – все це звучало і звучить з уст В. Ільїнського на різноманітних заняттях з писанкарства в гуманітарно-педагогічній академії, де ним було створено студію декоративного розпису і писанкарства «Берегиня», на базі якої нині діє музей писанки. У рамках роботи постійних семінарів викладачів художніх шкіл області, писанкарів-початківців, вчителів малювання художник-писанкар провів цикл майстер-класів з розпису писанки. Напередодні Великодня практично щороку він проводить такі ж майстер-класи в тематичних програмах обласної телерадіокомпанії «Поділля-центр». Із метою популяризації цього виду мистецтва В. Ільїнський свої багаторічні дослідження виклав у книжці «Українська писанка», яка вийшла ще на початку 1990-х рр., фактично стала раритетом, хоча небезпідставно є й надалі абеткою для писанкарів-початківців [3, с. 18]. Необхідно зазначити, що свій творчий доробок майстер писанкарства неодноразово представляв на виставках у Хмельницькому, Нетішині, Києві та в інших містах і районних центрах Хмельниччини. А персональна виставка «Писанковий дивоцвіт», яка декілька років експонувалася в музеї історії нашого обласного центру, постійно справляла яскраве враження на відвідувачів [4, с. 14].

Варто також зазначити, що він вже довгий час є заступником голови Хмельницького обласного осередку національної спілки майстрів народ-

ного мистецтва України. Художня освіта, захоплення історією та культурою, колекціонування значків із гербами населених пунктів, привели його у захоплюючий світ геральдики, яка протягом останніх десятиліть переросла із хобі у другу професію. Він усвідомлює, що національний, а особливо національно-культурний розвиток неможливий без історичної пам'яті, без проникнення і пізнання світу минулого і поєднання давніх часів і традицій з сучасним життям. Геральдика – одна з допоміжних історичних дисциплін, яка вивчає походження, історію і складові частини гербових знаків. Вони, як правило, містять лаконічний малюнок, котрий є символом певного роду, міста, землі. Герб – художньо-образний знак, побудований за чіткими правилами і законами геральдики, які формувались у процесі її розвитку. Тому не кожна емблема може бути гербом. Адже герб – не емблема і не амулет, а історія, і тут важливо не нагромадження різних, начебто значущих і зовні красивих деталей, тому це ще не означає створення справжнього герба. Зрозуміло, що герб повинен мати неабиякий художній смак, адже це не просто красивий малюнок, а юридичний знак. І коли у ньому поєднуються глибока історична суть, чітка логіка наукової дисципліни та досконалість художнього втілення, то це стає витвором справжнього мистецтва [5, с. 3].

Тому при створенні кожного гербового знаку геральдист заглиблюється в історію, шукає ключові моменти, характерні для певної території чи закладу, вивчає архівні матеріали, стародавні перекази і легенди, історичні хроніки і літописи. За останні роки ним створено понад 80 гербів сіл, міст, районів, навчальних закладів, громадських організацій і об'єднань, приватних осіб Хмельницької, Житомирської та Київської областей. Першим був герб Віньковець, а далі були герби Меджибожа і Баранівки, Летичева і Кузьмина, Любара і Олевська, Збаража і рідних Сокиринець, Олійникової Слободи; Волочиського, Хмельницького, Старокостянтинівського, Краси́лівського, Деражнянського, Білогірського, Чемеровецького, Теофіпольського, Старосинявського районів Хмельницької області, Андрушівського, Брусилівського, Олевського, Любарського, Ружинського районів Житомирської області; хмельницьких вищих навчальних закладів: гуманітарно-педагогічної академії, економічного університету, університету економіки та підприємництва, кооперативного торговельно-економічного інституту, багатьох факультетів і кафедр вищих шкіл України, загальноосвітніх шкіл та дошкільних навчальних закладів Хмельниччини. Водночас В. Ільїнський багато працює над створенням символіки козацьких полків та куренів Хмельницького, Меджибожа, Краси́лова та інших, хоругв (прапорів) міст Хмельницького і Старокостянтинова. До речі, символіка нашого художника-геральдиста також прикрашає сценічні костюми та антураж відомого у всьому світі академічного ансамблю пісні і танцю «Козаки По-

ділля» обласної філармонії [2, с. 12–13]. У 2013 р. в гуманітарно-педагогічній академії було урочисто відкрито перший в Україні музей геральдики, ще одне дітище В. Ільїнського.

Результатом плідної діяльності в напрямку розвитку і становлення геральдики, як науки, стало написання декількох десятків наукових статей і газетно-журнальних публікацій з історії геральдики, проблем сучасного герботворення в різних вітчизняних та зарубіжних наукових збірниках і періодичних виданнях. В. Ільїнський є постійним учасником науково-практичних та історико-краєзнавчих конференцій. Із 1993 р. він очолює Хмельницьке обласне відділення Українського геральдичного товариства та є членом ради цього об'єднання. В. Ільїнський був одним із ініціаторів та організаторів проведення VIII, XVI, XXI зльотів геральдистів України. За високопрофесійну, активну дослідницьку та герботворчу діяльність В. Ільїнському присвоєно звання «Заслужений член Всеросійського геральдичного товариства», нагороджено одинадцятьма спеціальними геральдичними відзнаками, серед яких нагрудний знак «За визнання геральдичних заслуг», медалями «За заслуги» та «За працю», зокрема й міжнародним нагрудним знаком О. Б. Лакієра «Сподвижнику геральдики» II ступеня [2, с. 15].

Важливе місце в житті і творчості В. Ільїнського займає його діяльність як відомого колекціонера – букініста, нумізмата, фалериста, філокартиста. За роки своєї роботи як педагога, історика, краєзнавця та художника він зібрав чималу бібліотеку з образотворчого мистецтва, геральдики, краєзнавчої тематики, історії світової та української культури тощо. Це справжня скарбниця мистецтвознавчих знань щодо минулого й сучасного нашого краю, нашої держави, української діаспори, країн близького і далекого зарубіжжя.

Вражає колекція монет, марок, листівок, конвертів, зібраних В. Ільїнським. Серед монетної колекції – всі грошові знаки радянської доби, розкладені по періодах і датах. Листівки і конверти символізують захоплення колекціонера зображеннями геральдичних знаків та архітектурних пам'яток України. На марках – мистецькі твори української і світової культури, знамениті особистості минулого і сьогодення.

На нашу думку, необхідно виділити ще й такі риси В. Ільїнського, як щирого, справжнього друга і товариша та хорошого сім'янина. Він завжди приходив на допомогу у скрутних обставинах, надає моральну і в багатьох випадках, матеріальну підтримку, вміє зарадити добрим словом і співчуттям, має відкритий і доброзичливий характер. Дружина Олена Василівна також відома в області і державі представниця культурологічної сфери, працювала педагогом у Кам'янець-Подільському училищі культури, на партійній роботі, начальником управління культури ОДА, заслуже-

ний працівник культури України. Вона хороша помічниця та порадиця у всіх справах і починаннях свого чоловіка. Разом виростили двох дітей, сина та доньку, які пішли по стежі батьків. Мають онуків. Родина Ільїнських користується заслуженою повагою серед рідних, друзів, товаришів і колег по роботі.

На особистому гербі В. Ільїнського є напис: «Semper idem», що в перекладі з латинської мови означає «завжди незмінний». І це дійсно так: він був, є і буде завжди сповненим нових задумів, творчих ідей, впевнено дивлячись в майбуття, щоб від кожного наступного дня отримувати радість і задоволення, проживати його цікаво і змістовно, з користю для ближніх і для справи, якій присвятив своє життя. Тому, йдучи назустріч своєму ювілею – 65-річчю від дня народження, В. Ільїнський, людина багатогранного таланту, широко відома серед широкого загалу працівників освіти, культури, науковців, краєзнавців Хмельниччини і України, а також країн близького і далекого зарубіжжя, користується високим авторитетом і шаном в своєму колективі та в обласному центрі і на теренах рідного краю. Ми бажаємо йому нових творчих дерзань, злетів і звершень.

Джерела:

1. Геральдика: зведений бібліографічний довідник-покажчик: спеціальні історичні дисципліни. Київ, 1998. Ч. 3. С. 26–27; Прокопчук В. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ, 1995. С. 151; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія. 2-е вид. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 163; Слободянюк П. Культура Хмельниччини. Хмельницький: Поділля, 1995. С. 286; Стан Т. С. Майстри декоративно-прикладного мистецтва Хмельниччини: фотоальбом: 70-річчю утворення Хмельницької області присвячується. Хмельницький: ПП Алексеева Г. Ф., 2006. С. 20; Лауреати обласних премій Хмельниччини (2005–2013 рр.): бібліографічний покажч. Хмельницький: ФОП Заколотний М. І., 2013. Вип. 2. С. 7–8; Блажевич Ю. Світ захоплень самотнього подільського митця, педагога і колекціонера Валентина Ільїнського. *Духовні витoki Поділля: митці в історії краю*: мат. IV всеукр. Наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 13 берез. 2014 р.). Хмельницький: ХГПА, 2014. С. 284–290; Блажевич Ю. І. Самотньому подільському митцю, педагогу і колекціонеру Валентину Ільїнському – 60! *Краєзнавець Хмельниччини*: наук.-краєзн. Зб. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. І. Огієнка, 2014. Вип. 6. С. 150–154; Валентин Михайлович Ильинский: краткая биография. *Гербовед*. Москва, 2000. № 40. С. 109–110; Гнатишко Л. Між двома Бугами: Меджибожу – 850. *Ровесник*. 1996. 23 серп.; Гостинна Д. Знакові віхи поступу в освіті, науці та культурі. *Подільські вісті*. 2012. 9 жовт.; Гречило А. Герби та прапори міст і сіл України. Львів: Друкарські куншти, 2004. Ч. 1. С. 26, 48, 76, 105; Гречило А., Савчук Ю., Зварник І. Герби міст України (XIV

– перша пол. XX ст.). Київ: Брама, 2001. С. 392; Григоренко О. П., Григоренко Л. О. Геральдика в науково-педагогічній діяльності Валентина Михайловича Ільїнського. *Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України*: наук. вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (наук. вісник «Межибіж» – 2, 2015). Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2015. С. 301–305; Захар'єв В. А. «Буря в стакані», або достовірна і неупереджена історія однієї пустої образи Б. Грищука. Хмельницький: Цюпак А. А., 2013. 63 с.; Захар'єв В. А. Ідея, що стала реальністю: (до 5-річчя «Центру Мархоцькознавства»). Хмельницький: Цюпак А. А., 2014. С. 62–63; Землякова Т. Писанковий дивосвіт Валентина Ільїнського. *Проскурів*. 2009. 16 квіт.; Козельський Я. Д. В. Ільїнський – автор гербів Поділля, Волині, Полісся. *Культурний простір Житомирщини-Волині XIX–XX ст.*: мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 24 квіт. 2012 р.). Житомир: Видавець М. Г. Косенко, 2012. Т. 1. С. 224–229; Кривошия В. Це наша історія. *Радянське Поділля*. 1981. 13 берез.; Кульбовський М. Творчі іпостасі Валентина Ільїнського. *Проскурів*. 2016. 13 жовтн.; Мазуренок І., Антонюк Н. Оберіг душ наших. *Подільські вісті*. 2009. 23 квіт.; Маліш П. Чи буде в Україні геральдична структура? *Проскурів*. 2001. 6 лип.; Маліш П. Одна вже є, коли наступна? *Проскурів*. 1994. 25 трав.; Маринич Н. З бабусиної скрині. *Подільські вісті*. 1994. 30 квіт.; Маринич Н. Звіт геральдистів. *Подільські вісті*. 2006. 15 черв.; Маринич Н. Змагалися юні таланти. *Подільські вісті*. 2009. 23 квіт.; Мельник Т. В. Орнаментні історії. *Подільські вісті*. 1992. 29 квіт.; Напиткін В. Геральдика Хмельниччини. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. С. 7, 10, 12, 17, 31, 33, 35; Оріщина О. Між писанками і гербами є міст. *Всім*. 2011. 23 квіт.; Подольська Р. Три стріли оберігають місто. *Урядовий кур'єр*. 2011. 20 січ.; Помидоров Н. Хмельницький № 1 в українській геральдиці. *Моя газета*. 2002; Разуваєв В. На нашому гербі – три золоті стріли. *Проскурів*. 1994. 25 трав.; Русанівська Т. Закодована спадщина знову стає актуальною. *Подільські вісті*. 2001. 26 черв.; Савчук Ю. Міська геральдика Поділля. Вінниця, 1995. С. 15, 130; Сівач В. Геральдика – наука серйозна. *Проскурів*. 2002. 21 черв.; Слободянюк Т. Валентин Ільїнський: «Герби говорять знаками, як писанки». *Подільські вісті*. 2012. 31 січ.; Слободянюк Т. Герб – не амулет, а історія. *Подільські вісті*. 2001. 7 черв.; Слободянюк Т. Подільський Шевченко – завжди молодий: до 198-річчя від Дня народження Кобзаря. *Подільські вісті*. 2012. 8 бер.; Слоневська І. Кафедра зарубіжної літератури та культурології: від витоків до сьогодення. *Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі ВНЗ*: мат. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 12 жовт. 2016 р.). Хмельницький: ХГПА, 2016. С. 107; Сметанников І. С. Запад-2000. *Гербовед*. Москва, 2001. № 52. С. 147–149; Под знаком золотой пчелы: Всероссийское геральдическое общество 1991–2005 / под ред. И. С. Сметанникова. Москва: ООО «Лидер», 2006. С. 53, 306, 355, 751, 1108; Тарчевська В. Золота вісь Великодня. *Проскурів*.

1994. 26 трав.; Теленко Б. Він творить герб точно і творчо. *Проскурів*. 2012. 2 лют.; Яловий О. З гербами – затишніше: у нас в гостях В. М. Ільїнський. *Хмельниччина*. 1997. 8 серп.; Яніцька Н. Мій герб – моя візитка. *Подільський кур'єр*. 2008. 4-10 верес.; Яніцька Н. Чому Україна досі без Великого Державного герба? *Подільський кур'єр*. 2008. 20-26 лист.; Яніцька Н. Пам'ять роду – писанка. *Подільський кур'єр*. 2008. 24-30 квіт.; Яцук І. П. Ільїнський Валентин Михайлович. *Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія в особах / за заг. ред. В. Є. Береки*. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2006. Т. 1. С. 126–134.
2. В сплетінні ліній, барв і знаків: Валентин Михайлович Ільїнський. Хмельницький: Хм. обл. наук.-метод. центр культури і мистецтва, 2012. 16 с.
  3. Яніцька Н. Пам'ять роду – писанка. *Подільський кур'єр*. 2008. 27-30 квітня.
  4. Яхницька С. Писанковий диво цвіт. *Проскурів*. 2004. 15 квітня.
  5. Слободянюк Т. Герб – не амулет, а історія. *Подільські вісті*. 2001. 7 червня.

МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ В.М. ІЛЬІНСЬКОГО

Батьки: Надія Дмитрівна та Михайло Дем'янович

Мама з малим Валентином. 1957 рік.

Третьокласник

Студент Дніпропетровського художнього училища. 1972 рік.

Служба в армії. Золочів-Львів. 1973-1974 роки.

Викладач Кам'янець-Подільського культурно-освітнього училища. 1978 рік.

З дружиною Оленою.

Діти та онуки.

Виступ на конференції «Велика Волинь», присвяченій 470-річчю від дня народження Костянтина Острозького. м. Старокостянтинів. 1997 рік.

Виступ на ІХ науковій геральдичній конференції Українського геральдичного товариства. Львів. 2000 рік.

Учасники наукової геральдичної конференції Українського геральдичного товариства. Львів. 2000 рік.

Виступ з доповіддю на науковій конференції. ХГПА. 2009 рік.

*Виступ на конференції «Освіта, наука і культура на Хмельниччині (до 75-річчя утворення Хмельницької області)».
Хмельницька обласна рада. 27 вересня 2012 року.*

*Молоді історики-краєзнавці з головою Національної спілки
краєзнавців України, академіком Національної академії наук,
Героєм України Петром Троньком.
м. Кам'янець-Подільський, вересень 2003 року.*

У творчій майстерні.

У робочому кабінеті.

*У музеї геральдики в день його відкриття. м. Хмельницький.
Вересень 2012 року.*

*Журі обласного конкурсу писанкарства «Подільська писанка».
м. Хмельницький. 2019 рік.*

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ СТРУКТУР У ВІННИЦІ НАВЕСНІ 1917 РОКУ

У повідомленні аналізується процес формування українських громадських структур у Вінниці навесні 1917 р. Розглядається специфіка заснування Союзу Подільських українців, уконституювання просвітницької організації та проведення установчого з'їзду Подільської губернської української ради. Наводяться унікальні документи українських організацій цього періоду, зокрема статут Союзу Подільських українців.

Ключові слова: *український рух, просвітяни, громадські діячі, Поділля, Вінниця, автономія України, українська мова, федеративна республіка.*

Проблема організації українських громадських структур у Вінниці після падіння самодержавства в Росії завдяки зусиллям сучасних істориків та краєзнавців, здавалося б, проаналізована достатньо ґрунтовно [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. При цьому оціночні судження щодо його якісного становлення та впливу на розвиток революційних процесів на Поділлі не є однозначними. А це означає, що питання потребує подальшого осмислення, в основі якого має лежати конкретний історичний матеріал.

У даному повідомленні автор ставить за мету передусім увести до наукового обігу новий джерельний матеріал із задекларованої теми, який, сподіваємось, допоможе збагнути певні латентні процеси, які впливали на розвиток українського руху у Вінниці навесні 1917 року.

Слід наголосити, що перші збори українства Вінниці за нових суспільно-політичних умов відбулися уже 5 березня 1917 р. у приміщенні позичково-ощадного товариства по вул. Монастирській (банк Падлевського). Отже, навіть для непосвячених у суспільні справи містян було очевидним, що провідну роль в організації місцевого українства відігравали кооперативні діячі. Подальші події цілком підтвердили цю реальність. Даний факт публічно визнавали й сучасники подій. Зокрема, С. Русова стверджувала: «Не було навкруги Вінниці і по сусідніх повітах жодного селянського або учительського з'їзду, на якому не виступав би старий Маркович з палкою мистецьки складеною промовою... Старий роками Маркович жив нервами і працював по цілих днях, не знаючи ані втоми, ані міри своїх сил.

Часто його привозили цілком непритомного додому (маніфестації, з'їзди, мітинги)» [9].

Присутні на засіданні активісти визнали за можливе підтримати Тимчасовий уряд, висловивши при цьому впевненість, що за його керівництва, врешті, «здійсняться справедливі домагання Української нації». Для найкращої оборони українських потреб, збори ініціювали створення «Союзу Подільських українців», до складу якого мали право входити усі українці Поділля, незважаючи на їхні світоглядні засади або сповідуванні ними соціально-політичні платформи. Гаслом нового «Союзу» було визнано: «Повна воля для розвитку Української нації, з забезпеченням прав меншости» [10].

Конкретизуючи свої завдання на найближчий період, збори ухвалили необхідним «бути в тісному контакті з усіма іншими Українськими організаціями, взяти найактивнішу участь в наступних виборах до Установчих зборів задля обрання Українських представників, збирати якнайбільше коштів та випустити відозву», зміст якої доручили скласти сформованому комітету [11].

Як бачимо, українська стратегія на цьому етапі була означена досить обережно. Принаймні, вінничани не задекларували поки що вимогу здобуття автономії для України та перетворення Росії у федеративну республіку. Цей факт підтверджується й спеціальним зверненням до українського громадянства, яке комітет опублікував у першому номері «Свободного голосу». У ньому, зокрема, йшлося: «Настав великий час. Ми маємо волю. Отже повинні скористати з цього якнайкраще. Пригноблені старим урядом ми лишилися далеко ззаду.

Ми мусимо багато надолужувать.

Ми мусимо всіх заходів зужити, щоб всім нам стати в рівень з іншими громадянами – робітниками і інтелігенцією, які свідомо ставляться до сучасних подій. Мільйони книжок, відозв, листків мусимо ми випустити для Українського народу, який довідався би з них про правду, який би взнав як йому поводитись, щоб найкраще боронити свої інтереси. Нам українцям це найпотрібніше, бо за старих часів нам не давали зробити цього.

Потрібні гроші, щоб можна було виконать завдання, які властно поставило перед нами саме життя.

Такі часи не повторюються і коли б ми прогавили і не використали їх, то до віку плакатимуть наші нащадки.

Отже гуртуйтеся. Збирайте гроші. Давайть кожний, хто скільки може і надсилайте їх до Союзу Подільських Українців (Вінниця, Миколаївський, 76).

Нас на Поділля 3000000 і коли б кожен з нас дав хоч по одній копійці, то ми мали б чималу суму.

Не шкодуйте ж копійок, щоб не ганьбили нас наші нащадки» [12].

Слід наголосити, що, у свою чергу, Союз Подільських українців розгорнув достатньо активну діяльність. Засідання нової інституції з метою обговорення актуальних питань сучасного моменту відбувалися постійно, про що повідомлялося у місцевій пресі [13]. Оперативно було підготовлено накладом понад 75 тис. примірників та розповсюджено листівки до жителів краю із роз'ясненням завдань українства [14].

Представницьке зібрання українського громадянства відбулося 13 березня 1917 р. у приміщенні міської думи. Крім містян, на ньому було багато селян із навколишніх сіл та народних учителів, котрі на запрошення Вінницького повітового земства приїхали на фаховий форум. Відкрив засідання Д. В. Маркович. Він охарактеризував розвиток українського руху за останні століття, відзначивши, що, по суті, це перші вільні збори після 1654 р., «коли український народ прилучився до Москви».

За ним до слова запросили Г. Шиянова. Він коротко згадав про заповіті «великого борця за волю народню Т. Г. Шевченка», після чого збори дружним хором тричі проспівали «Вічну пам'ять».

По цьому присутні ухвалили надіслати вітальні телеграми на адресу голови Тимчасового уряду князя Г. Львова та Міністру юстиції О. Керенському. Тексти повідомлень були написані російською мовою. У першій телеграмі зазначалося: «Союз Подольских Украинцев, приветствуя в вашем лице новое правительство, стоящее на страже народных интересов, прилагает все силы к объединению украинцев Подолии для поддержки ваших начинаний». Зміст другого документа був майже ідентичним: «Союз Подольских Украинцев, всемерно поддерживая новое правительство в его начинаниях, приветствует Вас, как представителя демократии и испытанного защитника прав украинской нации».

З питанням про діяльність нової української структури за перші дні свого існування виступив М. Литвицький. Він наголосив на тому, що комітетом було підготовлено та видано п'ять «Листів до Українського громадянства», які розповсюдили між вчителями, кооператорами та жителями краю. Доповнюючи свого колегу, Д. Маркович більш ґрунтовно зупинився на програмних документах Союзу Подільських українців. Як результат, присутні підтримали ухвалу щодо необхідності перетворення Росії на демократичну республіку, збудовану на «федеративних основах». Більш раннього документа, в якому йшлося б про публічне формулювання українством Поділля майбутньої моделі російської державності, нам виявити не вдалося.

Схему організації подільського українства спробував сконструювати П. Відибіда. Він пов'язав цей процес із налагодженням тісної співпраці з Центральною радою та виробленням всеукраїнської політичної платформи. У цьому контексті оратор закликав до масового заснування «Со-

юзів Українців», «Просвіт», бібліотек-читалень. Наразі було висловлено побажання, аби останні зайнялися справою українізації шкіл, церковного богослужіння, міського та земського діловодства, громадських інституцій і приступили до організації «українських легіонів добровольців». За наслідком цих пропозицій, присутні доручили комітету Союзу Подільських українців надати допомогу у відновленні діяльності Вінницької «Просвіти».

Під час засідання присутні мали можливість почути декілька вітань на свою адресу. Зокрема, на зібранні виступили представники від «російської демократії», єврейської молоді, Вінницької організації булочників, Кам'янецького українського громадянства та Центральної Ради. Також учасниками зборів було зібрано 500 карб. на розвиток української справи. Завершилося засідання співом у виконанні хору «Не пора», «Заповіту», «Ще не вмерла Україна» та інших пісень [15].

За день, 15 березня, у Вінниці відбулося ще одне зібрання, у роботі якого взяли участь Кам'янецька та Могилів-Подільська українські організації. Присутні вирішили доцільним об'єднатися «під прапором Союзу Подільських Українців» і визнали себе відділами інституції. Збори також уконституювалися як тимчасова центральна рада Союзу, найближчим завданням якої визначено скликання «Загально-Подільського Українського з'їзду». Обов'язки виконавчого комітету тимчасової центральної ради доручили виконувати Вінницькому відділу. Крім того, обговоривши питання щодо українізації шкіл, яке на надзвичайному засіданні Подільського губерньського зібрання ініціювали представники Кам'янецької «Просвіти», збори ухвалили окрему резолюцію. У ній, зокрема, йшлося: «Визнаючи теперішній час найслухнішим для переведення націоналізації школи, збори визнали районом діяльності «Просвіти» все Поділля. Автономні філії «Просвіти» повинні закладатись по всіх місцях, де для того будуть сприяючі обставини» [16].

Установчі збори Вінницької «Просвіти» відбулися 3 квітня 1917 р. Громадські діячі затвердили програмні документи організації та обрали Раду товариства. До неї увійшли І. Озерянський як голова, М. Литвицький, Є. Богуславський, Г. Шиянов, Ю. Щириця, І. Шульга, Г. Тустановський, П. Бунт та В. Свідерський. Фінансування просвітницьких ініціатив мало провадитися за рахунок коштів, виділених на утримання Народного дому [17].

Проте на цьому етапі суспільного розвитку найбільш потужні можливості щодо впливу на розвиток українського руху мали вінницькі кооператори та відповідно Союз Подільських українців. До кінця березня 1917 р. останньому вдалося остаточно визначитися з програмними засадами та організаційною структурою, що знайшло своє відображення в затвердженому Статуті. Позаяк цей документ є важливим джерелом для розуміння

мети та завдань подільського українства та з урахуванням того факту, що до сьогодні він залишається невідомим не лише ширшому читацькому загалу, але й фаховим історикам, ми опублікуємо його без скорочень, як це, свого часу, зробив «Свободный голос»:

«1) Союз Подільських Українців є організація, завданням якої – будити самосвідомість українського народу і гуртувати його для виборів представників в Установчі Збори (Учредительное Собрание), в Державну Думу і всі громадські установи.

2) Гасло (лозунг) Союзу подільських українців – повна воля для розвитку української нації на основі автономії з забезпеченням прав меншості. Запровадження в Російській державі демократично-федеративного республіканського ладу.

3) Щоб досягти своєї мети, Союз вважає необхідним:

а) надолужити всіх сил, щоб підтримати новий тимчасовий уряд, під керуванням якого повинні здійснитись справедливі бажання українського народу, яко самостійної нації;

б) бути у тісних зносинах з Центральною Українською Радою в Києві зо всіма іншими українськими організаціями, щоб провадити національну справу в одному напрямкові.

4) Організувати філії (відділи) Союзу по всіх містах Поділля для розповсюдження мети Союзу.

5) Обстоювати всіми заходами, в усіх установах справедливі домагання і права українського народу.

6) Домагатися представництва від української нації в усіх громадських установах.

7) Взяти найактивнішу участь в наступних виборах до Установчих Зборів задля обрання представників від української нації.

8) Задля сього Союз подільських українців вважає потрібним:

а) організувати видавництво, яке б розповсюджувало в найбільшій мірі серед українців Поділля: газети, книжки, відозви, листи і освітлювало становище України, її минуле, сучасні події, потреби українського народу, яко окремої нації в майбутньому часі, відношення українського народу до других націй, з якими доля його сполучила жити;

б) улаштувати громадські з'їзди, сбори, мітинги, лекції для освітлювання тієї ж національної справи.

9) Кошти Союзу складаються: з членських внесків, жертв і прибутків од видавництва.

10) Членами Союзу вважаються всі, хто визнає платформу Союзу і внесе членського внеску 1 карб. річно і од трьох відсотків (місячно) заробітку; для селян, учнів і солдат обов'язковий внесок не менше 50 коп. річно.

11) Справами Союзу керує Центральна Рада, яка складається з представників од філій, і обраний Радою Виконавчий Комітет.

12) Виконавчий Комітет Союзу має право запрохувати (кооптувати) членів, яких вважає користними для справи.

13) Виконавчий Комітет Союзу вибирає споміж своїх членів голову, товариша голови, писаря і скарбничого.

14) Для ревізії справ Союзу Центральна Рада вибирає трьох членів, серед яких не можуть бути члени Виконавчого Комітету.

15) Ревізія справ Союзу робиться щомісячно і доводиться до загальної відомости.

Увага: ревізії справ Виконавчого комітету відбуваються також по домаганню трьох членів Ради у всякий час.

16) Філії (відділи) Союзу можуть засновуватись по усіх листах Поділля, про що доводиться до відома Виконавчого Комітету.

17) Організація місцевих філій провадиться на основах сього статуту.

18) Для об'єднання діяльності Союзу подільських українців філії Союзу по всім справам, що торкаються національного питання, зносяться з Виконавчим Комітетом.

19) Постанови загальних зборів, ради і Комітету Союзу обов'язкові для всіх членів Союзу.

20) Союз подільських українців може бути закритий по постанові Загальних Зборів більшістю двох третин голосів.

21) Для постанови про закриття Союзу на зборах мусять бути представники семидесяти п'яти відсотків загального числа філій Союзу.

22) При ліквідації справ Союзу майно і кошти передаються громадським українським установам по постанові загальних Зборів Ради.

23) Виконавчий Комітет пробуває у г. Вінниці, де відбуваються і збори Центральної Ради.

24) Союз має свою печать.

Виконавчий Комітет центральної ради Союзу подільських українців» [18].

І справді, кооператорам вдалося виступити організаторами низки заходів, які мали вагомий відгук у краї та сутнісно впливали на розвиток суспільних процесів. Передусім слід наголосити на проведенні 9–11 квітня 1917 р. у Вінниці Подільського губернського кооперативного з'їзду. Найбільшим його успіхом було залучення єврейської етнічної групи до реалізації стратегічної мети – здобуття Україною автономії та перетворення Росії у демократичну федеративну республіку. Це проявилось як у підтримці основних доповідей, з якими виступили на форумі Д. Маркович, П. Відібіда, О. Станевич, В. Свідерський та ін., так і в ухвалених підсумкових документах [19].

Знаковим явищем в українському політичному житті стало видання тижневика «Подільська воля», перший номер якого вийшов у світ 5 травня 1917 р. Прикметно, що попервах часопис позиціонував себе як «соціально-політичний та кооперативно-економічний». Тобто, з усього було видно, що кооператори відігравали у цій справі вагомий роль. Але уже з другого числа, вийшовши на ідею створення пайового видавничого товариства «Воля» із значно ширшим представництвом, редакційний комітет у титулі почав зазначати «журнал-тижневик». Оперативно було підготовлено статут товариства та подано його на реєстрацію до Вінницького Окружного суду [20].

Завдяки допомозі Союзу Подільських українців на теренах Поділля постала ще одна українська структура. Реалізуючи ініціативу Центральної Ради щодо проведення у регіонах губернських форумів українства, комітет Союзу виступив з відозвою про проведення у Вінниці 5–6 травня 1917 р. спеціального з'їзду [21]. На нього ж лягло вирішення більшої частини організаційних питань, пов'язаних з проведенням представницького зібрання. Загалом участь у форумі брали майже 400 делегатів, серед яких були й уповноважені від Центральної Ради.

Учасники форуму сформуливали Подільську губернську українську раду та її президію. Останню очолив Д. Маркович [22]. У спеціальному зверненні до жителів краю констатувалося на тому, що впродовж століть український народ був позбавлений можливості самостійно творити власне життя. Але настав інший час, і він взявся за велику роботу, пов'язану з оновленням національного буття. За короткий час волі український народ проявив свої найкращі чесноти в справі громадського єднання. Доказом цього стало масове заснування «Просвіт», селянських спілок та інших громадських інституцій. Поряд із цим відбулося багато професійних форумів, а також Всеукраїнський Національний конгрес, який гучно заявив про домагання українців на сучасному етапі розвитку – добитися автономії, «щоб на Україні всіма справами порядкували вибрані від усього народу, що живе на Україні» та перетворити Росію в демократичну федеративну республіку. Для координації та просування цього завдання у Києві була створена Центральна Рада, а на рівні регіону – Подільська губернська українська рада. До її складу ввійшло по чотири представники від кожного повіту. Отож, повідомляючи про це, рада закликала все українське громадянство підтримувати її в різний спосіб. «Добре пам'ятайте, – наголошувалося в документі, – що тільки в єднанні сила. Тільки згуртовавшись ми зможемо закріпити волю, добути землю і все, що потрібно нам для розвитку нашого нового життя». Рада наразі звернулася до жителів краю засновувати повітові українські ради та товариства «Просвіта», а також готуватися до виборів до Установчих зборів. Закінчувалося звернення

актуальними для українства гаслами: «Нехай живе російська федеративна демократична республіка! Нехай живе національно-територіальна автономія України!» [23].

Спільною акцією, організованою Союзом Подільських українців, товариством «Просвіта» та Подільською губернською українською радою, стало проведення 11 травня 1917 р. у Вінниці дня Національного фонду [24]. За свідченням очевидця подій «вона вилилась в такі грандіозні форми, що трудно навіть описати. Уявіть собі людську валку, море голов без краю. Можна з певністю сказати, що в цій маніфестації приймало участь не менше 50 тисяч людности» [25]. У результаті на Національний фонд в цей день було зібрано біля трьох тисяч карбованців.

Означеними організаціями не вичерпується перелік інституцій Вінниці, які засадничим принципом своєї діяльності вбачали розвиток української справи. Такі ж завдання ставила перед собою «Військова спілка українців Вінницького гарнізону», яка 28 травня 1917 р. провела 2-х тисячне віче вояків-українців на підтримку Українського військового генерального комітету [26], та провідні українські соціалістичні партії, якими виступали УСДРП та УПСР. Однак навесні 1917 р. роль останніх була меншою, оскільки партійні структури тільки проходили етап свого конструювання.

Таким чином, із падінням самодержавства в Росії українська громада Вінниці досить швидко самоорганізовувалась, що мало своїм наслідком заснування різних інституцій. Першою із них завдяки зусиллям місцевих кооператорів постав Союз Подільських українців, який стрімко еволюціонував від ідеї вільного розвитку української нації до засадничої вимоги здобуття автономії України та перетворення Росії в демократичну федеративну республіку. Місцевий осередок товариства «Просвіта» основне своє завдання вбачав у проведенні українізації шкільного життя, відкритті бібліотек та хат-читалень, реалізації інших напрямків просвітницької праці. Третьою за часом створення вагомою структурою у Вінниці стала Подільська губернська українська рада, як регіональний орган, що мав на місці реалізовувати настанови Центральної Ради. У місті також розпочали діяльність військові та партійні структури українського спрямування. Це надавало впевненості українській громаді у незворотності процесу державного відродження та національної самоідентифікації.

Джерела:

1. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис). Київ, 1999. 29 с.
2. Рекрут В. П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Вінниця: ПП Балюк, 2006. 408 с.

3. Малюта О. В. Вінницька «Просвіта» та її діячі в українському національному державотворенні 1917–1920 рр. *Наукові праці: науково-методичний журнал / гол. ред. кол. серії «Історія»* П. М. Тригуб. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили. 2007. Т. 74. Вип. 61. С. 164–169.
4. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ: Вид. центр «Просвіта», 2008. 840 с.
5. Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917–1920 рр.): Монографія. Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. 368 с.
6. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. 2-е вид., виправ. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 272 с.
7. Логінов О. В. Лютнева революція 1917 р. у Вінниці. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника*: зб. наук. пр. / Л. В. Баженов, Д. П. Ващук, П. В. Вербицька та ін. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2017. Т. 1. С. 68–80.
8. Лисий А. К. Українізація Вінниці між лютим і жовтнем 1917 року. *Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX-XXI століть (до 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років)*: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2017. Вип. 11. С. 87–97.
9. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. 2-е вид., виправ. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. С. 59.
10. Оголошення. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 15 марта.
11. Там само.
12. До Українського громадянства. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 15 марта.
13. До українських громадян. *Юго-Западный край* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 12 марта.
14. Реєнт О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність / наук. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. С. 20.
15. Українські збори. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 18 марта.
16. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 17 марта.
17. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. 2-е вид., виправ. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. С. 99.
18. Статут Союзу Подільських Українців. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 1 апреля.
19. Адамський В. Р. Подільський кооперативний з'їзд (9–11 квітня 1917 р.). Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2017. 96 с.

20. Од Організаційного Комітету видавництва «Воля». *Подільська воля* (часопись соціально-політична та кооперативно-економічна). Вінниця. 1917. № 1. 5 травня. С. 20–21.
21. Відозва до українців-подолян. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 20 апреля.
22. Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Документи та матеріали / упоряд. В. Адамський. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня РУТА», 2017. С. 194–195.
23. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920): Зб. док. та мат. / упоряд.: В. Адамський, Б. Кришук. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. С. 44–47.
24. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 13 мая.
25. Адамський В. Р. «Просвіти» Поділля в добу Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Дослідження. Документи. Матеріали. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2018. С. 239.
26. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. 2-е вид., виправ. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. С. 101.

Баженов Л.В.

м. Кам'янець-Подільський

**ПРОФЕСОР ВІКТОР ПРОКОПЧУК -
ВЕТЕРАН КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ, ТЕОРЕТИК І ПРАКТИК
НАЦІОНАЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА УКРАЇНИ
ТА ПОДІЛЛІЗНАВСТВА
(ДО 75-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ)**

У час свого поважного й величного ювілею Віктор Степанович Прокопчук знаний в Україні, на Поділлі-Хмельниччині й отчій Дунаєвеччині як відомий педагог загальноосвітньої і вищої школи (Заслужений працівник освіти України), учений-історик (доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук), теоретик і будівничий національного краєзнавства (Почесний краєзнавець України, лауреат всеукраїнських Премій Дмитра Яворницького, Петра Тронька, Хмельницьких обласних премій імені

Юхима Сіцинського, Іона Винокура й ін.), один з фундаторів Всеукраїнської спілки краєзнавців (з 1990 р.) та член правління Національної спілки краєзнавців України (з 2008 р.), багаторічний член правління Українського фонду культури (з 1988 р.), член Національної спілки журналістів України, заступник голови Хмельницької обласної організації НСКУ, почесний голова Дунаєвської районного осередку цієї ж Спілки і ще багато чого, тобто й сьогодні залишається визнаним освітнім, науковим, культурним, державним і громадським діячем України та рідного краю. Його велика наукова і просвітня творча спадщина посіла вагомe місце в історичній науці, освіті, культурі та краєзнавстві й буде слугувати потребам українського суспільства на далеку перспективу.

Яскравим свідченням названих та інших заслуг перед Батьківщиною і науково-освітнянською спільнотою Хмельниччини Віктора Степановича є вже створена чимала кількість книг, публікацій та інших видань про цю непересічну постать, яка характеризує, визначає, оцінює його подвижницьке життя та багатогранну діяльність в ім'я України [1]. З огляду на це, варто ще раз хоча б коротко переглянути головні етапи біографії ювіляра з тим, щоб знайти в нього джерела, які гартували його характер, наполегливість, спрямованість у досягненні мети, невичерпну працелюбність, служіння людям, ідеалам, освіті і науці, віру в добре майбутнє.

Від дня народження 20 липня 1944 року Віктора Степановича започаткувався *блищанівсько-михайлівський* період його життя в Дунаєвському районі, що на Хмельниччині. Він з'явився на білий світ у родині Прокочуків, які мешкали в с. Блищанівка з 1896 року. Тут дід Іван Якович, а згодом у 30-40-х роках ХХ ст. батько Степан Іванович Прокочуки працювали шанованими вчителями у місцевій школі й започаткували династію педагогів-освітян. Проте батькові так і не судилося на власні очі побачити свого сина Віктора, який народився через два місяці після того, як він пішов на фронт заключного етапу Другої світової війни і загинув у боях на польській землі.

На долю хлопчика Віктора припали важкі повоєнні часи матеріальної скрути. Виховувався в повазі до праці, в любові до мальовничої природи відрогів подільських товар, в яких розмістилися історичні українські села Блищанівка, де був його отчий дім, і поряд Михайлівка з унікальним парком. У цих селах промайнуло дитинство з мандрями по місцевих крутоярах, в пошуках таємниць у підвалах колишнього панського палацу, штольнях місцевих виробіток, у пригодах в навколишніх лісах. Тут у Блищанівці він навчався в семиріччі і виявив себе старанним й допитливим учнем. Позитивний вплив на професійний вибір справили учителі Надія Степанівна Коваль, Микола Пилипович Тихий, Василь Іванович Кліщ та інші. Завершив середню освіту 1961 року в сусідній Рахнівській десяти-

річці того ж Дунаєвського району й оволодів не тільки основами знань, а й деякими навиками роботи з молодшими школярами, досвідом громадсько-корисної діяльності в органах учнівського самоврядування.

Наступним етапом у житті Віктора Степановича стали перші трудові університети поза рідною Близанивкою, які вивели його на педагогічний, науковий і громадський шляхи діяльності.

Після закінчення середньої школи він працював спочатку завідувачем Слобідкоракнівської сільської бібліотеки, потім старшим піонервожатим Тернавської, учителем російської мови і літератури Кривчицької восьмирічної школи, що на Дунаєвщині. А наступного 1962 року вступив на історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту (нині Національний університет імені Івана Огієнка).

Яскравий слід в його студентському житті залишили лекції багатьох викладачів. Особливо імпонували захопаність в усну народну творчість Віктора Івановича Тищенка, послідовне вивчення революційних подій на Поділлі ректором Іваном Степановичем Зеленюком, енциклопедичні знання і демократизм професора Леоніда Антоновича Коваленка, який сформував із числа студентів та молодих викладачів гурт послідовників, що розпочали планомірний науковий пошук. Чималий вплив на Віктора Степановича справили тоді ще молодий кандидат історичних наук, згодом ректор Анатолій Олексійович Копилов і, особливо, відомий учений історик-археолог Іон Ізраїлевич (Срулевич) Винокур, який фактично став його наставником на науковому шляху на всі подальші роки. Під впливом цих та багатьох інших викладачів формувались історичні знання та навички науково-дослідницької праці студента. 1967 року він закінчив інститут з відзнакою та твердими намірами зайнятися науково-викладацькою працею.

Як було в той час прийнято, В.С. Прокопчука було призвано на військову службу, на якій перебував на до 1969 року. Повернувшись до рідної домівки, він створив власну сім'ю, одружившись на випускниці філологічного факультету свого інституту Тамарі Костянтинівні Пижовій. 1971 року народилась донька Людмила, 1975-го – Ольга. Водночас Віктор Степанович отримав призначення вчителя історії Маківської середньої школи Дунаєвського району і невдовзі став директором цього закладу. За не повні три роки роботи в школі він виявив непересічні організаційні здібності, здійснюючи розбудову школи, запроваджуючи нові форми навчально-виховного процесу. 1970 року на основі пошукової роботи стараннями Віктора Степановича був відкритий у Макові перший на Дунаєвщині сільський історико-краєзнавчий музей. За таку наполегливу працю його було відзначено Почесною грамотою Міністерства народної освіти УРСР. З цього часу він став постійно займатися науково-краєзнавчими дослідженнями та популяризацією історію рідного краю у періодиці та наукових виданнях.

У 1972 році Віктор Степанович запрошений на роботу в Дунаєвецький райком партії України і, таким чином, започаткував *найдовший період свого життя в Дунаївцях*. Тут він працював до початку 1990-х років завідувачем парткабінету, очолював відділ, обирався секретарем, другим секретарем партійного комітету. За ці роки навчився цінувати людей, розуміти, співпрацювати з різними категоріями трудівників. Та головним покликом В. Прокопчука була праця на освітянській ниві. У 1980-1982 та 1988-2004 рр. він з повною віддачею працював начальником управління освіти Дунаєвецького району і доклав чимало зусиль в перебудові шкільної системи в умовах національно-культурного відродження і державотворчих процесів незалежної України. Йому довелося забезпечувати в нелегких умовах перехідного періоду функціонування 60 загальноосвітніх шкіл, 53 дошкільних і 5 позашкільних закладів району, підвищення якості навчання і виховання 9500 учнів, 1775 дошкільнят, реформування освіти в регіоні відповідно «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст.»

Одночасно він не полишав улюбленої справи – краєзнавчих занять, які поступово ставали важливою складовою його інтелектуального і наукового життя. Одна з перших проб пера Віктора Степановича в царині краєзнавства відноситься ще до 1969 року, коли він, щойно демобілізований з лав армії, оприлюднив свою розвідку за матеріалами історичних джерел та власних спогадів під назвою «Рідна моя Близьчанивка» в Дунаєвецькій газеті «Ленінським шляхом». Стаття сподобалася читачам і заохотила автора до подальших досліджень. З цього часу В. Прокопчук став постійно публікувати в місцевій пресі цікаві краєзнавчі статті, вести на шпальтах газет впродовж багатьох років рубрики: «Наш край у давнині», «Поділля в період середньовіччя», «Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни», «Славетні подоляни» та інші. Водночас він був безпосередньо причетний до заснування в Дунаївцях районного краєзнавчого музею та понад 22 сільських музеїв, у тому числі меморіальних музеїв Федора Шевченка в райцентрі, письменників Леоніда Лупана в Нестерівцях, Володимира Бабляка у Великому Жванчику, Івана Сварника у Лисогірці, М. Смотрицького у Смотричі, композитора В. Заремби у Дунаївцях та інших. Віктор Степанович став ініціатором ряду пам'яткоохоронних справ – увічнення в бронзі та граніті подвигу воїнів-визволителів у Смотричі, Вихрівці, В. Жванчику, воїнів-афганців – у Слобідці-Рахнівській, Іванківцях, кургану козацької слави – у козацькій долині, що на хмельницькій шосейній трасі й ін.

Крім того, В.С. Прокопчук створив у Дунаївцях літературне об'єднання імені Володимира Бабляка, дитячу літературну студію «Джерельце» при Будинкові творчості школярів, видав два альманахи творів письменників-учителів та учнів району. 1988 року пленум Українського фонду культури обрав його, за словами головуючого на пленумі Бориса Ілліча Олійника,

«єдиного представника освітянської інтелігенції», до складу правління, а згодом і президії УФК. Його було також обрано заступником голови обласної організації УФК. З того часу життя наповнилось цікавими зустрічами й новими справами. Він активно співпрацював з науковою й культурно-освітньою інтелігенцією області в складі краєзнавчих структур і Українського фонду культури на Хмельниччині й на рідній Дунаєвеччині.

1990 року Віктор Степанович у складі Хмельницької делегації (професор І.С. Винокур, директор обласного краєзнавчого музею Е.Р. Малетін, С.П. Пилявський та А.В. Сваричевський) брав участь у роботі установчого з'їзду, на якому було утворено Всеукраїнську спілку краєзнавців – спадкоємницю репресованого в 1930-і роки Українського комітету краєзнавства. А 23 квітня 1992 року другою в Україні після канівської ним була створена дунаєвецька районна організація спілки краєзнавців. У роботі установчої конференції в Дунаївцях взяли участь академік НАН України Петро Тимофійович Тронько та член-кореспондент НАН України дунаєвчанин Федір Павлович Шевченко. Голова ВСК П.Т. Тронько виступив на конференції і вручив першим 35 членам посвідчення зі своїм підписом, й до 2011 року, коли він попрощався із земним світом, не випускав з поля зору краєзнавчу працю дунаївчан, спрямовував своїми настановами і порадами, надавав організаційну і методичну підтримку, майже щорічно відвідував Дунаївці.

На час роботи в Києві II-го з'їзду ВСК (1996 р.), де делегата В.С. Прокопчука було обрано членом правління товариства, районна спілка краєзнавців налічувала 40 первинних осередків, які об'єднували 530 членів з числа освітян, працівників культурних установ та інших категорій населення. Тому дунаєвецька організація ВСК упродовж 1990-х років і до 2008 року займала провідні місця в краєзнавчому русі України та Хмельницької області.

На 1 січня 2003 року в лавах дослідників минулого Дунаєвеччини вже налічувалось 844 краєзнавці, об'єднані в 51 краєзнавчий осередок. Про це повідомив у своєму виступі на III з'їзді ВСК (2003 р.) делегат В.С. Прокопчук. Загалом за час своєї діяльності районна спілка краєзнавців під керівництвом Віктора Степановича організувала і провела в Дунаївцях 8 науково-краєзнавчих конференцій всеукраїнського масштабу: «Поділля в роки Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького» (1992), «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля» (1993), «Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій» (1997, 2000, 2003, 2008, 2013, 2018 роки) з виданням солідних наукових збірників за результатами їх роботи, які склали своєрідну розгорнуту енциклопедію знань не тільки про Дунаєвеччину, а й Хмельниччину й суттєво збагатили вітчизняну історіографію та поділлязнавство.

Також науково-краєзнавчі конференції за ініціативою та організаційною участю В. Прокопчука відбулися в селах Великий Жванчик, Михай-

лівка, Смотрич, Лисець та інших місцях Дунаєвщини. Загалом до роботи у цих конференціях було залучено майже 600 доповідачів зі всіх регіонів України та рідного краю. З-поміж постійних учасників дунаєвських науково-краєзнавчих форумів були відомі вчені: академіки П.Т. Тронько, Ф.П. Шевченко (Київ), професори І.С. Винокур, В.С. Степанков, О.М. Завальнюк, Л.В. Баженов, І.В. Рибак, М.Б. Петров, доценти О.Т. Щур, М.І. Алещенко та інші (Кам'янець-Подільський), професор О.П. Григоренко, відомі краєзнавці А.В. Сваричевський, Є.Д. Назаренко, Ю.І. Блажевич (Хмельницький), професор М.Ю. Костриця (Житомир), професор П.П. Брицький (Чернівці) тощо. За 10 років Дунаєвська районна організація ВСК видала 24 книги і брошур, 156 матеріалів опубліковані в збірниках подільських, всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій. Особисто Віктор Степанович взяв участь і виступив з доповідями майже на 80-ти міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конгресах, конференціях, симпозіумах, круглих столах і семінарах, завдяки чому став широко відомий серед наукової громадськості України і зарубіжжя.

З кінця 1980-х років відчутно зросла роль Віктора Степановича як науковця. Видавши книги за своїм авторством «Дунаївці» (1989), «Тернова стежка» (1991) «З народних глибин: Славетні подоляни» (1991), «Просвітителі з Поділля», «Стелися, зелений кудрявою» (1992), «Подільської землі сини» (1993) й інші, В.С. Прокопчук засів за написання дисертаційного дослідження під науковим керівництвом академіка П.Т. Тронька, присвяченого історії краєзнавчого руху на Поділлі в XIX-XX ст., яке успішно захистив 1994 року в спеціалізованій вченій раді Інституту історії України НАН України і здобув наукову ступінь кандидата історичних наук, а видавши в 1995 р. монографію «Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність», утвердився в наукових колах як теоретик і практик українського краєзнавства та історико-регіональних досліджень. На той час в його доробку вже було 10 окремих видань, понад 30 статей у наукових збірниках, журналах, 76 газетних науково-краєзнавчих публікацій.

В науковій діяльності у Віктора Степановича визначилися головні напрями досліджень. Це, насамперед, – історія та історіографія України, історична регіоналістика, дослідження діяльності Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, краєзнавців XIX – початку XX ст. Ю.Й. Сіцінського, Й.Й. Ролле, Н.В. Молчановського та інших, низки дослідників-краєзнавців 20-х років XX – початку XXI ст. Свій науковий пошук поширив і на українську західну діаспору, зокрема – Канаду, США, Німеччину, Францію, Польщу, Австралію, зав'язав наукові контакти з науково-краєзнавчими осередками, окремими дослідниками української еміграції, особливо вихідцями з Дунаєвщини, підготував та опублікував в Україні та за її межами чимало статей.

Велике місце в науковій праці В.С. Прокопчука займала робота з підготовки і видання нарисів історії населених пунктів краю у новій редакції. Окрім краєзнавчого нарису «Дунаївці», у співавторстві з Ю.В. Телячим, видав історичний нарис «Лисець», а 2001 року – капітальне науково-краєзнавче дослідження «Два села – одна доля», що узагальнює історію його рідних сіл Блищанівки й Михайлівки. Науковим редактором книги виступив академік НАН України П.Т. Тронько, рецензентами – доктори історичних наук, професори Кам'янець-Подільського університету І.С. Винокур, В.С. Степанков. З точки зору новизни історіографічних підходів, форми і змісту на сьогодні монографія може бути зразком видань такого типу. Водночас В. Прокопчук постійно працював над розробкою історії Дунаївців та інших сіл й активно залучав до цієї справи краєзнавців, учнівську та студентську молодь.

Плідно працює Віктор Степанович над тематикою, пов'язаною з Другою світовою війною. Ще в Маківській середній школі разом з членами гуртка «Юні краєзнавці» вивчив бойовий шлях 320 стрілецького полку 129 гвардійської стрілецької дивізії, що в складі I Українського фронту визволяла Маків та інші населені пункти району, організував зустрічі жителів Дунаєвеччини з командиром полку Героєм Радянського Союзу полковником А.П. Фокіним та його соратниками. Серед відкриттів В.С. Прокопчука – доля вихідця з Тернави Героя Радянського Союзу Г.К. Атаманчука, реконструкція подій, пов'язаних з боротьбою дунаївчан проти німецько-фашистських загарбників на фронтах та окупованій території, визволення краю. За ініціативи Віктора Степановича, відділ освіти, місцева спілка краєзнавців та центральна районна бібліотека 1998 року започаткували акцію «Бойовий орден, медаль у твоєму домі», підтриману академіком П.Т. Троньком та заступником директора Національного центру туризму і краєзнавства Д.Г. Омельченком. У ній взяли участь 45 первинних осередків ВСК Дунаєвеччини. В. Прокопчук активно долучився до створення і видання історико-меморіальних «Книга Пам'яті України. Хмельницька область» (1995-1097), «Книга Скорботи України. Хмельницька область» (2000-2004).

У полі зору наукових інтересів ученого – персоналії, славетні люди краю. Він всебічно вивчає життя і діяльність на Поділлі та Волині династії Смотрицьких – Данила, Герасима, Мелетія, сприяв відкриттю у Смотричі двох меморіальних плит на їх честь, присвоєнню місцевій школі I–III ступенів імені Мелетія Смотрицького. Дунаєвський районний відділ освіти ще 1988 року заснував премію імені М. Смотрицького, якої удостоєні чимало педагогів-гуманітаріїв. Завдяки певній пошуковій праці з'явилися нариси, статті про дунаївчан – композитора Владислава Зарембу, винахідника першої в Росії 76-мм зенітної гармати Ф.Ф. Лендера, письменників

Миколу Магера, Зигмунда Красинського, Афанасія Коляновського, вчених Федора Шевченка, книга про професора Миколу Чорнобривого тощо. За його ініціативи районна спілка краєзнавців встановила з 1999 року премію імені Ф.П. Шевченка, лауреатами якої стали академік П.Т. Тронько, професори І.І. Винокур, О.М. Завальнок, А.О. Копилов та інші дослідники краю. Підсумком такої діяльності стало видання в 2006-2007 роках двох випусків його книг у співавторстві з директором центральної районної бібліотеки, дружиною Т.К. Прокопчук «Дунаєвеччина в іменах».

Чимало робиться Віктором Степановичем у галузі літературного краєзнавства. 1995 року видана за його упорядкуванням збірка матеріалів про репресованого поета — вихідця з Нестерівців Дунаєвцького району Леоніда Лупала, яка містить наукову статтю, щоденникові записи, фрагменти листів, вірші. 25 жовтня того року в Нестерівській середній школі відкрито музей поета, відбулися урочистості з нагоди його 80-річчя. Завдяки науковому пошуку В.С. Прокопчука Україні повернуто добре ім'я замученого в архангельських таборих друга Олеса Гончара та улюбленого учня Павла Григоровича Тичини. 25 жовтня 2002 року на школі в Нестерівцях була урочисто відкрита меморіальна дошка на честь Леоніда Лупана.

Важливим напрямом творчої діяльності В.С. Прокопчука є підготовка науково-методичних посібників для потреб освіти та краєзнавців. Він склав і впровадив програми, плани занять краєзнавчих гуртків «Край, в якому ми живемо» (для дошкільників старшої групи), «Топоніми рідного краю» (для учнів загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ), схвалені Національним центром туризму і краєзнавства, управлінням освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації та обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, ряд методичних посібників, рекомендацій. 1999 року ним видано методичний посібник для шкіл за матеріалами Дунаєвеччини «Топоніми рідного краю», в 1996 р. методичні рекомендації для шкіл Хмельниччини «Учнівська науково-дослідна робота» й інші.

З вересня 2004 по вересень 2016 років настав *кам'янець-подільський період* діяльності В.С. Прокопчука. Він перейшов на постійну роботу до Кам'янець-Подільського державного (національного) університету, з яким від його закінчення завжди підтримував тісні зв'язки, а з 1996 року на посаді старшого викладача, згодом доцента кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін за сумісництвом викладав на історичному факультеті спецкурси «Розвиток краєзнавства на Поділлі», «Шкільне краєзнавство», у ході вивчення яких студенти і теоретично, і практично поглиблювали знання з історії, історіографії краю, теорії і практики шкільної краєзнавчої роботи. 1999 року конкурсна комісія університету обрала, а ректор професор А.О. Копилов призначив В.С. Прокопчука на посаду доцента. 2001 року атестаційна колегія Міністерства освіти і науки України присвоїла йому вчене звання доцента.

Стала робота в університеті значно розширила горизонти педагогічної, наукової і громадської діяльності Віктора Степановича й на цій стежі стали свідченням його розквіту творчих сил, плідних і блискучих досягнень й здобутків. З 2004 року він успішно і по новаторському працює директором однієї з великих в системі вищої школи наукової бібліотеки університету, активно розбудовує її, дбаючи про оновлення і зростання її фонду літератури, впроваджуючи ком'ютеризацію, створивши спеціальний відділ рідкісних видань, відкриваючи на всіх факультетах і гуртожитках читальні зали і абонементи, організовуючи чисельні тематичні книжкові виставки, присвячені різного роду науковим конференціям, значимим подіям та постатям, проводячи міжнародні і всеукраїнські науково-методичні конференції з бібліотечної справи, видаючи "Календарі знаменних дат" університету і краю, залучаючи своїх працівників до наукової і краєзнавчої роботи, засновуючи і редагуючи "Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство" тощо. За ці роки бібліотека університету перетворилася у важливий науково-краєзнавчий та інформаційно-методичний центр Хмельниччини з налагодженими міжнародними зв'язками.

Не менш плідна робота В.С. Прокопчука була на посаді доцента, згодом професора кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін. Крім викладання фахових дисциплін, він був автором навчальних посібників і методичних рекомендацій для студентів, науковим керівником з написання студентами курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт, частина з яких виконувався в руслі власних наукових інтересів і пов'язані з історичним краєзнавством та Дунаєвеччиною.

Особливо зірковими ці роки стали для Віктора Степановича в галузі наукових досліджень, які були насичені напруженою роботою з підготовки та виконання докторської дисертації з історії розвитку краєзнавчого руху в Правобережній Україні у 20-ті роки ХХ і до початку ХХІ століть. Для цього він опрацював матеріали і документи з обраної теми в ЦДІА України, ЦДАВО України, ЦДАГО України Києва, державних обласних архівів України, фондів відділів рукописів центральних і обласних наукових бібліотек, необхідні джерела з архівних та бібліотечних установ зарубіжжя. Спочатку на основі зібраних матеріалів В.С. Прокопчук підготував і видрукував капітальні наукові монографії «Під егідою Українського Комітету краєзнавства» (2004) та «Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.» (2006) (загальний обсяг двох книг 912 сторінок), опублікував понад чотири десятка наукових статей у фахових періодичних виданнях України та зарубіжжя, доповів про результати своїх досліджень на третьому міжнародному науковому конгресі «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку» (Луцьк, 2006), «Першому все-

російському з'їзді істориків-регіонознавців» (Санкт-Петербург, 2007) та інших міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, що відбувалися впродовж 2004-2009 років у Кам'янці-Подільському, Хмельницькому, Житомирі, Вінниці, Києві, Харкові, Дунаївцях та інших містах України. Все це дало підстави завершити написання тексту дисертації «Інституціоналізація краєзнавчого руху в Правобережній Україні в 20-ті роки ХХ – на початку ХХІ ст.» (науковий консультант – академік П.Т. Тронько) і успішно її захистити 23 березня 2009 року в спеціалізованій вченій раді Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича й здобути науковий ступінь доктора історичних наук за спеціальністю «Історія України».

Поряд з проведенням дисертаційних досліджень В.С. Прокопчук продовжував готувати книги і статті з різноманітної тематики. Саме в останні роки він виступив автором книг, «Я спасення шукав для народу... (Мелетій Смотрицький)» (2008), «Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти» (2008) та опублікував за майже 120 різноманітних наукових і науково-популярних статей в збірниках, журналах і газетах, присвячених різним аспектам з історії, освіти, культури, постатям переважно Поділля і Волині. Крім того, він виступив редактором, членом редколегій, упорядником 16 видань, рецензентом 8-х, підтримує науковий пошук молодших колег, зокрема, С.О. Дзюбака, Ю.В. Олійника, А.М. Мединського та інших, які готували дисертації. Його учень кандидат історичних наук, доцент Ю.В. Телячий (уродженець с. Лисець Дунаєвецького району) нині є доктором історичних наук, працює в Міністерстві освіти і науки України.

Водночас В.С. Прокопчук продовжує залишатися відомим організатором і діячем краєзнавчого руху в Україні й на Хмельниччині. Він активно підтримував процес реформування Всеукраїнської спілки краєзнавців і 22 жовтня 2008 року на звітно-установчій конференції був обраний заступником голови Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України й на цій науково-громадській посаді працює до сьогодні. Вже 28 жовтня цього ж року, перебуваючи в складі делегації від Хмельниччини на IV з'їзді НСКУ в Києві, Віктор Степанович в своєму виступі розповів про підсумки та перспективи діяльності спілки в своїй області, знову був обраний членом правління цієї організації. Відтоді він безпосередньо займається розбудовою осередків спілки на Хмельниччині і опікується розвитком Дунаєвецької районної організації НСКУ, з 2018 року якої є її почесним головою.

Реалізації В.С. Прокопчуком його планів по реалізації реформування краєзнавства та підвищенню якості регіональних досліджень сприяє його активна участь в діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національно-

му університеті, з яким співпрацює з часу його заснування в 1995 році на посадах дійсного члена, а з 2006 і до сьогодні - на посаді старшого наукового співробітника, заступника директора Центру.

Сьогодні Віктор Степанович, як і багато його однодумців і послідовників спрямований на те, щоб взяти участь у перевиданні тому “Історія міст і сіл України. Хмельницька область” в новій редакції, в завершенні підготовки до друку тому “Звід пам’яток історії та культури України. Хмельницька область”, взяв безпосередню участь у створенні та виданні “Енциклопедії Хмельниччини” (2017), у виконанні інших перспективних комплексних тем про рідний край, в організації нових міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-краєзнавчих конференцій і симпозіумів.

Надзвичайно плідними були для діяльності та творчості В.С. Прокопча останні п’ять років перед поважним ювілеєм свого 75-річчя, хоча з вересня 2016 року перебуває на заслуженому відпочинку і мешкає з сім’єю в рідних Дунаївцях й продовжує із завзяттям й наполегливістю займатися творчістю, розбудовою краєзнавчого руху на Хмельниччині й Дунаєвеччині. У цей час в нього щороку виходить з друку по кілька монографій, книг, збірників, посібників, десятки публікацій переважно з регіональної історії та краєзнавства. Візьмемо до прикладу. Він підготував і здійснив капітальне видання «Дунаєвеччина – село і люди» (2013), де викладена історія всіх населених місць району; у 2014 р. він доопрацював і оприлюднив важливу у методологічному та історичному плані монографію “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”, у співавторстві – книгу “Топонімічний словник Кам’янець-Подільського”, виступив автором документальної повісті «Михайло Савенко: час і доля», співупорядником збірника документів “Постати в листах: епістолярій Юхима Сіцінського”; у 2015 р. – автор монографії “Дунаєвський районний архів”; у 2016 р. – співавтор підручника для вишів України “Основи краєзнавства”, співавтор монографій “Бібліотеки Поділля в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.”, “Пам’яткоохоронна діяльність православного духовенства в ХІХ – на початку ХХ ст.”; у 2017 р. – автор розгорнутої статті “Освітній поступ Хмельниччини” в “Енциклопедії освіти Хмельниччини”; у 2018 р. – автор унікальної монографії “Освіта Дунаєвеччини : від перших шкіл до суспільства знань”, голова редколегії і упорядник наукового збірника “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій” за матеріалами VI-ої всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції “Дунаєвеччина в контексті історії України. До 615-річчя першої писемної згадки про Дунаївці” (27 вересня 2018 р.), де ініціатором і головою оргкомітету виступав ювіляр; у 2019 р. – автор-упорядник капітальної книги “Заслужені працівники України – уродженці Дунаєвеччини”, автор монографії

про селище міського типу Дунаївці, організатор всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої утворенню Дунаєвецької селищної об'єднаної територіальної громади з виданням під своїм редагуванням збірника наукових праць і ще багато чого.

Загалом у творчому доробку В.С. Прокопчука понад 400 наукових праць і публікацій, з яких майже 50 монографій, книг, посібників.

Науково-педагогічна діяльність Віктора Степановича відзначена медаллю «За трудову доблесть» (1986), званням Заслужений працівник освіти України (1993), п'ятьма Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України, знаком «Петро Могила», Почесними грамотами Хмельницької обласної ради та облдержадміністрації, Кам'янець-Подільської міської та Дунаєвецької районної рад, низкою наукових премій та ін.

Зрозуміло, що життєві, освітянські, наукові, краєзнавчі, літературні й суспільні інтереси В.С. Прокопчука значно багатогранніші і ширші. Свій 75-річний ювілей відомий педагог, учений і громадський діяч зустрічає у розквіті свого таланту та зі значними результатами й здобутками в своїй творчій праці, сповнений перспективою подальшого подвижництва на обраній стежі. Приємно вражає його натхнення, працелюбність, цілеспрямованість, постійне відчуття нового. Зичимо метру історичної науки і поділезнавства, академіку Української академії історичних наук, доктору історичних наук, професору Віктору Степановичу Прокопчуку міцного здоров'я, щастя, гараздів, наснаги долати нові наукові вершини, радувати науковий світ і своїх побратимів по перу, послідовників і учнів черговими виданнями монографій, книг, збірників, есе в ім'я України! Многая літа!

Джерела та література:

1. Прокопчук Віктор Степанович //Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. Кам'янець-Подільський, 1993. С.322;
2. Слободянюк П.Я. Культура Хмельниччини. Хмельницький, 1995. С. 16, 21, 279-280;
3. П. Карась. Я так її люблю – мою Україну. Портрет зблизья //Подільські вісті. 1995. 30 лист.;
4. Коляновський А. Віктор Степанович Прокопчук: знайомство зблизья // Дунаєвецький вісник. 1998. 7 бер.;
5. Куфльовський В. Один із ста синів Подільської землі //Городоцький вісник. 2003. № 28. 12 лип.;
6. Савчук В., Сушко О. Прокопчук Віктор Степанович //Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю). Київ-Кам'янець-Подільський, 2003. Т. І. С. 180;
7. Баженов Л.В. Прокопчук Віктор Степанович //Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський, 2003. Т. І. С. 731-744;

8. Баженов Л.В. Два села і доля Віктора Прокопчука //Заторжинська В.М., Філінюк А.Г. За покликом серця: Нарис життя й науково-краєзнавчої діяльності В.С. Прокопчука. Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 187-191;
9. Баженов Л.В. Покликаний служити освіті, науці, культурі і людям //Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2009. Т. 13. С. 279-289;
10. Рідний край в дослідженнях професора В.С. Прокопчука : наук.-краєзн. вид. /укладачі: О.М. Завальнюк, І.М. Конет. Кам'янець-Подільський, 2014. 156 с.;
11. Копилов С.А., І.М. Конет. Віктор Степанович Прокопчук (до 70-річчя від дня народження та 50-річчя педагогічної і наукової діяльності). Кам'янець-Подільський, 2014. 188 с. (Серія «Видатні випускники Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка»);
12. Доктори наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка /укладачі: І.М. Конет, В.С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський, 2013.С.340-353;
13. Завальнюк О.М. Науковці й освітяни : звершення в ім'я незалежної України. Персональний вимір. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 305-328.

Байдич В.Г.

м. Хмельницький

Байдич В.О., Байдич О.В.

с. Кузьмин Красилівського р-ну

ПОПУРІ ІЗ МАТЕРІАЛІВ СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО ПОВІТОВОГО СУДУ

У цій статті наводиться ряд різнопланових відомостей із документів Старокостянтинівського повітового суду 50-х – початку 60-х років XIX ст.

Ключові слова: *XIX століття, Старокостянтинівський повітовий суд, документи, захоплення майна, конокрадство, торгіві операції*

Ми вже не раз у своїх статтях відмічали, що фонди повітових судів XIX століття є надзвичайно інформативними, особливо в плані повсякденного життя мешканців краю. Зокрема, це стосується й матеріалів Старокостянтинівського повітового суду та безпосередньо міста Старокостянтинова.

Тому, на підтвердження вищезазначеної думки про різноманітне насичення документів цього суду, ми пропонуємо увазі читачів добірку невеличких історій з життя Старокостянтинова рубежу 50-60-х років XIX століття.

25 травня 1860 р. єврей Лейбиш Мошкович Лівшиць подав у міське городниче правління прохання про повернення йому спадкових двох будинків і льохів у цьому місті. Покійний батько не зробив ніяких розпоряджень щодо спадку й помер 14 років тому. Сам же Лейбиш всі ці роки перебував у австрійських володіннях на вихованні. Коли ж повернувся, то виявилось, що його власністю заволодів єврей Мордко Літманович, а саме крамницею і льохами [1, арк. 80зв]. Останній вказав, що в нього є документи ще від часів діда Лівшиця Липи і вимагав, щоб Лейбиш показав документи, які б підтвердили його права на спадок. Городниче правління вважало, що він (Лейбиш) дванадцять років не вимагав права власності на батьківське майно і не надав ніяких доказів на право власності. Тому винесли постанову 14 червня 1860 р. про те, що він має право на повернення батьківського майна через суд. Не отримавши бажаного, Лівшиць подав скаргу у Новоград-Волинський Магістрат [1, арк. 81].

Літманович же подав 21 червня 1861 р. у городниче правління Старокостянтинова наступне пояснення. Він, після смерті Янкеля Лівшиця (батька Лейбиша – авт.), уклав угоду з його сином Меєром про найм крамниці і льохів. Тепер же Літманович уклав іншу угоду ще з одним сином Янкеля Перецем на користування вищезазначеними приміщеннями впродовж 4-х років (Янкель був винен йому 100 руб. сріблом – авт.).

Виходячи з цього, городниче правління вважало, що Мордко Літманович володіє крамницею і льохами не на праві власності, а по найму від Переця Лівшиця, які дісталися останньому від батька Янкеля [1, арк. 81зв]. Тому й зробило висновок, що вимоги Лейбиша Лівшиця на ці будівлі як на спадщину після батька Янкеля повинні бути спрямовані не до Літмановича, а до брата Переця. І зробити це він має на базі статей законів, довівши свої права на зазначене майно через позов до повітового суду, який і оприлюднив рішення припинити справу і здати її в свій час у архів. Лейбиш же надалі мав пошукувати свої права у суді [1, арк. 82].

Інша історія, пов'язана з м. Старокостянтинівом, стосувалася конокрадства. Місцева повітова поліція подала судовому слідчому на доопрацювання справу щодо впізнаного Ейніхом Васерманом коня у єврея Нусима Фурмана, який йому нібито дістався від пономаря Старокостянтинівської соборної церкви Стефана Лукасевича [1, арк. 87].

Досліджуючи цю справу, слідчий виявив, що вона почалася ще 8 листопада 1854 року, а остаточно вирішена була Проскурівським повітовим судом у жовтні 1860 року. Згідно його рішення Стефан Лукасевич був залишений у підозрі, якщо не крадіжці цього коня, то в купівлі його, явно краденого. Рішення це увійшло в законну силу і справу здали в архів Проскурівського повітового суду.

Але Волинська Духовна Консисторія, розглянувши цю справу, вирішила, що досліджена вона недостатньо, оскільки слідчий не допитував Лукасевича щодо того, при яких свідках він купував коня. Тому вона зобов'язала Повітову Поліцію і Суд продовжити справу. На це Консисторія не мала права. Згідно тодішніх законів це могла робити тільки судова влада [1, арк. 87зв], а в даному випадку ніяка установа не мала права відновлювати слідство без височайшого повеління імператора. Тому рішення Суду необхідно було тільки виконувати, а тим більше, ця справа розпочалася ще до введення інституту судових слідчих. Відповідно до цього, старокостянтинівський судовий слідчий Берегівський передав її на рішення Повітового суду як таке, що непідвладне його власному розгляду [1, арк. 88].

Старокостянтинівський повітовий суд вирішив, що Консисторія, згадуючи про втрату Лукасевичем права на рішення Проскурівського повітового суду по даній справі, не визнала йому втрати права на рішення Єпархіального керівництва, яким, внаслідок залишення Проскурівським повітовим судом Лукасевича у підозрі, було вирішено виключити його з духовного сану. І що йому тоді робити далі у житті?

Тож суд вирішив детальніше дослідити перебіг подій, допитавши під присягою якомога більше свідків, присутніх при купівлі пономарем коня, а також просив квартального наглядача Ордовського надати розписку, видану однодворцем Ощеповським, який продав Лукасевичу цього коня. Якщо ж Ордовського не знайдуть, то провести заходи щодо справжності його напису на тій розписці.

Суд постановив припинити дану справу і передати в повітову поліцію для чинення певних дій, про які просила Волинська Духовна Консисторія [1, арк. 88зв-89].

Наступна історія в значній мірі нагадує знамениту суперечку сусідів з твору М.В.Гоголя.

Стосується вона скарг про взаємні образи дядька Старокостянтинівської Соборної церкви Варфоломія Боярського і дворянина Михайла Понятовського [1, арк. 99]. Включає справа ця кілька моментів:

1. Про особисті образи словами дядька Боярського дворянину Михайлу Понятовському і про насмішки першого над останнім про нібито його походження з духовного стану.

2. Про потраву нібито свинями Понятовського овочів у городі Боярського і виснаження Боярським двох таких свиней сусіда, одна з яких здохла. Також дядьок не розплатився з дворянином за найману для обробітку свого поля худобу Понятовського.

3. Про спробу Понятовського застрелити Боярського за забраних своїх свиней останнім.

4. Про блудне життя служки Понятовського Марії Гуцал та з'їдену собаками народжену нею дитину.

5. Про блудне життя рядового Старокостянтинівської Інвалідної Команди Степана Мартинюка з дворянкою Євдокією Домбровською.

Проведене слідство виявило:

1. Боярський і Понятовський обзивали один одного, Боярський забрав свиней Понятовського в городі останнього. Доказів же про насмійки щодо походження з духовного стану не виявилось [1, арк. 99зв].

2. Свині Понятовського не могли з'їсти овочів у городі Боярського, оскільки той обкопаний ровом, через який свині перелізти не могли. Та й в городі нічого з'їденого не виявлено. До всього, город знаходиться при самій дорозі, тому в нього міг зайти будь хто.

3. Понятовський пояснював, що він з рушницею захищав своїх свиней від собак Боярського, а постріл здійснив випадково натиснувши на курок. Його зупинили громадяни Максим та Юлія Бержецькі, а також рядовий Степан Мартинюк: перші без присяги, останній – під присягою, засвідчили, що Понятовський не мав наміру стріляти в Боярського [1, арк. 100].

4. Твердження Боярського щодо того, що Марія Гуцал народила позашлюбну дитину і покинула її в сніях у Понятовського, де її з'їли собаки, виявилось неправдою. Таку чутку розпустила селянка Марія Собчук, помітивши нечистоти у сніях будинку Понятовського. Насправді ж це були результати «місячних» Марії Гуцал, яка визнала, що веде блудне життя [1, арк. 100зв].

5. Дворянка Домбровська і рядовий Степан Мартинюк визнали, що вже кілька років ведуть спільне життя і в них була дочка, яка померла.

По першому пункту Суд визнав Боярського і Понятовського як таких, що втратили право пошукувати задоволення своїх скарг. По другому – Боярський не надав справжніх доказів, а Понятовський звинувачень не визнав. Тому дворянин був залишений вільним від інсинуацій сусіда [1, арк. 101].

Звинувачення Понятовського у спробі вбивства дячка також виявилися бездоказовими, тому суд залишив його й тут вільним. Не визнано судом й потрапу городу Боярського саме свинями Понятовського, залишивши звинувачення без наслідків. Так само не визнаним залишилося твердження Понятовського про виснаження Боярським його свиней. Суд вказав, що Понятовський мав наглядати за своїми свинями і не пускати їх в чужі городи [1, арк. 101зв].

Не знало успіху й повідомлення Боярського про Гуцал. Її суд залишив вільною від звинувачень. Відносно ж блудного життя Гуцал та Домбровської, то Суд переадресував це питання на судження Волинської Духовної Консисторії [1, арк. 102].

Наступний епізод з історії Старокостянтинова стосувався майнової спадщини. Рядовий Орловського піхотного генерал-фельдмаршала князя Варшавського Графа Паскевича Єриванського полку, який дислокувався у цьому місті, Юхим Хомяк подав 29 серпня 1861 року своєму командуванню скаргу про те, що він має права на спадщину у вигляді житлового будинку покійного батька, але його до неї не допускають [1, арк. 114зв]. При розгляді цієї справи виявилось, що Юхим, будучи неповнолітнім (17 років) у 1849 році вступив до військової служби. При цьому, за погодженням з матір'ю, братами Кіндратом, Олександром та Дмитром, продав зазначений будинок за 35 руб. Сріблом своєму брату Дмитру [1, арк. 115].

У 1861 р. Юхим, виявляючи претензію на цей будинок, пояснював, що у 1849 р. він ще не розумів, що робив, а слухав матері та братів. При цьому рядовий доводив, що брат не розрахувався з ним за хату. Дмитро сплатив йому 8 руб., потім, у 1852 р. отримав листом ще 5 руб., а дещо пізніше – ще 3 руб. [1, арк. 115зв].

Дмитро помер у 1856 році і в хаті залишилася жити його дружина Олександра з 12-річним сином Михайлом. У відповідь на вимоги Юхима Хомяка віддати йому будинок, вона пояснювала, що хата ця була дуже старою і почала вже руйнуватися. Її чоловік заплатив Юхиму зразу ж 8 руб., потім Олександра передала йому в полк ще 5 руб., а далі особисто вручила ще 3 руб, всього 16 руб. Потім вона на ремонт хати витратила до 40 руб. Пізніше братова пропонувала рядовому виплатити 19 руб., які винна була йому за будинок, але той відмовився прийняти ці гроші, вимагаючи віддати спадщину батька [1, арк. 116]. Їхня суперечка не вирішувалася. Тоді Олександра звернулася із зустрічним позовом до Старокостянтинівського городничого правління, вимагаючи, щоб Юхим припинив свої спроби відібрати у неї житло.

Детально розслідувавши цю справу, городниче правління вирішило, що будинок належить малолітньому сину Дмитра і Олександри Федору, а згідно закону він не має права на оборудки зі своєю власністю, яка є вотчинною. Тому Юхиму Хомяку в його позові було відмовлено. Іншою причиною такого рішення стало й те, що рядовий, згідно закону, вже втратив право на цю власність, а точніше й не мав, оскільки продав будинок багато років тому назад [1, арк. 116зв]. Зазначимо й, що Олександра надала правлінню й відповідні документи на будинок: купчу кріпость та розписки Юхима про отримання грошей [1, арк. 117зв].

Рядовий Хомяк же доводив, що він не повністю продав будинок, виставивши умову: коли він повернеться зі служби, то забере половину будинку назад [1, арк. 118].

В результаті городниче правління постановило: вимоги рядового Хомяка про надання йому права власності на проданий ним будинок від-

хилити. Рекомендувати командирі Орловського полку заборонити йому вчиняти нові позови щодо будинку покійного батька і зобов'язати прийняти 19 руб. Від Олександри Хомяк, належні йому в плату за хату [1, арк. 118зв]. Ось так і закінчилася ця справа. Юхим Хом'як потерпів поразку і будинок залишився його малолітньому племіннику.

Ми навели невеличку частину лише однієї справи фонду Старокостянтинівського повітового суду, а скільки інформації з життя повітового міста отримали. Можна лише уявити, який об'єм її у всіх одиницях зберігання цього фонду. Звичайно ж, робота над їхнім опрацюванням буде продовжуватися й надалі. До цього й закликаємо шановних дослідників історії Хмельниччини.

Джерела:

1. Держархів Хмельницької області. – Ф.692. – Оп.1. – Спр.652

*Блажевич Ю.І.,
Блажевич О.І.
м. Хмельницький*

ВЕЛИКОДНІ ТРАДИЦІЇ В МІСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ: СУЧАСНИЙ СТАН

В статті на основі історичних та документальних матеріалів, публікацій місцевих періодичних видань висвітлено церковні традиції і практику проведення Великодніх свят у релігійних конфесіях міста Хмельницького на сучасному етапі, зокрема й в 2019 р.

Ключові слова: *Ісус Христос, Воскресіння Господнє, Хмельницький, православ'я, католицизм, протестантизм, іудаїзм, мусульманство, старообрядництво, культові споруди, віряни.*

Вже більше тисячі років в Україні, зокрема й на Поділлі, урочисто відзначають світле та добре свято – Великдень, або Воскресіння Христове. Із року в рік радісна звістка про істинне Воскресіння нашого Спасителя, як і Божественна іскра Благодатного вогню, запаленого в суботній день перед Паскою біля Гробу Господнього, розповсюджується світом, доходячи до кожної православної людини, нагадуючи про торжество життя і його перемогу над смертю. Тому у світлі Великодня наше земне буття набуває справжнього сенсу, виняткової краси і сили.

Як і для всього християнського люду, для мешканців нашого краю і обласного центру Великдень – найочікуваніше свято, яке символізує воскресіння з мертвих Ісуса Христа, який прийняв смерть за гріхи людей і заради спасіння людського роду. До цього величного свята християни дотримуються 48 днів Великого посту, обмежуючи себе у харчуванні та інших задоволеннях, адже під час посту люди насамперед очищаються духовно: відвідують богослужіння, намагаються не робити поганих вчинків та пробачають кривдників.

Нині для християн східного і західного обрядів (православних і католиків), а також для протестантських громад, старообрядців в місті Хмельницькому діють більше 30 православних храмів, католицьких костелів, протестантських Будинків молитви та інших культових споруд. Враховуючи те, що наше місто багатонаціональне і поліконфесійне, ми розуміємо, як не просто зберігати тут міжконфесійну та міжетнічну самобутність і злагоду, не допускати конфліктів і протистоянь на релігійному і національному ґрунті. Для цього в обласному центрі вже кілька років функціонує Духовна рада, яку очолює митрополит Хмельницький і Кам'янець-Подільський Антоній (Православна церква України), сформована із представників релігійних конфесій міста. Активно діє міська міжнаціональна Рада, яку очолює директор благодійного фонду «Хесед-Бешт» Ігор Ратушний. Не залишаються осторонь й громадські організації молоді, ветеранів, волонтерів, духовних центрів, місій і братств тощо. Все це сприяє зміцненню духовної злагоди в місті, вихованню патріотів держави і краю, зокрема й серед мешканців обласного центру.

Зрозуміло, що проведення релігійних свят православних, католиків, протестантів, представників інших конфесій дає можливість міській владі та громадському суспільству об'єднувати зусилля вірян різних релігійних спільнот у перетворенні нашого обласного центру на місто духовної єдності, міжнаціональної злагоди та культури.

Відрядно, що міські управлінські та церковні структури, депутати різних рівнів, засоби масової інформації вітають і подають широку інформацію про різні релігійні свята, знакові заходи, які щорічно проводяться в Хмельницькому (хресні ходи, колядки, фольклорні фестивалі, різдвяні та інші святкові ярмарки, виставки, богослужіння, освячення нових культових споруд, доступ до чудодійних ікон, мощів святих праведників різних християнських конфесій, відзначення релігійних свят тощо). Однак найбільше матеріалів щодо різноманітних релігійних заходів присвячується Великодню – світлому святу з усіх свят, торжеству з усіх торжеств, Воскресінню Ісуса Христа, сина Господнього. Найбільше інформації подається в міській та обласній пресі, на місцевих телерадіоканалах і в інтернет-ресурсах, науковцями, журналістами і краєзнавцями С. Єсюніним,

І. Олійник, О. Щегельською, І. Салій, В. Садомською, К. Стучінською, автором цієї статті та багатьма іншими. Метою і завданням цих публікацій і передач було якнайповніше висвітлення святкових заходів і подій.

Виклад основного матеріалу. Спочатку наводимо деякі історичні дані щодо цього свята – Пасхи або Великодня. Декілька тисяч років тому іудейські племена спочатку святкували Песах як свято отелення худоби, потім його пов'язували з початком жнив, а пізніше – в пам'ять про позбавлення євреїв від єгипетського рабства. На першому Вселенському соборі християнських церков у Ніці (325 р.н.е.) було вирішено перенести християнське свято Пасхи на тиждень пізніше від іудейського. Дата Великодня відтоді має випадати на першу неділю після першого весняного повного місяця, який настає після весняного рівнодення. Якщо ж станеться так, що на цю неділю припаде й єврейський Песах, то святкування Великодня переноситься на наступну неділю, тому свято припадає на різні дні в період з 22 березня по 25 квітня за старим стилем.

2019 рік – це рік, коли католики і іудеї відзначали Пасху і Песах 21 квітня, а православні і греко-католики і деякі протестантські громади – 28 квітня. Необхідно зазначити, що цим світлим святкам передували вербні тижні і страсні дні. У Вербний тиждень вірячи відвідували церкви, костьоли, Будинки молитви, синагогу, проводили вільні години в молитвах до Бога, Матері Божої, всіх святих і праведників, просили пробачень за гріхи, звертались з проханнями про допомогу і підтримку в здоров'ї, благополуччі, милосерді до себе, своїх сімей, родин, друзів і товаришів. Особливим днем в цей період ставала Вербна неділя.

Вербна неділя – це свято, яке прив'язане до Великодня і завжди відзначається за тиждень до Світлого Воскресіння Господнього. Це свято ще має назву Вхід Господній в Єрусалим. Згідно з переказами, коли Ісус Христос в'їжджав у Єрусалим на віслюку, його жителі встеляли шлях Спасителя пальмовими гілками та зустрічали хвалебними вигуками «Осанна!». Це свято символізує визнання народом Ісуса Месією, Спасителем роду людського. В багатьох країнах жителя в цей день виходять на вулицю з пальмовими гілками. Однак в Україні, зокрема й на Поділлі, їх замінили гілочками верби. Звідси й назва свята – Вербна неділя. В цей день віряни обов'язково відвідують культові споруди, несуть з собою гілочки верби. Наприкінці богослужіння їх освячує священник і після цього вербовий пучок потрібно принести додому і поставити біля ікон. Люди вірять, що це буде захищати не тільки будинок і всю садибу, а й всіх, хто тут живе – людей і домашніх тварин. Як і в будь-яке інше церковне свято, у Вербну неділю не можна займатися тяжкою фізичною працею, не можна лихословити і сваритися, не витратити сили на негатив, а черпати натхнення в собі самому і в навколишньому світі, уникати злих думок і вчинків, дарувати ближнім і знайомим світло та добро своєї душі і серця [1, с.10].

Останній тиждень перед Великоднем присвячений спогадам про останні земні дні життя Ісуса Христа. Свою назву «Страстний тиждень» він отримав через страждання («пристрасті») Ісуса Христа перед загибеллю. Кожен із шести днів тижня має своє особливе значення перед найбільшим святом всіх християн, а останній, сьомий день і є Світлим Христовим Воскресінням, або Великоднем. Важливе значення для нас має так зване «Велике тридення» – Чистий четвер, Страсна п'ятниця, Велика субота.

Великий четвер (Чистий четвер) – перший з цих трьох днів. Цього дня Ісус Христос в знак покори омив ноги своїм учням та встановив Таїнство Євхаристії на Таємній Вечері. Із самої назви «Чистий четвер» зрозуміло, що цього дня всі християни повинні митися і бути чистими. За звичаєм помитися потрібно в четвер якомога раніше: найкраще на світанку. Обов'язковою умовою церемонії вмивання є посріблена вода (хрестиком чи ложкою). Адже ще наші предки вважали, що срібна вода змиває всі гріхи і сприяє здоров'ю та вроді. Варто зазначити, що у Великий четвер чистим повинен бути не тільки сам християнин, але і його помешкання. За традицією, перед Страсною п'ятницею будинок чи квартиру потрібно прибрати від пилу, сміття, старих непотрібних речей, провести вологе прибирання.

В Чистий четвер господарі і господині, особливо на селі, займалися підготовкою великодніх харчів: різали свиню, пекли паски, фарбували яйця тощо, однак всього цього не споживали, а продовжували постити і кожного дня відвідували богослужіння. З власних спостережень можу зазначити, що в ці дні всі культові християнські споруди обласного центру заповнені людьми, які сповідаються, причащаються, моляться і прощають одне одному провини, образи, непорозуміння. Важливим елементом Чистого четверга є свічка, яку запалюють під час богослужіння і приносять запаленою додому [2, с.16].

Велика п'ятниця, інша назва Страсна п'ятниця – найбільш суворий день тижня, вважається днем скорботи, днем нелюдських страждань і розп'яття Сина Божого. Увечері під час церковних богослужінь виносять Плащаницю, яку встановлюють у центрі храму, прикрашаючи її квітами і змашуючи пахощами. До виносу Плащаниці в церкві заборонено вживати будь-яку їжу. У ніч на Страсну п'ятницю заборонено спати, належить лише молитись. Наші прадіди вдень не працювали (за винятком порання біля домашніх тварин), а проводили час у церкві або вдома біля ікон, читали релігійну літературу.

Велика субота з ранньо-християнських часів й понині вважалася і вважається днем спокою, молитов і підготовкою до Великодньої «всенощної». Цього дня згадують про поховання Сина Божого після його мученицької смерті, про його перемогу над смертю і входження в рай. У суботу віряни

закінчували підготовку різних домашніх харчів і смаколиків до освячення і великоднього розговіння. В цей час закінчували фарбувати яйця, випікати паски, готувати холодець, запікати домашню ковбасу, м'ясо і рибу, молочні продукти. У ніч із суботи на неділю віряни несуть до церкви великодній кошик, аби під час служби освятити його зміст. Зазвичай, до церкви несуть продукти, від яких люди відмовлялися під час Великоднього посту. Тому освячувати потрібно тільки те, чого не їли протягом останніх семи тижнів. Зрозуміло, що основною святковою стравою є паска. Також у великодній кошик потрібно покласти крашанки, м'ясо, ковбасу, сало, запечений сир чи інші молочні продукти, сіль, хрін, свічки. Освячену їжу не можна викидати, її необхідно з'їсти за великоднім столом, поділитися з родичами та сусідами, роздати нужденним.

Пасхальна літургія у християнських храмах триває всю ніч, тому й називається «всеношною». Приблизно о четвертій годині ранку відбувається пасхальна хресна хода навколо церкви. Потім священники перевдягаються із темних шат у світлі та тричі проголошують слова: «Христос воскрес!», у відповідь віряни кажуть «Воістину воскрес!». Лише після цього настає час освячення паски та великоднього кошика і всі розходяться по домах, щоб розговоритися і відсвяткувати Світле Воскресіння Христове [3, с.6].

Варто також зазначити, що Страсний тиждень широко відзначають й католики. До речі, серед православних і католиків у ці дні не прийнято святкувати дні пам'яті святих, поминати померлих, вступати у шлюб і хрестити дітей, а священники надягають виключно темний одяг. Однак все ж у католиків, зокрема й мешканців польського походження обласного центру, традиції Страсного тижня трохи відрізняються від православних звичаїв. Так, наприклад, у трьох католицьких костельох міста також цілий тиждень проходять богослужіння, а наприкінці тижня віряни причащаються. П'ятнична служба починається о 15.00, бо саме в цей час Ісус помер на Хресті. У деяких католицьких країнах Страсна п'ятниця – державне свято. У перші великодні дні у католиків не прийнято ходити в гості – в цей час потрібно бути дома з родиною, або відвідувати костели. Під час цього тижня католики беруть участь у процесіях, які символізують Хресну дорогу, ходи релігійних братств тощо.

Як вже відзначалося, Песах – давнє свято єврейського народу, що відзначається як звільнення від мук та єгипетського рабства. Іудеї святкують Песах на 14-й день весняного місяця нісан. Це перший місяць біблійського року в єврейському календарі (березень – квітень). Триває святкування сім днів. Як відомо, колишній Проскурів, нині наш обласний центр Хмельницький, у XIX – в першій третині XX ст. населяло до 50% єврейського населення, тут була одна з найбільших синагог Східної Європи, широко відзначалося це свято. Нині в місті проживає біля 1,5 тис. євреїв, діє їхня релігійна громада, синагога, благодійний фонд «Хесед–Бешт».

2019 року Песах в Хмельницькому євреї зустрічали після заходу сонця у п'ятницю 19 квітня. Свято тривало до 27 квітня. За традицією, ввечері 14 нісана вся сім'я очікує на захід сонця та розпочинає вечерю (седер), на яку, зазвичай, запрошують бідних людей та тих, хто не має можливості святкувати з близькими. Готують традиційну їжу: маца – спеціальні хлібці, марор – гірка зелень, харосет – суміш тертих яблук, горіхів і фініків.

На святковому столі також обов'язково мусять бути куряче крильце і яйце – символ жертвовного ягняти, гірка трава і посудина з солоною водою – нагадування про сльози та гірке життя ізраїльтян у рабстві. У цей вечір двері залишають відчиненими, а господарі повинні запрошувати всіх обездолених. Також на стіл подають єврейські святкові страви, деякі з них не їдять, а просто символічно ставлять на стіл.

Вечеря часто проходить у декілька етапів, під час яких дорослі випивають чотири склянки вина, а діти – виноградного соку. П'яту склянку наливають і залишають на столі для пророка Єліаху. Під час вечері обов'язково читають благословення та молитви, без цього не обходиться седер. Головне правило – не вживати продукти, для приготування яких використовують закваску чи дріжджі: хліб, спиртні напої на основі солоду. Напередодні ретельно прибирають у домі, а безпосередньо під час свята навіть не миють посуд. У перший та останній дні Песаха забороняється виконувати будь-яку роботу [4, с.14].

Пасхальні святкування продовжувались цілий тиждень, який називається і називається Світлою Великоднюю Седмицею, а ще провідною неділею. Взагалі, за церковною традицією і народними уявленнями Великдень відзначали 40 днів – від світлого Христового Воскресіння до Христового Вознесіння. В цей день, як каже церква, закінчувався період розчинення кордонів, єднання світів: божественного і людського, світу живих і світу мертвих, грішників і праведників, а святий Петро «замикав ворота раю». Через тиждень після Великодня, а вірніше, на 9-ий день, як встановлюють церковні канони, православні віряни відвідують могилки рідних та друзів, греко-католики роблять це на святу Трійцю, а католики відзначають День усіх покійних вірян восени – 2 листопада. Цього дня католики відвідують могили близьких, запалюють на них свічки, а вдома влаштовують спільну сімейну трапезу. Однак, за католицькою традицією, якщо ця дата припадає на неділю, поминальну службу в костелі переносять на наступний день. В юдаїзмі померлих прийнято поминати чотири рази на рік: в останній день Песаха, а також у свята Шавуот (дарування Тори), Йом-Кіпур (відпущення гріхів) і Шміні-Ацерет (завершення «свята наметів»). Під час ранкової святкової служби в синагозі м. Хмельницького читають Тору, а потім молитву за душу покійного – ізкор. За звичаєм, ті євреї, у кого живі батьки, не мають права бути присутніми під час читання цієї

молитви. Враховуючи те, що в нашому обласному центрі діє мусульманська релігійна громада, є їхня мечеть в пристосованому приміщенні, однак віряни цього обряду поминальних днів не проводять, вони вважають, що цінувати людину потрібно за життя, а молитися за померлого можна в будь-який день і місяць року, хоча додатково можна пом'янути померлих родичів в дні народження і смерті пророка Мухамеда [6, с.7].

Тут необхідно зазначити, що в православ'ї священники також стверджують, що молитися за рідних і близьких, який покинули цей світ, можна будь-якого дня, однак в православній церкві є визначені дні, коли моляться за померлих. У церковному календарі налічується вісім загальних поминальних днів: М'ясопусна батьківська поминальна субота (за тиждень до початку Великого посту), Третя субота Великого посту, Четверта субота Великого посту, Радониця (післяпасхальне поминання, тобто Провідна неділя), 9 травня (поминання полеглих воїнів), Троїцька субота (субота перед Трійцею), Дмитрівська поминальна субота (субота перед днем пам'яті великомученика Дмитрія Солунського, який відзначають 8 листопада). Ці дні є особливими для поминання померлих [7, с.11].

Традиція поминати покійних наступного тижня після Великодня здавна вшановувалася православними християнами, зокрема на Поділлі. Існує вірування, що великодніми днями душі померлих тимчасово повертаються на Землю, аби разом з живими порадіти світлому святу Воскресіння Христового. В основі цього народного звичаю лежить згадування Іоанна Златоуста про сходження Ісуса Христа у пекло до душ померлих. Народна назва цього дня, який за православним календарем припадає на 9-ий день після Великодня, – Проводи, хоча в різних регіонах його ще називають Гробки, Могилки, Поминки. Православна церква назвала такий день Радуницею або Радоницею. Назва можливо пов'язана з ім'ям верховного дохристиянського божества Рода, а також із похідною від нього назвою «родичі» (покійні предки), пам'ять яких вшановується в ці дні, ще вважали наші предки, що це час поминання покійних батьків (звідси «батьківські дні»). Церква ж, як вже зазначалось, називає Поминальний тиждень Радоницею (від слова «радість» – адже свято Великодня триває до Вознесіння). Радониця відбувається у вівторок після великоднього тижня. Цього дня правиться заупокійна служба і віряни після богослужіння відвідують кладовище. Однак в різних місцевостях, зокрема й на Поділлі, люди відвідують могилки по – різному: в одних селах – в неділю, в інших – у суботу, в деяких населених пунктах – на другий день після Пасхи. В містах, особливо великих, складаються спеціальні розклади поминальних днів. Могили попередньо приводять до ладу: родичі покійних прибирають територію навколо них, фарбують хрести чи огорожі, висаджують живі квіти.

В деяких місцевостях священники проводять короткі поминальні панахиди просто неба біля могил, в деяких – відправи проводяться в приміщенні церкви, в деяких – тричі обходять кладовище з хоругвами та іконами, а потім в центрі кладовища проводиться заупокійна служба з обов'язковим читанням імен покійних з поминальних записників тощо. Родичі покійних приносять із собою паски, крашанки, яблука, горіхи, солодощі та інші святкові страви. Кожна сім'я збирається біля могил рідних людей та поминає їх добрим словом, згадуючи епізоди з життя покійного. Частину принесених продуктів (цукерки, паску, крашанки, яблука, горіхи тощо) віддають перехожим дітям, жебракам, безпритульним та іншим нужденним людям, а також паску й цукерки несуть у церкву.

Від язичництва й до нині на Поділлі залишилися звичаї спільної трапези родичів біля могил, хоча за церковними правилами не рекомендується влаштовувати поминки на кладовищі, особливо зі спиртним. Адже тим, хто закінчив земний шлях, необхідні не застілля, а наші щирі молитви за упокій їхніх душ, добрі слова в пам'ять про померлих родичів. Головне не їжа, а те, що в один день біля могили збирається вся рідня, проводиться спільна молитва за його душу, за прощення його гріхів за життя [13, с.5].

Необхідно також зазначити, що особливу допомогу спочилим надає молитва в церкві. Тож в один із днів поминального тижня обов'язково потрібно піти в храм і до початку служби подати записку з ім'ям покійного або іменами покійних для поминання біля вівтаря. І найкраще, якщо це буде поминання на проскомидії, іншими словами під час служби за покійного чи покійних виймуть з особливої проскури часточку, а потім в знак обмивання його гріхів опустять в Чашу зі Святими Дарами. Молитва буде більш дієвою, якщо в такий день посповідатися і причаститися Тіла і Крові Христової (частинка проскури і ложечка вина). Потім, після літургії, потрібно бути присутнім на панахиді. Також обов'язково потрібно поставити свічки біля відповідних ікон за упокій і за здоров'я [14, с. 5].

За народними уявленнями і традиціями на Поділлі споконвіків заборонялося брати участь і бути присутнім на кладовищах вагітним жінкам, вважалося, що там є неприкаяні душі, які можуть вселитися в зародок немовляти. Заборонялося також перебувати на цвинтарі дітям до 5-7 років, душі яких ще незрілі і на них можуть впливати злі потойбічні сили. Люди вірили також, що на могили необхідно приносити парну кількість речей (квітів, крашанок, солодощів, яблук, горіхів тощо), тому що на цвинтарі є покійник або покійниця – господарі цього місця і тому одна річ повинна присвячуватися спочилому родичу, інша – господарю чи господині кладовища. За церковними правилами забороняється ставити на могили штучні квіти і вінки, адже потім їх доводиться спалювати, тим самим забруднюючи атмосферу. Тому, звичайно, краще покласти на могилки живі

квіти, або посадити їх там. Ми знаємо, що хоч тіло покійного лежить в землі, але його душа жива. І живі квіти, букети – це знак поваги тим, хто відійшов у вічність. Варто також пам'ятати, що заходячи на кладовище і виходячи з нього ми повинні трічі перехреститися і помолитися за всіх, хто там покоїться [14, с. 9].

Варто також зазначити, що в м. Хмельницькому в передвеликодні дні, великодні та післявеликодні дні протягом 13 квітня – 12 травня 2019 р. вирував Ярмарковий Великдень – біля кінотеатру ім. Т.Шевченка розкинулось яскраве ярмаркове містечко. Міська влада, враховуючи досвід Святокового Різдяного ярмарку та побажання мешканців обласного центру, вирішила організувати й Великодній. У дерев'яних будиночках-крамничках можна було придбати все до Великодня: прикраси для пасхального кошика, розфарбовані крашанки та писанки, вишиті рушники для кошиків, різноманітні засоби для фарбування та оздоблення крашанок і писанок, обереги, вишиті сорочки, серветки, запаски, ляльки, плаhti, хустки і навіть капелюхи, різні за кроєм та орнаментом – на будь-який смак. Хмельницькі виробники вихваляли та запрошували покупців до своїх прилавків з копченим салом, домашньою ковбасою, твердим сиром, хроном та іншими святковими смаколикami. А тим, хто не дотримується посту, на ярмарку можна було почастиватися смачними українськими стравами і навіть спробувати медовуху, різні вина і наливки. Крім суто пасхальних товарів, на ярмарку можна було знайти й багато цікавих сувенірів. Для гостей і туристів тут були облаштовані спеціально фотозони – центральна композиція – віз з півметровими писанками, які виготовили мистецькі заклади міста. А ще знані народні майстри та викладачі освітянських закладів разом зі своїми учнями щодня організовували майстер-класи, а у вихідні – розважальні заходи. Тож тут принагідно можна було навчитись і ляльку-мотанку зробити власноруч, і витинанки, і великоднє яйце та пряник розписати, і кошик сплести з лози, виготовити обєріг та пасхальний вінок. А ще Великодній ярмарок став чудовим місцем, куди протягом дня приходили хмельничани на відпочинок з дітьми, сім'ями, родинами, друзями і колегами [8, с.9;8].

У великодні дні в наше місто завітав митрополит Єпіфаній, предстоятель Православної Церкви України, а в церкву-капличку Архистратига Божого Михайла та всіх Небесних воїнств, яка знаходиться на території Національної академії Держприкордонслужби України імені Богдана Хмельницького, митрополитом Хмельницьким і Кам'янець-Подільським Антонієм (ПЦУ) було привезено копію Томосу про надання автокефалії Православній Церкві України [9, с.1].

«Із глибин вікових традицій» – під такою назвою в музеї історії міста Хмельницького в ці святкові дні відкрилася виставка відомої хмель-

ницької народної майстрині Світлани Делікатної, яка виставила колекцію оздоблених пасхальних яєць та частину особистої колекції вишиваних жіночих сорочок та рушників. Сотні кольорових писанок, крашанок авторки виконані строго за правилами Подільського краю. Створюючи ці роботи, мисткиня використовувала зразки із знайденого зошита 1898 року. У ньому є розписані кам'янець-подільські, новоушицькі та вінницькі зразки розпису писанок. Зберігається зошит у музеї українського народного декоративного мистецтва Києво-Печерської лаври.

До речі, українські візерунки та символи на писанках повторювались і на вишиванках – їх в колекції 14 та ще вісім рушників. Варто зазначити, що писанки, створені Світланою Делікатною, є у приватних колекціях Польщі, Ізраїлю, Сербії, Канади, Японії та Австралії [10, с.8].

В цьому ж музеї історії міста Хмельницького у провідні дні відбувся майстер-клас із виготовлення давньої народної декоративної ляльки-круп'янки, який провели Марина Грень – науковий співробітник музею в ньому взяли участь третьокласники Хмельницької ЗОШ №12 разом із вчителькою Іриною Мішук. Захід був також приурочений до Дня матері. Школярі не лише освоїли цікаву техніку виготовлення давньої української іграшки, а й дізналися історію її виникнення. Адже ця іграшка в давнину символізувала у наших предків насамперед достаток, добробут, розквіт і матеріальні статки в родині. Особливістю цієї ляльки було те, що її виготовляли щороку з нового врожаю пшениці, бо саме зерна нового урожаю завжди символізували достаток вдома. В зерно ховали копійку і нашіптували гарні слова. Щодо кольорової гами, то наші пращури підбирали шматки тканини відповідно до кольорів головних продуктів на столі – м'яса, хліба, меду, хліба тощо [12, с.8].

23 квітня 2019 року у залі презентацій Хмельницького обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді відбулося свято-конкурс «Подільська писанка». У заході взяли участь близько 70 учасників з 6 міст, 8 районів та 19 об'єднаних територіальних громад у двох вікових категоріях. Зі словами вітання та найкращими побажаннями до усіх присутніх звернувся Заслужений працівник освіти України, директор Хмельницького обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді – Григорій Гончарук.

Свято-конкурс складалося із 2-х частин: I частина – передбачала формування та оцінювання Великодньої композиції, II (практична) частина складалася із довільного розпису писанок та їх захисту.

Практична частина свята-конкурсу тривала 3 години. Під час розпису яєць заборонялося використовувати попередньо виготовлені писанки або користуватися зразками орнаментів.

«Великодню композицію», писанки та їх захист оцінювали: голова журі – Ільїнський Валентин Михайлович – заступник голови Хмельниць-

кого обласного осередку національної спілки майстрів народного мистецтва, писанкар, доцент кафедри культурології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Делікатна Світлана Миколаївна – член Національної спілки майстрів народного мистецтва України, писанкарка, викладач Хмельницької дитячої школи образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, Мельничук Оксана Анатоліївна – завідувач відділу науково-масової роботи Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

Щороку у конкурсі бере участь все більша кількість вихованців, що свідчить про відродження писанкарства на Хмельниччині та зацікавленість юних майстрів у збереженні мистецтва розпису яєць.

Цього року у своїх роботах учасники продемонстрували не лише майстерність, розвинені навички та невпинний пошук натхнення. Перш за все, вони довели, що молоде українське покоління – це люди, які усвідомлюють себе українцями, єдиною нацією, відчують гордість за своїх предків, історію, звичаї та традиції, засвідчують власну життєву позицію [15, арк. 8-9].

Напередодні та у поминальні дні міська влада обласного центру, як і в минулі роки, прийняла відповідне розпорядження про продовження деяких маршрутів та організацію додаткових одиниць транспорту до всіх кладовищ, які розташовані в мікрорайонах Шаровечка, Ракове, Гречани, Лезнево, Озерна [11, с.15].

В період від Воскресіння Христового до Його Вознесіння є низка важливих православних свят, серед них особливо хочеться виділити свята Великомученика Юрія Переможця, перенесення мощей Святителя і Чудотворця Миколая з міста Мири Лікійські у місто Бар, а також святих Рівноапостольних Кирила і Мефодія, вчителів слов'янських. Завершується Великодній цикл православного церковно-літургійного року Вознесінням Христовим – одним з найважливіших дванадесятих церковних свят, яке, як вже зазначалось, на 40-й день після Пасхи, і припадає завжди у четвер шостого тижня по Світлій неділі.

Як і у Великодні дні, так і на вищезазначені свята, віряни відзначають їх своєю участю в церковних богослужіннях, не забувають відвідати могилки померлих родичів, зустрічаються з родиною і друзями.

Висновок. Як бачимо, Великодні свята є одним з найважливіших в житті християн і вірян нашого обласного центру. Їх завжди відзначають урочисто і піднесено, цьому сприяє духовна атмосфера і сприятлива намолена аура в Божих храмах, прихід весняного буйноцвіття і взаємне розуміння та толерантність між мешканцями Хмельницького.

Матеріали статті можна використовувати в курсах історії України, релігієзнавства, краєзнавства, народознавства та у різноманітних виховних заходах.

Джерела та література:

1. Вербна неділя: що можна робити, а що ні. – «Актуально для подолян». – №16. – 18 квітня 2019 р.
2. Чистий четвер – прикмети та звичаї. – «Проскурів». – №13. – 18 квітня 2019 р.
3. Світлий день Великдень. – «Проскурів». – №14. – 25 квітня 2019 р.
4. Корнійчук К. У перший та останній дні Песаха будь-яка робота заборонена. – Сімейна газета. – №14. – 22-28 квітня 2019 р.
5. Сорокіна І. У Страсний тиждень католики влаштовують процесії. – «На пенсії». – №15. – 16-22 квітня 2019 р.
6. Особливості поминальних днів у різних релігіях. – «На пенсії». – №17. – 30 квітня – 6 травня 2019 р.
7. Щегельська О. Наша молитва – найдорогоцінніший дар для померлих. – Сімейна газета. – №17. – 29 квітня – 5 травня 2019 р.
8. Великодній ярмарок. – «Проскурів». – №13. – 18 квітня 2019; «Проскурів». – №14. – 25 квітня 2019 р.
9. Садомська Л. До Хмельницького привезли Томос. – «Подільські вісті». – №18. – 3 травня 2019 р.
10. Салій І. Читаємо Всесвіт у писанці й вишиванці. – «Проскурів». – №14. – 28 квітня 2019 р.
11. Оголошення про організацію маршрутів громадського транспорту у великодні та поминальні дні. – «Актуально для подолян». – №17. – 24 квітня 2019.
12. Здибель Ю. Прадавня іграшка лялька-круп'янка. – «Подільські вісті». – №19. – 9 травня 2019 р.
13. Ковальчук І. Як відзначати Провідну неділю: традиції та звичаї // Марічка NEWS. – №16. – 19 квітня 2017 р.
14. Апрелева А. Поминальні дні: що принести на могили близьких? // На пенсії. – № 16. – 24 квітня 2017 р.
15. Особистий архів автора: папка «Традиції, звичаї та обряди подолян». – 74 арк.

Говорун В. Д.

м. Хмельницький

**КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛА
ОНАЦЬКІВЦІ ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ**

«Село Оनाцьківці Полонської волості згадується в акті від 7 грудня 1601 року, так у донесенні ввізних Луцькому міському суду про огляд ними містечок і сіл Луцького повіту, спустошених і спалених татарами, у цьому

числі згадується с. Однаківці, як володіння князя Януша Острожського». [5. с. 320].

Село Онацьківці розташоване вздовж лівого берега річки Деревички, за 30 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Полонне на лінії Бердичів – Шепетівка. Поблизу цього села розташовані такі населені пункти Храбузна, Воробіївка, Москалівка, Кустівці, Бражинці, Кіпчинці та Фадіївка. «В Онацьківцях у 1790 році була побудована дерев'яна церква з дзвіницею Святого Архистратига Михаїла. У ній довгий час правив протоієрей Василь Олександрович Переверзев з 1880 року і псаломщик Митрофан Яковлевич Бордюговський з 1889 року. Копії метричні при храмі зберігалися з 1828 року.

У 1862 році в селі Онацьківці була відкрита церковно-приходська школа, яка розташовувалася в громадській хаті, у ній навчалосся 42 учні, а вчитель отримував зарплату 70 рублів у рік». [5. с. 320].

«Власником маєтку у селі Онацьківці був польський шляхтич Ян Бейзим – батько польського місіонера-єзуїта Яна Бейзима, учасник антиросійського повстання 1863 року, який із залишками свого загону перейшов на територію Австро-Угорщини. Був заочно засуджений окупаційною владою до смертної кари. (Ян Бейзим народився 15 травня 1850 року, мав громадянство Австро-Угорщини, за діяльністю священик, мученик, католик, помер 12 жовтня 1912 року на Мадагаскарі від прокази у віці 62 роки). «Двір» Бейзимів спалили російські казаки, дружина графиня Ольга Стадницька гербу Шренява, після втрати маєтку переїхала з дітьми до Києва.» [6].

Після Жовтневої революції 1917 року, яку місцеве населення сприйняло по різному, лише у 1923 році була утворена Онацьковецька сільська рада, яка мала площу 2,83 км. кв. Рада складалася з голови та 14 депутатів. Сільраді були підпорядковані села Онацьківці та Храбузна. Місцева влада з активістами розібрали дерев'яну церкву Святого Архистратига Михаїла, з її матеріалу побудували зерносклади на колгоспному току і проводила місцеву колективізацію. Після якої окремі багатодітні сім'ї жили у землянках, бо в них забрали навіть житло.

«Село Онацьківці постраждало в часи голодомору 1932-1933 років, за різними даними, померло приблизно 115 чоловік». [6].

З середини січня до 23 березня 1944 року поблизу села проходила лінія фронту. Тут відбувалися запеклі бої проти німецько-фашистських військ. За героїзм у боротьбі проти ворога у роки Великої Вітчизняної війни 137 жителів відзначені урядовими нагородами.

Після війни у колгоспі імені Франка на 2,6 тис. га орної землі вирощувалися зернові культури, цукрові буряки, овочі. Було досить непогано розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напрямку. У 80 роках ХХ сто-

ліття господарство перейменovali в колгосп імені Леніна, в результаті укрупнення, приєднали ще село Воробіївку, але цей захід не привів до економічного успіху. Господарство повільно стало занепадати, молодь із сіл виїжджала до Києва, Хмельницького, Запоріжжя, Миколаєва, Кам'янка-Подільського і навіть Полонного. Через десяток років колгосп банкрутує і згодом розпадається, але в Онацьківцях ще працювала середня школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок. Перед розпадом колгоспу, його правління разом з місцевими людьми ще встигли побудувати нову цегляну церкву Святого Архистратига Михаїла.

У 60 – 70 роках ХХ століття населення села Онацьківці складало 1185 чоловік, але за переписом 2001 року його чисельність уже скоротилась до 630 чоловік. Село має місцеві назви кутків Посьолок, Скочилівка, Пігунівка, у ньому вулиці мають такі назви Шевченка, Лесі Українки, Перемоги, Садова, Молодіжна, Суворова та Кутузова.

Село Онацьківці розташоване в Случ-Хоморському лісостеповому природному районі, який власне лежить між річкою Хоморою на півночі та річкою Случ на півдні. Хоча цей природний район відзначається досить значними абсолютними висотами, від 270 м на півночі до 330 м на півдні, тобто ближче до Случі. Абсолютна висота села Онацьківці становить 252 м, що є найменшою величиною у цьому природному районі, так як воно розташовується в басейні річки Деревички. Річка у цій місцині глибоко врізалась у місцеві підстелюючі породи, особливо правий берег на глибину до 65 м, оскільки породи пухкі – це четвертинні лесовидні суглинки і навіть піщано-глинисті відклади неогену. Колись тут росли дубові ліси, під якими сформувалися ґрунти опідзоленого типу, а саме опідзолені чорноземи, темно-сірі та сірі опідзолені ґрунти. Так біля села Онацьківці, у так званих Чаграх, навіть утворилися дерново-підзолисті ґрунти на пісках.

Більша частина тутешніх лісових масивів була знищена ще у ХІХ столітті, а ці землі перетворені на орні угіддя, що значно посилило процеси площинної водної ерозії на полях. Тому потрібно проводити заходи боротьби з площинною і лінійною водною ерозією ґрунту. У минулому біля Онацьковиць був став, який більше нагадував водосховище, завдовжки до 2 км і завширшки до 300 м, водне дзеркало якого аж закінчувалося поблизу села Храбузна. Тому ще одним завданням перспективного природо-користування є відновлення і будівництво ставків, як для регулятивного стоку річки Деревички, так і для риборозведення.

У межах території 2,6 тис. га земель села Онацьковиць за ландшафтно-екологотипологічним принципом можна виділити два типових малих зооценози: зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ та водно-болотяний зооценоз.

У зооценозі оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, гречку, з технічних – тепер зрідка цукровий буряк, з кормових – конюшину та овес.

Тутешній тваринний світ дуже різноманітний і представлений різними класами, представники яких досить добре пристосовані до умов існування.

Земноводні у цьому зооценозі представлені ропухою зеленою і ропухою сірою, часничницею звичайною, жабою трав'яною, дуже рідко квакшою яка трапляється зрідка на кущах, розкиданих по тутешніх луках.

Серед плазунів можна бачити на орних землях, зокрема по пришляхових смугах, ярах, балках ящірку прудку, ящірку живородящу, вужа звичайного.

Птахи у зооценозах оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ представлені великою різноманітністю, так до зимової орнітофауни належать круки, ворони сірі, щиглики, горобці польові, коноплянки, вівсянки звичайні, сорокопуди сірі, зимняки, куріпки сірі, пуночки та посмітюхи. Влітку орнітофауна значно розширюється і тому вдається бачити жайворонка польового, щеврика лугового, плиску жовту, горлицю звичайну, деркача, лелеку білого, луна польового, бджолоїдку звичайну, боривітра степового, горихвістку чорну, жайворонка степового, просянку, сиворакшу, сорокопуда тернового та щеврика польового.

У цьому зооценозі поширені ссавці заєць-русак, лисиця, козуля, полівка звичайна, миша польова, хом'як звичайний, ласка, тхір темний, кріт, білозубка білочерева та їжак. Трапляється, що переважно в ночі, з Бражинецького і Лабунського лісу заходять на тутешні поля дикі свині.

У межах водно-болотного зооценозу поблизу села Онацьківці в басейні річки Деревички, її приток, ставків водяться риби верховодка, амур білий, в'юн, гірчак, йорж, карась, короп, краснопірка, лин, лящ, окунь, пічкур, плітка, судак, товстолобик, чехоня та щука.

Серед земноводних можна бачити жабу ставкову, жабу гостроморду, жабу трав'яну, тритона звичайного та тритона гребінчастого.

У цих водоймах мешкають такі плазуни вуж водяний, живородна ящірка, зрідка трапляється прудка ящірка, у минулому була черепаха болотяна.

У тутешніх водоймах вдається бачити птахів баранця звичайного, бугая, гуску сіру, вівсянку очеретяну, деркача, квака, кобилочку річкову, крижня, крячка річкового, курочку водяну, ластівку берегову, лебедя шипуна, лиску, луна лучного, очеретянку ставкову, пастушка, рибалочку, трав'янку лучну, чайку, чаплю сіру, лелеку білого, чаплю руду та щеврика лучного.

Теріофауна тутешнього водно-болотного зооценозу нечисленна, але можна бачити ондатру, полівку водяну, видру річкову, кутору звичайну, на вологих луках поширені полівка темна, миша маленька, горностай і ласка.

Крім цього тут трапляються нічниця водяна, нічниця ставкова, бурозубка мала, пацюк сірий, а також заєць-русак, лисиця та кріт.

Джерела та література:

1. Геренчук К. І. Природа Хмельницької області. Львів: Вища школа. 1980.
2. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Антонюк Н. І. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. – Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2009. – 140 с.
3. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Антонюк Н. І. Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. Хмельницький: «Поліграфіст» 2009. – 192 с. «Фауна Поділля» Випуск 3.
4. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник. Видання друге. Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2010. – 240 с.
5. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича). Навчальний посібник/ упорядник Тимошук О. – Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2011. – 560 с.
6. uk.m.wikipedia.org

Єсюнін С.М.

м. Хмельницький

**«ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ»
(ЗІБРАННЯ ДРУГЕ)
ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ
МІСТА ПРОСКУРОВА**

Проаналізовано інформаційний потенціал законодавчих актів другого зібрання «Полного собрания законов Российской империи» для дослідження історії міста Проскурова 1825-1881 рр. Зроблена систематизація виявлених матеріалів у таблицю.

Ключові слова: закони, акти, Проскурів, Проскурівський повіт.

На сучасному етапі розвитку історичної науки розширюється її джерельна база, зокрема актуалізуються масиви законодавчих матеріалів. Одним із найбільших комплексів такого роду джерел є «Полное собрание законов Российской империи» (далі ПСЗ). Воно являє найповнішу збірку нормативно-правових актів XVII – початку XX ст., які стосуються найрізноманітніших аспектів історії України та її регіонів. Попри свою цінність,

далеко не всі матеріали ПСЗ залучалися істориками. Це пояснюється їхньою великою кількістю та не зручним алфавітним покажчиком, у якому не відображені усі тематики, географічні об'єкти тощо. Ти не менш, у останні роки дослідники почали більш широко використовувати матеріали ПСЗ, як надійного історичного джерела.

Укладанням і виданням ПСЗ та інших зібрань законодавчих актів у Російській імперії займалися II відділення власної царської канцелярії (1826-1882 рр.), кодифікаційний відділ Державної Ради (1882-1893 рр.), а з 1893 р. – Відділення зводу законів Державної канцелярії [2, с. 347].

ПСЗ вийшло трьома зібраннями і включило в себе законодавчі акти з 1649 р. до 1913 р. У видання першого зібрання, що нараховує 45 томів у 48 книгах (№№ 1-30600), увійшли закони з 1649 р. (від «Соборного уложения» Олексія Михайловича) до грудня 1825 р., тобто до кінця царювання Олександра I. До другого зібрання, яке складається з 55 томів у 125 книгах і нараховує 61928 актів, були включені законодавчі акти, затверджені Миколою I та Олександром II (з 12 грудня 1825 р. по 1 березня 1881 р.). У третє зібрання були включені закони з 1 березня 1881 р. до 1913 р. Воно складається з 33 томів і вміщує 29980 законодавчих актів. Згідно закону від 11 червня 1885 р. до ПСЗ вносились лише оприлюднені законодавчі акти.

Метою даної статті є виявлення та інформаційний аналіз документів другого зібрання (собрание второе) ПСЗ [1], які безпосередньо стосуються міста Проскурова та повіту, а також тих, в яких є будь-яка згадка про місто, його установи, заклади тощо. Зроблено спробу систематизації матеріалів.

Один з актів ПСЗ дає інформацію про реформування установ поштового відомства. Зокрема, у 1830 р. було прийняте нове Положення про устрій поштового зв'язку. Згідно нього поштові установи Поділля перейшли у підпорядкуванні 5-го поштового округу (квартира окружного пошт-інспектора у місті Вільно). Всього у Подільській губернії було затверджено 15 поштових установ: губернську поштову контору (Кам'янець-Подільський) та 14 повітових почтових контор 1–4-го класів. У Проскурові була контора 2-го класу. Зазначимо, що контори 1-го класу були лише у Могилеві, Балті, Брацлаві та Тульчині. 2-й клас мала згадана Проскурівська поштова контора, всі інші мали 3-й (Вінниця, Летичів, Літин, Ольгополь) та 4-й (Бар, Гайсин, Летнівці, Хмільник, Ямпіль) класи. У Немирові прийом-відправлення кореспонденції здійснювалось поза новим штатом (див. № 4020).

З документів ПСЗ можна дізнатись про реакцію влади на епідемії, які періодично виникали у різних куточках країни. Так, у 1830 р. масштабна епідемія холери охопила багато регіонів імперії, у тому числі Поділля. Серед постраждалих від холери місць Подільської губернії названі Брацлавський, Вінницький, Кам'янець-Подільський та Ямпільський повіти, міста Кам'янець-Подільський, Вінниця, Балта, Могилів, Ольгополь та Проску-

рів. Саме ці повіти та міста іменним указом (див. № 4462) звільнили від податей та пені за другу половину 1830 – першу половину 1831 рр.

Цікавими є акти, що фіксують зміни у місцевих адміністраціях та урядах. Наприклад, у 1836 р. на посилення адміністративно-поліцейської місцевої влади були виділені з казни додаткові кошти. У розписах сум, що призначались для різних посадовців, можна знайти відомості про видатки на утримання 355 міських поліцій імперії. Серед них знаходимо, що на утримання проскурівського городничого та його канцелярії від казни виділялось 2000 руб. на рік: городничому оклад 1000 руб., письмоводителю – 500 руб., писарю – 300 руб., на канцелярські витрати – 200 руб. (див. № 9240).

Після придушення Листопадового (1830–1831 рр.) повстання перед самодержавством гостро постало питання про необхідність ліквідації у містах Правобережної України залишків Магдебурзького права, яке асоціювалося із шляхетними вольностями. У 1838 р. набула чинності закону пропозиція Київського генерал-губернатора О. Гур'єва стосовно відкриття у найбільших містах генерал-губернаторства дум, які б перебрали на себе міське господарство від магістратів та ратуш. Отже, указом від 17 січня 1838 р. у містах Вінниці та Могилеві замість магістратів були створені міські думи, словесні суди та введені посади старост. У Літині, Брацлаві, Хмільнику, Барі та Проскурові спочатку були запроваджені старости та створені словесні суди, а вже згодом планувалось відкриття міських дум. У містах Летичеві, Гайсині, Ольгополі та Новій Ушиці вирішено поки залишити магістрати та ратуші (№10892).

У 1845 р. побачив світ указ – у прикордонних повітових містах Віленської, Гродненської, Волинської та Подільської губернії сформувавши по одній жандармській команді. Зокрема, на Поділлі – у Кам'янець-Подільському та Проскурові, на Волині – у Володимирі, Дубно, Кременеці та Старокостянтинові. Кожна команда мала штат: начальник (обер-офіцер) – 1, кінний унтер-офіцер – 1, кінних рядових – 4, писар – 1. Підпорядковувались команди 4-му округу Корпусу жандармів (див. № 18925).

У 1867 р. відбулась реформування Корпусу жандармів, згідно якого були ліквідовані деякі жандармські команди, натомість створені губернські жандармські управління. Серед ліквідованих того року жандармських команд була і Проскурівська (див. № 44956).

Проскурів був важливим пунктом на транзитному шляху для товарів, які перевозили з Одеського морського порту в країни Європи. У другому зібранні ПСЗ є документ 1850 р., що свідчить про цей факт (див. № 24598). У розкладі шляхів для транзитних товарів зазначено, що товаропотік йшов з Одеси до Балти Подільської губернії. Далі, від Балти через Брацлав, Вінницю, Летичів, Проскурів, Кременець, Дубно, Луцьк, Люблін, Варшаву,

Сувалки до Вержбловської митниці. Проскурів на цьому шляху зазначений як місце перевірки товарів. Таких місць було усього 7.

Для дослідників військової історії буде цікавими документ 1850 р., в якому унормовані штати резервних підрозділів внутрішніх військ – інвалідних команд, які були сформовані з колишніх солдатів, що відслужили понад 20-25 років (слово «інвалід» у XVIII – XIX ст. відповідало сучасному слову «ветеран»). Зокрема, Проскурівська інвалідна команда входила до складу 8-го округу та мала штат: обер-офіцер – 1, унтер-офіцерів – 10, барабанщиків – 1, рядових – 130. Було також два нестроевих чини: писарів – 1, цирюльників – 1 (див. № 24774). Солдати інвалідної команди несли вартову службу з охорони повітового казначейства, збройних, провіантських, зернових і соляних складів, супроводжували рекрутів і арештантів, охороняли тюрму, поштові тракти, чергували на міських заставах, при шлагбаумах.

Таким чином, в ході дослідження з'ясовано, що до другого зібрання ПСЗ увійшло 27 законодавчих актів, в яких є згадка про Проскурів або Проскурівський повіт, пов'язані з ним установи, події та ін. Всі ці матеріали є важливими джерелами для дослідження історії міста XIX ст.

Для зручності дослідників всі названі документи систематизовано у таблицю з відповідними посиланнями, датуванням і скороченою назвою (мовою оригіналу в сучасній орфографії). У останній колонці – короткий коментар про згадку. Таблиця складена за [1].

том, стор.	№	дата	назва документу	згадка
I с. 676	456	08.07.1826	Сенатский. – О командировании Членов Губернских в Межевые Суды 1 и 2-й инстанции для защищения по межевым делам прав казны.	Проскурівський повіт
V отд. 2 с. 46	Штаты и табели к №4020	22.10.1830	Высочайше утвержденное Положение об устройстве почтовой части. Расписание почтовых мест на округи и классы	Проскурів
VI отд. 1 с. 272	4462	30.03.1831	Именной, данный Сенату. – О облегчении жителей разных мест Империи, в коих была болезнь холера, от взыскания податей и недоимок	Проскурів
XI отд. 2 с. 293	Штаты и табели к №9240	29.05.1836	Высочайше утвержденное положение Комитета Министров. – О добавочных суммах на содержание Канцелярий Гражданских Губернаторов, Губернских Правлений и городских полиций. Расписание о суммах, потребных на содержание городских полиций	Проскурів

XII отд. 2 с. 96	Штаты и табели к №10305	03.06.1837	Высочайше утвержденное положение о земской полиции. Расписание предназначенных в каждом уезде участков или станов	Проскурівский повіт
XII отд. 2 с. 211	Штаты и табели к №10494	03.08.1837	Высочайше утвержденное положение Комитета Министров, объявленное Управляющим Министерством Юстиции. – <i>О назначении Канцелярия Уездных Судов Западных и Малороссийских губерний добавочных сум.</i> Расписание Уездных Судов	Проскурівский повіт
XIII отд. 1 с. 29	10892	17.01.1838	Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, опубликованное 17 февраля. – <i>Об устройстве городских управлений в Подольской и Волынской губерниях.</i>	Проскурів
XV отд. 1 с. 327	13465	10.05.1840	Именной, объявленный Управляющим Министерством Внутренних Дел. – <i>Об усилении способов полиции в некоторых городах и уездах Волынской и Подольской губерний.</i>	Проскурів, Проскурівський повіт
XV отд. 3 с. 1192	Штаты и табели к №14110	1840	Реестр штатам, переложенным на серебро. – <i>По ведомству обер-Прокурора Св. Синода.</i> Именной реестр Духовным Правлениям, получающим содержание на Канцелярии по штатам, переложенным с ассигнаций на серебро.	Проскурівський повіт
XV отд. 3 с. 1339	Штаты и табели к №14122	1840	Реестр штатам, переложенным на серебро. – <i>Корпуса внутренней стражи, инвалидов рот и этапных команд.</i> Ведомость о числе чинов и лошадей в Этапных командах, учрежденных по новой системе	Проскурів
XVI отд. 1 с. 850	14932	15.10.1841	Сенатский. – <i>О единообразном исполнении существующих узаконений об умалишенных.</i>	Проскурів
XVI отд. 2 с. 97	Штаты и табели к №14442	10.04.1841	Высочайше утвержденное положение о ежегодном временном сборе нижних чинов, приписанных к войскам армии, увольняемых в бессрочный отпуск до прослужения двадцатилетнего срока. Расписание, к каким войскам назначаются к сбору в 1841 году, бессрочно-отпускные нижние чины армии, не прослужившие 20-летнего срока	Проскурів

XX отд. 1 с. 329	18925	14.04.1845	Именной, объявленный в приказе Военного Министра. – <i>О сформировании 11-ти жандармских команд.</i>	Проскурів
XXV отд. 2 с. 269	Штаты и табели к №24598	20.10.1850	Высочайше утвержденный Устав Таможенный для Царства Польского. Расписание дорог для транзитных товаров, идущих из Одессы через Царство Польское за границу и обратно	Проскурів
XXV отд. 2 с. 304	Штаты и табели к №24774	29.12.1850	Именной, объявленный в приказе Военного Министра. – <i>О числе чинов в инвалидных командах Отдельного Корпуса Внутренней Стражи.</i> Ведомость о числе чинов в инвалидных командах Отдельного Корпуса Внутренней Стражи	Проскурів
XXXVIII отд. 2 с. 3	Штаты и табели к №39118	01.01.1863	Высочайше утвержденное Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов. Роспись В. Распределение местностей по классам, для сбора за свидетельства на право торговли и билеты на торговые и промышленные заведения.	Проскурівський повіт
XXXVIII отд. 2 с. 55	Штаты и табели к №39490	15.04.1863	Высочайше утвержденное мнение Государственного совета. – <i>О распределении налога на недвижимые имущества в городах, посадах и местечках за вторую половину 1863 года.</i> Высочайше утвержденная 9 апреля 1863 года ведомость о размерах налога на недвижимые имущества в городах, посадах и местечках за вторую половину 1863 года	Проскурів
XL отд. 2 с. 376	Штаты и табели к №42549	12.10.1865	Именной, данный Сенату. – <i>О продолжении на 1866 год взимания дополнительного к подушной подати сбора с сельских обывателей.</i> Высочайше утвержденная 12 октября 1865 года ведомость об окладах дополнительного на 1866 год к подушной подати сбора с сельских обывателей	Проскурівський повіт
XLI отд. 2 с. 524	44058	26.12.1866	Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. – <i>Об учреждении пяти станowych управлений в Подольской губернии.</i>	Проскурівський повіт

XLI отд. 2 с. 228.	Штаты и табели к №42991	07.02.1866	<p>Сенатский. – <i>О размере налога на 1866 год с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках по 11 губерниям.</i></p> <p>Ведомость о размере налога с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках на 1866 год по 11 губерниям, утвержденная Министром Финансов 14 января 1866 года</p>	Проскурів
XLI отд. 2 с. 405	Штаты и табели к №43443	28.06.1866	<p>Именной, объявленный в приказе Военного Министра. – <i>О назначении из полевых войск укомплектования в губернские и резервные батальоны, уездные, местные и этапные команды, и об увольнении в отпуск сверхкомплектных нижних чинов старших сроков службы.</i></p> <p>Расписание о назначении нижних чинов из пехотных войск на укомплектование губернских батальонов, уездных, местных и этапных команд</p>	Проскурів
XLII отд. 2 с. 17	Штаты и табели к №44165	23.01.1867	<p>Сенатский. – <i>О размере налога на 1867 год с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках по шести губерниям.</i></p> <p>Ведомость о размере налога с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках на 1867 год по 6 губерниям, утвержденная Министром Финансов 29 декабря 1866 года</p>	Проскурів
XLII отд. 2 с. 462	Штаты и табели к №44713	18.06.1867	<p>Именной, данный Сенату. – <i>Об увеличении платимых сельскими обывателями подушной подати и дополнительного к ней сбора.</i></p> <p>Высочайше утвержденная 18 июня 1867 года ведомость об окладах подушной подати с сельских сословий</p>	Проскурівський повіт
XLII отд. 2 с. 709	Штаты и табели к №44956	09.09.1867	<p>Высочайше утвержденное Положение о Корпусе Жандармов.</p> <p>Ведомость 57-ми упраздняемых жандармским командам</p>	Проскурів
XLIX отд. 1 с. 164	53127	06.02.1874	<p>Сенатский, по Высочайше утвержденному мнению Государственного Совета. – <i>О вознаграждении Судебных Приставов... Проскурковского... Съездов Мировых Судей.</i></p>	Проскурів

L отд. 2 с. 422	55349	09.12.1875	Именной, объявленный в приказе по военному ведомству. – <i>Об учреждении перевозки арестантов по вновь открытым железным дорогам Лозово-Севастопольской и Ростово-Владикавказкой.</i>	Проскурів
LI отд. 1 с. 208	55706	15.03.1876	Именной, объявленный в приказе по военному ведомств 18-го того же марта. – <i>Об упразднении Жмеринского этапа (Каменец-Подольской губернии).</i>	Проскурів

Джерела та література:

1. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание второе: С 12 декабря 1825 по 1 марта 1881 года. – СПб.: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830-1885. – 55 т.
2. Шандра В. С. Полное собрание законов Российской империи // Энциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2011. – Т. 8: Па – Прик. – С. 347.

*Западенко Л.П.
м. Хмельницький*

**ЛЕГЕНДА «О ВОЗМУТИТЕЛЬНЫХ ВЫРАЖЕНИЯХ
ПРОИЗНЕСЕННЫХ 23 СЕНТЯБРЯ ВО ВРЕМЯ ЛИТУРГИИ
В ПРОСКУРОВСКОМ КОСТЕЛЕ КСЕНЗОМ БИНИЦКИМ»**

У статті розповідається про випадок, який стався у місті Проскурові Подільської губернії місті з ксьонзом Проскурівського костелу Іваном Бінецьким в період 1860-1864 років XIX століття

В тридцатую годовщину неудачного польского восстания 1830–1831 годов на Подолье с новой силой поднималось национально-освободительное движение. В этом движении активное участие вновь принимало римо-католическое духовенство. Своего апогея это движение достигает накануне и в период восстания 1863 года. Надо заметить, что действия римо-католического духовенства носили характер открытого противостояния царской власти. Эти действия проявлялись в участии во всех антигосударственных выступлениях, процессиях, речах и проповедях к народу, которые были наполнены политическими намеками или имели исключительно политический характер. Так или иначе, но в любом слу-

чае эти обращения к народу представляли смесь религии и политики. События, произошедшие в Варшаве 29 XI 1860 года, имели большое влияние на все западные губернии России.

Не стала исключением и Подольская губерния, как не стал исключением и Проскуров. Так в декабре 1860 года здесь прошла масштабная религиозная акция протеста. В 1861 году волна религиозно-политических выступлений не угасала. Напротив, в конце мая – начале июня 1861 года (по случаю смерти историка и патриота И. Лелевеля) новая волна выступлений охватила западные губернии. И вновь польско-католическое население Проскурова не осталось в стороне. В местном храме католическим духовенством была отправлена траурная месса по Лелевелю. Священники представляли его жизнь, как пример служения родине, и собирали деньги для патриотических настроенных общественных организаций. Католическое духовенство Подолья проводило молебны на польском языке, звучали призывы о том, чтобы прихожане приходили в храмы, часовни в национальной одежде и с польской символикой.

Царская власть всеми силами старалась удержать ситуацию под контролем. С июня 1861 года появляются низшие полицейские суды для быстрого осуждения обвиняемых в политической неблагонадежности. Более того, правительственный сенат издал правила, на случай объявления военного положения в западных губерниях. Царская власть не единожды обращалась к высшему католическому духовенству с требованием, что бы оно объявило своим подчинённым о том, что в случае участия в антигосударственных выступлениях или в помощи в их проведении, они будут сурово наказаны.

Не удивительно, что каменецкий епископ Антоний Фиалковский (1860–1866) обратился с требованием: «Прошу и предлагаю консистории наблюдать за тем, чтобы духовенство исполнением своих обязанностей не давало повода к судебным преследованиям и содействовало успокоению верующих. Должно помнить, что Дом Божий предназначается для молитвы, служению Богу».

Новым толчком к развитию акций религиозного протеста послужили похороны в Варшаве архиепископа Фиалковского в октябре 1861 года. Во время похорон звучали призывы не останавливаться в начатой борьбе, блокировать решения и указы царского правительства.

В том же, 1861 году, в Проскурове произошло очередное выступление католиков. В проскуровском храме священник Бинецкий, в присутствии 250 прихожан, во время утренней мессы призывал к борьбе за великую Польшу и предложил пройтись по улицам города до кладбища и там отслужить траурную литургию по погибшим героям польского национально-освободительного движения. Царская власть отреагировала момен-

тально на этот призыв. Священника Бинецкого арестовали, а прихожанам было предложено разойтись по домам. В последствии, по решению суда, священника Бинецкого, как главного подстрекателя, отправили в ссылку в Костромскую губернию. В целом, на Подолье в 1861 году произошло двадцать одно патриотическое выступление.

В то же время в среде духовенства делаются попытки выступлений против использования храмов, часовен в политических целях. Так в ноябре 1861 года администратор проскуровского храма священник Алоизий Щепанский, получив письмо с просьбой оказать помощь в проведении торжественной мессы по погибшим бойцам, предупредил начальника местной полиции. В определенный день они закрыли храм, а священник призвал верующих разойтись по домам.

На Подолье продолжало нарастать недовольство среди католиков. В 1862 году духовенство провело пятнадцать манифестаций. Кризис нагрозил. И в конце концов началось восстание.

Факты свидетельствуют о том, что поляки Подолья как светские, так и духовенство, вели серьёзную подготовку к восстанию, но сами участия в восстании не принимали. Причин для этого было несколько. Во-первых, царской власти удалось выявить и нейтрализовать активистов польского движения на Подолье. Во-вторых, своевременные действия позволили предупредить доставку на Подолье необходимого количества оружия из-за границы. В-третьих, донесения начальников уездных отделений полиции свидетельствуют, что подольские крестьяне очень негативно относились к бунтовщикам.

Как уже с давних пор было установлено в Проскуровском костеле в воскресенье и обязательные праздники была обязательная проповедь и процессия. После полудня была вечерняя. Набожные прихожане во время мессы внимательно слушали и сберегали в своем сердце Слово Божье, провозглашаемое священником. Во время поста священники объясняли катехизм. В 1844 году порядок Богослужения был такой: ежедневно в 8,00 утра отправлялась месса. В воскресные и праздничные дни месса вместе с утреней проходила в 8,30. А в 11,00 отправлялась «сумма». Воскресные и праздничные мессы отправлялась очень торжественно. Праздничные литургии сопровождалась проповедями. В праздничные и воскресные дни после мессы отправлялся торжественный молебен за Его Императорское Величество. Так было, так есть и так должно было быть.

Но 23 сентября 1862 года по окончании мессы прихожане услышали слова ксенза: *«Boze, powroc nas do ojczyzny, wyprowadz nas z tych wezum, gadow i z tej ciezkiej niewoli chociaz ty pozoro ciebie oto prosimy.»* (Боже верни нас в отчизну выведи из этих уз змеиных избавь от злой тяжелой неволи хоть мы поздно тебя об этом просим)

Слова эти произнес с амвона Проскуровского костела Святой Анны ксенз Иван Михайла сын Бинецкий...

7 ноября 1862 года

АКТ

В присутствии следственной комиссии, состоящей из Судебного Следователя 1-го Участка Проскуровского Уезда ПОДВЫСОЦКОГО, Заседателя Уездного Суда ВЕРЕСОВИЧА, Помощника Начальника Уездной Полиции ротмистра ЩЕРБИНЫ и депутата со стороны Духовной ксенза СИНЬКЕВИЧА был допрашиваем ксенз БИНЕЦКИЙ о возмутительных выражениях произнесенных им 23 сентября в Проскуровском костеле и сознал:

ИВАН МИХАИЛА сын БИНЕЦКИЙ, от роду мне лет 28, духовного звания, в сане священника нахожусь четверо с половиной года, документы находятся у меня, и если они нужны к делу, то обязуюсь представить, под судом и следствием не был, знаю кроме русского польский и латинский языки, в Проскурове нахожусь пол года, в Проскуровском костеле поучения произношу каждую неделю, Проповеди представляю ксензу-канонику ШЕПАНСКОМУ.

В Проповеди произнесенной мной 23 сентября слова записанные в протоколе как «Boze, powroc nas do ojczyzny, wyprowadz nas z tych wezum, gadow i z tej ciezkiej niewoli chociaz my pozoro ciebie oto prosimy.» вовсе не находились, ибо по долгу сана моего я внушал прихожанам своим нравственные поучения исправления своих действий к Царствию Небесному.

В произнесении моих проповедей никогда не было другой цели как нравственные и христианские поучения. Никакой другой проповеди кроме отданой в Полицию я не говорил и ничего другого не имею.

Подписи членов следственной комиссии

Дополнение комиссии: БИНЕЦКИЙ пояснил, что сначала не передал проповедь в Полицию, потому что подумал, что ЩЕРБИНА не имеет права требовать таковую, когда же он ему объявил что в проповеди были патриотические выражения, то тогда отдал для удовлетворения в правильности его пояснения.

Относительно же надписи на ней свойскими чернилами, то таковую делал в Присутствии членов требовавших от него проповеди. Найденная же в доме его тетрадь с проповедью, в коей один лист оторвал, было говорено кажется в м. Дунаевцы.

**1 октября 1862 года Начальника Проскуровской Уездной Полиции
Господину Колежскому Секретарю ФЕЛИКСУ ДЫМИЧУ**

23 прошлого сентября в воскресенье в Костеле Викарный Ксенз БИНЕЦКИЙ говорил проповедь, в которой, между прочим произнес следующие слова: **«Boze, powroc nas do ojczyzny, wyprowadz nas z tych wezum, gadow i z tej ciezkiej niewoli chociaz my pozoro ciebie oto prosimy.»**

По сведениям установленным местною полициею известно, что Ваше Благородие были того числа в Костеле, а потому покорнейше прошу Вас Милостивый Государь пояснить мне, слышали ли Вы вышеупомянутые выражения произнесенные Ксензом БИНЕЦКИМ, а также что он более говорил тогда в духе патриотическом. При чем присовокуплено что сведение это Вы в последствие вынуждены будете подтвердить присягою.

За Начальника Полиции Ротмистр и Кавалер (Подпись)

На Настоящий запрос честь имею пояснить, что 23 прошлого сентября действительно я был в Костеле и слышал проповедь Ксенза БИНЕЦКОГО в конце которой он произнес упомянутые в настоящем запросе слова, были ли слова произнесены в духе патриотическом в духе патриотическом почно утверждать не могу, готов все это подтвердить под присягою. октября 1 1862 года

Колежский Секретарь (Подпись)

Дворянке ЦЕЛЕСТИНЕ ХМЕЛЬНИЦКОЙ (послано аналогичное письмо)

...будучи занята молитвой тех слов не слышала...

Господину Колежскому Секретарю АЛОСИЮ ЦИЕВСКОМУ (послано аналогичное письмо)

...о чем была проповедь не помню, таких слов не слышал, и готов подтвердить все под присягой...

Господину Губернскому Секретарю ОРЛОВСКОМУ (послано аналогичное письмо)

...в костеле был, но пришел под конец служения, по сему читанной проповеди не слышал и не значит кто таковую говорил...

Господину Колежскому Заседателю ДОБЖАНСКОМУ (послано аналогичное письмо)

...означенные слова от ксенза не слышал, равно не замечал ничего противного против Правительства, какая именно была проповедь помню...

23 октября 1862 года

Проскуровскому Уездному Суду

Ксенз Проскуровского Костела БИНЕЦКИЙ 23 сентября в Костеле во время Литургии на проповеди произнес возмутительные выражения.

Препровождая при сем доставленные мне Начальником Проскуровской Уездной Полиции заключенный об этом акт и истребованные от лиц слышавших произнесенные БИНЕЦКИМ сказанные выражения показания и проповедь, предписываю Уездному Суду распорядиться о назначении особой комиссии для производства этого формального следствия, под председательством Судебного Следователя, при членстве Чиновника Проскуровского Суда и Помощника Начальника Проскуровской полиции. Руководство сим предписываю Начальнику Проскуровской Полиции. О результатах донести мне.

Гражданский Губернатор БРАУН

На очной ставке БИНЕЦКОГО и ДЫМИЧА ксенз БИНЕЦКИЙ устранил ДЫМИЧА от приятного свидетельства всвязи с тем, что ДЫМИЧ напиходился под следствием, однако комиссия на основании статей УК отклонила эту претензию и привела ДЫМИЧА к присяге. ДЫМИЧ подтвердил, что слышал слова ксенза в костеле.

Свидетель ВИТОВЕЦКИЙ не запомнил таких слов от ксенза, рассказал кого он запомнил из прихожан бывших на проповеди: КАНЦЕЛЯРСКИЙ, КИТАШЕВСКИЙ, ДОБРОЖАНСКИЙ, ЦЕСЛЕВСКИЙ, ГРИЩЕНКО, ХМЕЛЬНИЦКАЯ. Был в костеле и каноник ЩЕПАНСКИЙ, который, как он полагает, слышал проповедь БИНЕЦКОГО и как каноник знает с какой целью и в каком духе произнесены те слова. Каковыми показаниями ДЫМИЧ уличал БИНЕЦКОГО на очной ставке, но сей ни в чем не повенился.

Дворянка ЦЕЛЕСТИНА ФАВИТИНОВА ХМЕЛЬНИЦКАЯ без присяги пояснила, что в бытность ее в костеле, будучи поражена несчастными обстоятельствами утратою детей, и отдавшись лишь только молитве, совершенно не слышала произнесенных слов поясненных выше и кто был еще в костеле не запомнила. При даче ответа Начальнику Полиции, если она и вызывалась на ответ, то не понимая как поступки прав, которые могут ей вовлечь в большую ответственность, и единственно потому, что к БИНЕЦКОМУ имела негодование по поводу непогребения детей, в настоящее же время был предварено присягою в показании действительного события 23 сентября во время произнесения проповеди БИНЕЦКОГО, он как и в предыдущем запросе подтверждает, что будучи занята молитвою не только не слышала произнесенных возмутительных выражений, но даже и самой проповеди. И хотя ей крайне совестно признаться о своем

мщении, но проводя на память присягу сознаться в своей вине, которая в то время казалась ей невинною.

Настоятель Проскуровского Костела Ксенз АЛОЗИЙ ЩЕПАНСКИЙ по Иерейской совести пояснил, что все проповеди, равно как и произнесенную, он прочитывал, и не найдя в них мыслей противных силу Священника и верноподданичеству, дозволял говорить в костеле. По вступлению ксенза на амвон он обыкновенно обращал внимание на начало проповеди, дабы убедиться, теми действительно говорит которые были им рассматриваемы, после чего, зная о дальнейшем содержании оных, он в то время только с истинным благовением и должным совокуплением Духа мог готовиться Душевно к принятию св. тайн во время Божественной литургии совершаемой им, а потому слов БИНЕЦКОГО, будь то сказанных при конце проповеди противу властей не слышал, и узнал о них на другой день от Начальника Полиции который прибыл к нему. Призвал БИНЕЦКОГО и потребовал упомянутую проповедь в коей ничего такого не оказалось, кроме цели сказания истинно нравственных и развивающих слов св. Евангелия языком внятным для простого народа и ничего противоречивого правительству.

Не отведенный на очной ставке подсудимым БИНЕЦКИМ свидетель Канцелярский НИКОЛАЙ, АНТОНОВ КИТАШЕВСКИЙ пояснил, что слышал те слова но других произнесенных слов не помнит. Кроме него в костеле был Канцелярский ЗБОРОВСКИЙ, как он сам говорил, но его не видел.

За сим ксенз БИНЕЦКИЙ поданным в комиссию 4 января 1863 года внесением, пояснил, что при производстве дела объявил Комиссии, что оно начато вследствие доноса Чиновника ДЫМИНИЧА, который за силою статьи УК не может быть допущен к присяге, т.к. он состоит под следствием о причиненных студенту КОБЕЛЬСКОМУ побоях, посему он, БИНЕЦКИЙ, устранил его от присяжного свидетельства, но Комиссия не собрав о сем справок, привела ДЫМИНИЧА к присяге, который в подкрепление своего показания поставил в свидетели подчиненного ему писца КИТАШЕВСКОГО. Узнав что КИТАШЕВСКИЙ во время произнесения проповеди не был в костеле, а пришел в оный уже по окончании проповеди, следствие чего дал ложные показания по наущению ДЫМИНИЧА, а потому доводя о сем до сведения Комиссии, просил о раскрытии того что ДЫМИНИЧ есть действительно доносчиком, а равно о собрании справок о пополнении дела о ДЫМИНИЧЕ находящемся на производстве в Летицком Уезде.

О том же что КИТАШЕВСКИЙ в означенное время не прибыл в костел может подтвердить Дворянин ЯНКОВИЧ.

Вследствие чего Дворянин МИХАИЛ ФРАНЦОВ ЯНКОВИЧ на допросе без присяги подтвердил, что был в то время в костеле, но не заметил и не обращал внимание на проповедь, которую имел БИНЕЦКИЙ, ибо занят был молитвою. По окончании проповеди вышел из костела встречая разного сословия людей следующих по направлению в Костел, между коими заметил Канцелярский КИТАШЕВСКИЙ и ЗМИНСКИЙ, которые в тот день не могли быть на проповеди ибо они уже вышли из костела после проповеди. О том что они не слышали проповеди могут подтвердить ЗУБРИЦКИЙ и ТЕРЛЕЦКИЙ перед которыми КИТАШЕВСКИЙ сознался, что он не был на проповеди, и что в то время в костеле был Дворянин КОСМАН ОРЛОВСКИЙ.

29 октября 1862 года

Постановление №1.

Следственная Комиссия, утвержденная Проскуровским Уездным Судом по распоряжению Его Превосходительства г. Начальника Подольской Губернии для произведения формального следствия о возмутительных выражениях произнесенных 23 сентября в проскуровском Костеле во время литургии на проповеди ксензом БИНЕЦКИМ, состоящая из Судебного Следователя 1-го Участка Проскуровского Уезда Губернского Секретаря ФРОЛА ИВАНОВИЧА ПОДВЫСОЦКОГО, Заседателя Проскуровского Уездного Суда Титулярного Советника ПЕТРА АЛЕКСАНДРОВИЧА ВЕРЕСОВИЧА и помощника Начальника Проскуровской Полиции ротмистра ЩЕРБИНЫ, рассмотрев переписку, присланную Проскуровским Уездным Судом на имя Судебного Следователя 1-го Участка Проскуровского Уезда ПОСТАНОВЛЯЕТ: Руководствуясь статьями Наказа Судебным Следователям отнестись к Декану Проскуровского Уезда о назначении со стороны Духовной депутата, не ожидая прибытия коего на основании тех же статей сделать обыск в квартире ксенза БИНЕЦКОГО с целью выемки той самой проповеди, которую говорил в костеле 23 сентября в костеле Ксенз БИНЕЦКИЙ, так как полициею в свое время сего не сделано.

Имея ввиду дознание полиции убеждающее в действительности вины ксенза БИНЕЦКОГО, которая на основании статей УК рассматривается как весьма важной в преступлении против Государства и руководствуясь статьями Зак. о судопроизводстве по Государственных преступлениях, подвергнуть ксенза БИНЕЦКОГО заключению в Проскуровской городской тюрьме, о чем объявить ему розпискою, согласно статьи Наказа Судебным Следователям, послать повестку ксензу БИНЕЦКОМУ и сообщить Городовому Надзирателю о представлении в Комиссию ксенза БИНЕЦКОГО - допросить его, и наконец принять все действия какие будет предполагать следствие.

Члены комиссии (Подписи)

Настоящее постановление Комиссии, составленное 29 октября 1862 года о подвержении меня тюремному заключению мне сего 3 ноября 1862 года объявлено. Кс. БИНЕЦКИЙ

4 ноября 1862 года

Господину Судебному Следователю 1-го Участка Проскуровского Уезда ПОДВЫСОЦКОМУ

Оседлых жителей г. Проскурова мещане-христиане подписавшиеся
ПРОШЕНИЕ

В недавнем времени пребывания нашего в г. Проскуров Пстырь и отец ксенз БИНЕЦКИЙ, который исполнял свою службу как следует, вел себя по сану своему прилично и проводил наши худшие поступки исповедями, в настоящее время же ксенз БИНЕЦКИЙ неизвестно почему заключен в тюрьму, и дабы священнический сан не мог подвергнуться сраму нахождения среди преступников, которые содержатся в тюрьме за различные преступления, мы желаем в соответствии решения схода и постановления от людей взять на свое поручительство и отвечать своими особами и имуществом, а в случае надобности можем представить больше поручителей, на что прилагаем поручительные подписи. Имеем честь просить Ваше Высокоблагородие упомянутого ксанза БИНЕЦКОГО выдать нам на поручительство до окончания следствия.

Всего 7 подписей.

6 ноября 1862 года

Всепресветлейший, Державнейший Великий Государь Император АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ, Самодержец Всероссийский, Государь Всемиловитивейший.

Просят оседлые жители г. Проскурова Коллежский Ассесор и Кавалер АЛЬБИН НИКОЛАЕВ сын ЯРУШЕВСКИЙ, Дворянин МИХАИЛ СКРАНЦОВ-ЯНКЕВИЧ и Надворный Советник ТИМОФЕЙ ИВАНОВ НОСАЛЕВСКИЙ.

Осведомившись, что Викариус Проскуровского Римско-Католического Костела Ксенз БИНЕЦКИЙ, обвиняемый по неизвестному нам делу, подвержен тюремному заключению, представляя у сего поручительную подписку в том, что на всякое востребование учрежденной по этому делу Комиссии являться будет для того Верноподданейше ПРОСИМ:

Дабы повелено было Ксенза БИНЕЦКОГО уволив из тюремного заключения отдать на наше поручительство.

Сие прошение за словами поручителей написал Дворянин ФРАНЦА БАЛЬГАЗАР КАРЛОВ ЯНКОВСКИЙ. (Подписи)

8 ноября 1862 года

Комиссия рассмотрев дело Ксенза БИНЕЦКОГО согласно статей УК признало его преступление против правительства и руководствуясь статьями УК подвергла Ксенза БИНЕЦКОГО заключению в Проскуровском тюремном замке.

О чем имею честь довести до сведения Уездного Суда
Судебный Следователь (Подпись)

23 ноября 1862 года

АКТ

Нижеподписавшиеся члены Комиссии при бытности понятых в следствии полученного от ксенза БИНЕЦКОГО внесения о приостановлении действий Комиссии по делу его, в целях открытия самоличности действий, отправились в тюремную камеру, предлагая ксензу БИНЕЦКОМУ предъявить нам черновую просьбу в Комитет на имя г.Стряпчего, но ксенз БИНЕЦКИЙ при всех убеждениях отказался исполнить таковую просьбу, убеждая Комиссию в самоличности своих сочинений, в следствие чего комиссия приступила к обыску, по коим оказалось, что прошение писаное на Высочайшее Имя и подлежащее подаче в Проскурровский Уездный Суд вчерне написано каким то сторонним лицом которую копию найдено в самой печной трубе с вырваною подписью лица, из чего заключено, что внесение посланное в Комиссию составлено тем же самым лицом судя по изложению мысли. **ЗАКЛЮЧИЛИ:** Найденную черновую просьбу приобщить к делу и иметь ввиду при дальнейшем расследовании.

(Подписи членов Комиссии и свидетелей)

19 января 1863 года

В Комиссию, составленную по делу о возмутительной проповеди ксенза БИНЕЦКОГО

Канцелярского Служителя Проскуровской Уездной Полиции НИКОЛАЯ АНТОНОВА КИТАШЕВСКОГО

ВНЕСЕНИЕ

В дополнение данных мною показаний считаю долгом моим объяснить Комиссии следующие обстоятельства имеющие влияние на дело:

1-е Ксенз БИНЕЦКИЙ находясь под стражею имел возможность писать свои объявления в Комиссию, ссылаясь на показания Аптекаря ЯНКЕВИЧА, который в объявлении поданном Комиссии прописал лица видящие меня что я не был и не слышал проповеди в Костеле. Затем, если все это возможным было сделать в Тюрьме Ксензу БИНЕЦКОМУ то наверно можно сказать что влияние Ксенза на здешнее общество, не смотря

на его заключение, могло сильно подействовать, конечно в цели оправдания, и все это так чутко разнесено, что даже в Канцелярии Уездной Полиции Столоначальник ЛЕЩИНСКИЙ некоторые слова при Чиновнике ХМЕЛЕВСКОМ ругал меня что я худо сделал сказавши неправду, ибо ведь будут говорить за присягою противно.

Я не знаю какое может быть основание в этом толковании, а может быть клятва вследствие истории Ксенза приобрела безсилie и потеряла свое великое значение. По моему мнению решиться на таковой поступок будет противно Заповедям Божиим, верности к Службе Царской и имеет сильный стыд и тяжкий грех.

2-е 4 Января сего года, в пятницу, Аптекарь ЯНКЕЛЕВИЧ, увидя меня идущего возле аптеки, позвал, и сказал что я не был в Костеле, когда Ксенз БИНЕЦКИЙ говорил возмутительную проповедь и что он имеет в этом свидетелей, и сей час ушел в свою комнату, а служащий у него в Аптеке ГВИНЧЕВСКИЙ, пугая меня сказанным ЯНКЕЛЕВИЧЕМ словами, посоветовал переменить мои показания право не знаю с какой целью суют лапы, разве что напугать меня, но я не склонен к бесчестию и от правды не отступлю, ибо того требует от меня честь и долг присяги.

3-е Для убеждения в слухах написанных в первом пункте пригодились бы непременно присяжные показания ЛЕЩИНСКОГО и ИОНЕВСКОГО если только ложное толкование клятвы не подействовало на них до глубины сердца. Но что касается объявления Аптекаря ЯНКЕВИЧА, то не ошибочно будет сказать что таковое вовсе несправедливо и неважно, потому во 1-х Ксенз БИНЕЦКИЙ вымогал дела устраняя меня от присяги, не давал никаких оправданий и не ставил свидетелей, а по прошествии немалого времени явилось объявление Ксенза БИНЕЦКОГО, который нашел уже Аптекаря ЯНКЕВИЧА вроде подручного ему, либо почему другому поводу, что очень подозрительный факт, во 2-х из под дела большого повального обыска о поведении свидетеля, который может быть попорчен, ибо всплыл факт о неблаговидной жизни его, о чем Секретарь Полиции ДЫМИНИЧ может рассказать подробно как знающий обстоятельства или ЯНКЕЛЕВИЧА,

в 3-х Поставленный Аптекарем ЯНКЕЛЕВИЧЕМ Канцелярский Уездного Казначейства ЗЛОЧИНСКИЙ в свидетели в сем деле не может сказать за присягою, ибо без присяги он сказал, что сам он Православного Исповедания и в Костел не ходит, следовательно не мог видеть меня ни в костеле ни возле оногo. Да еще один свидетель ЛУКА ЗГОБРИЦКИЙ, который если мог посягнуть на воровство 20-ти копеечного бланка в Уездном Казначействе у крестьянина МИХАИЛА МОРТЫШЕВСКОГО, о чем подано в Уездную Полицию от того крестьянина объявление, то за какойнибудь посул, хоть в 70-т копеек, со стороны приверженцев Ксенза

БИНЕЦКОГО (если есть таковые) очень легко может присягнуть ложно, как на основании объявленного толкования, так равно по незнанию силы клятвы из простого даже Катехизиса, ибо он нигде не был в учебном заведении, а следовательно образование его весьма жалкое, это может быть подойдет по действие статьи УК , а все другие показания согласно статьям УК не имеют никакой силы.

4-е Набор в дело подобного рода свидетелей не будут средством к устранению окончания дела, а только одна путаница и число сценических фигур в этой кукольной комедии действующих машинально, но принимая в соображение все сие, а равно и последующие обстоятельства, мне кажется, что на основании статьи Закона достаточно будет требуемых сведений для полноты дела, также непонятно кто еще был слушателем проповеди Ксенза кроме Секретаря ДЫМИНИЧА, который действительно был очевидным слушателем, может быть он заметил и еще кого из бывших в Костеле, так как ему удобно это сделать будучи высокого роста.

5-е Объясненный в 3-м пункте ЛУКА ЗГОБРИЦКИЙ, хотя сказал в показаниях, что я не был в Костеле и проч. повторяя будто бы мои слова сказанные при ИОСИФЕ ТЕРЛЕЦКОМ с моей стороны не может быть сделана подобная глупость дабы я скрывал что все слышали кто только был в Костеле - да притом хотя бы и было то я вовсе не имел надобности повторять нелепости Ксенза перед ЗУБРИЦКИМ и ТЕРЛЕЦКИМ, так как первый уже известен, а последний, хотя поведения может быть и хорошего, но наверное напуган духом зловерным толкования клятвы, квартируя при том в доме Г. Уездного Землемера РОГАНСКОГО, жена которого была причасна к делу о Политической манифестации имевшей быть в ноябре месяце 1861 года.

6-е Как же я ухаживая в едином обществе легко могу заметить что оно-го направления к тому дабы всеми представляли хотя бы и клятвопреступления опровергнуть присяжные показания и таким образом оправдать Ксенза говорящего зловерные воззвания - вынужденным нахожусь еще раз клянясь Честным и Животворящим Крестом опять утвердить все от меня сказанное в показаниях по настоящему делу - а потому на основании всего выше объясненного Комиссия заметить что удобно будет оградить многих от клятвопреступления, готовых всегда решиться на то за Ксенза и за его вдохновенную речь. и

7-е Будучи призван Присяжным Свидетелем по сему делу, не могу не признать то, что велит известному начальству моя честность и продолжительная служба Его Императорскому Величеству, не хочу оправдываться пороками так и грехами преступления клятвы, долг службы и чести требует от меня, пустья будучи честен и непорочен сказал сущую правду, и Бог и Закон защитит меня от лукавого, лишь нужно положить на службу пре-

стола и для содержания семейства, а потому никогда не решусь на ложь и преступление влекущие за собой печальные последствия.

Объявление это имею честь представить до сведения Комиссии, при-
свокупив при том, что я буду хранить у себя формальную копию сего
внесения на случай.

*Канцелярский Проскуровской Уездной Полиции НИКОЛАЙ АНТОНОВ
КИТАШЕВСКИЙ.*

24 февраля 1863 года

**Всепресветлейший, Державнейший Великий Государь Император
АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ, Самодержец Всероссийский, Государь
Всемилостивейший.**

Просит содержащийся в Проскуровской тюрьме Ксенз МИХАЙЛОВ
ИВАН БИНЕЦКИЙ о нижеследующем:

1. Под рассмотрением Подольской Палаты Уголовного Суда состоит
дело о произнесенной будто бы мною возмутительной речи, по сему делу
явились два свидетели, кои за присягою утвердили объявленное противу
меня объявление. Один из этих свидетелей мною был устраняем по по-
дозрению что он сам есть доносчиком и состоит под следствием, но не
смотря на то был спрошен под присягою. Противу другого именно некого
КИТАШЕВСКОГО объявлен мной тоже отвод в том, что указанные мною
свидетели числом три человека могут уличить г.КИТАШЕВСКОГО, что
он во время проповеди в костеле не находился, и следовательно что гово-
рили не слышал, но свидетели эти остались спрошены без присяги и про-
тиву них заявлен следующий отвод: противу первого г. ЯНКЕЛЕВИЧА
будто бы он ведет развратную жизнь. Подобные лица действительно по
статьям УК действительно свидетелями быть не могут, но вина ЯНКЕЛЕ-
ВИЧА не доказана.

Противу другого свидетеля ТЕРЛЕЦКОГО сделано возражение что он
квартирует в доме польском, что есть наговор, и сие возражение по закону
признано быть не может. Отвод не только незаконный но даже амораль-
ный. Г. ТЕРЛЕЦКИЙ как по своему воспитанию, так и по образу жизни ни
в чем не может подозреваться. Свидетель ЗУБРИЦКИЙ отведен за то, что
будто бы взял у кого то лист 20 коп.бумаги. Лицо заявившее это не было
проверено и оставлено комиссией без последствий.

2. Кроме того, не спрошены под присягою лица находившиеся в ко-
стеле и слышавшие проповедь. Вспоминается только г. ДУМИНИЧ и
подставленный им КИТАШЕВСКИЙ. Ежели бы были опрошены другие
прихожане, присутствовавшие на моей проповеди, то открылись бы со-
вершенно другие обстоятельства дела не приведшие меня к моим тепе-
ришним страданиям. Дело показывает, что меня обвинили ложно и про-

тивузаконно, но Проскуровский Уездный Суд сославшись на статьи УК и оставив без внимания мои пояснения представил дело на резолюцию.

А сверх того самое главное, что те слова которые мне приписываются не заключают в себе ничего противного, если только принять их в духе религиозном, минуя политику, которая по моему мнению на кафедре места нет. Слова эти были следующие: „Boze, powroc nas do ojczyzny, wyprowadz nas z tych wzuzum, gadow i z tej ciezkiej niewoli chociaz my pozoro ciebie oto prosiemy.”

По моему понятию если бы что подобное произнесено, то сие могла иметь такое начало: Отчеством я понимаю Небо, вечную жизнь праведных к чему должен иметь стремление каждый христианин и о том должен просить ежечашно, а другого отечества невозможно предполагать ибо нет у христиан другого отечества. Некоторые слова относятся к дьяволу, ибо кому неизвестно что он искушитель рода человеческого в библейском языке. А все мы существуем в неволе до смерти не очищенные пока не принимаем покаяние. И только через покаяние даруется нам очищение.

Так что данные слова необходимо трактовать в духе религиозном и никакакой политической цели они не имеют. И потому представляя сие прошение на Величайшее усмотрение

Верноподданейше прошу: Дабы повелено было на сие мое прошение прислать распоряжение о дополнительном расследовании сего дела, и дабы было повелено не поручать сего дела Судебному Следователю 1-го Участка Проскуровского Уезда ПОДВЫСОЦКОМУ объявленному мною в отвод от старого случая иметь ко мне личную неприязнь, и распорядиться о новом расследовании дела сего, а если возможно, то распорядиться освободить меня их тюремного заточения до окончания расследования на поруки.

Сие прошение сочинил и переписывал сам проситель Ксенз ИВАН МИХАЙЛОВ БИНЕЦКИЙ

По Распоряжнию Подольского Губернатора Ксенз БИНЕЦКИЙ последовавшем в марте 1864 года отправлен на жительство в Костромскую Губернию с учреждением там над ним Полицейского надзора. Приступая к решению настоящего Дела Уездный Судья СОКОЛОВ и Заседатели ШНЕПОВ и ЗУБРИЦКИЙ, находя, что хотя Ксенз ИВАН МИХАЙЛОВ БИНЕЦКИЙ и старался себя оправдать по настоящему делу, ссылаясь на тетрадь проповедей, но так как противу такого его оправдания имеются показания за присягою двух лиц неотведенных им же, могут не служить к оправданию его, и потому БИНЕЦКИЙ оказывается по этой статье в полной виновности, тем более, что он состоял под судом по этому делу, и быв вызван по распоряжению начальства в гор. Каменец вновь произнес в

Каменецком Ормянском Костеле слова в патриотическом духе, тем самым подтвердив обстоятельства обвиняющие его по сему делу.

А потому, по совокупности этих преступлений, на основании Статьи 165 15-го Ул. Св. Зак. Уг. ч.1 подлежит тягчайшему наказанию определяемого 285 ст. Уложения и потому Уездный Судья и Заседатели ПОЛА-ГАЮТ: Подсудимого Ксенза ИВАНА МИХАЙЛОВА БИНЕЦКОГО за означенные выше преступления, взятые в совокупности, на основании Законов и лишить Духовного Сана, всех привелегий и сослать в каторжные работы в крепостях на десять лет.

2. Впредь до поимки или явки КАТАШЕВСКОГО, обвиняемого показанием ЯНКЕЛЕВИЧА, ТЕРЛЕЦКОГО и ЗУБРИЦКОГО в лжеприсяге заключения о вине его не полагать.

ОПРЕДЕЛИЛИ: О настоящих мнениях членов Уездного Суда поставить в известность Губернскую Палату Уголовного Суда и донести Господину Начальнику Губернии.

29 декабря 1864 года.

Заключение

Рассматривая действия римо-католического клира накануне восстания 1863-1864 гг, надо отметить, что они носили характер откровенного противостояния царизма. Нужно признать и то, что римско-католическая церковь имела тесную связь с польским национально-освободительным движением во второй половине XIX в., Особенно с восстанием 1863 Вполне понятно, что ортодоксальная советская историография послевоенного периода неохотно признавала такие заслуги «клерикалов»

Первая значительная демонстрация с национально-освободительными лозунгами была организована ксендзами июня 1860 во время похорон вдовы героя восстания 1831 генерала Совинский.

В ноябре 1860 в день публичной панихиды, посвященной 30-й годовщине начала польского восстания 1830-1831 гг, состоялась демонстрация протеста против российского господства в Варшаве. В ответ на проповедь ксендза в кармелитском монастыре на улице Лешно прозвучала знаменитая «Jeszcze Polska nie zginela». Пение революционных песен на мотив псалмов (например, «Boze cos Polske») звучал впоследствии по всей Польше.

Акции протеста распространились также на Правобережную Украину. Так, на Подолье в декабре 1860 прошли религиозные манифестации в городах Проскурове, Гайсине, Виннице.

В 1861 г. прокатилась волна новых религиозно-политических выступлений. 1 апреля в доминиканском костеле г. Каменец ксендз Мжеславский провел панихиду по всем погибшим в борьбе за свободу Поль-

ши. За такие действия Мжеславського арестовали и через два месяца сослан вглубь России. Одновременно была проведена акция протеста в г. Лучинец Могилевского уезда с призывами к восстановлению независимой Польши в ее прежних границах.

Римско-католические священники на Волыни, которые поддерживали идею восстановления независимости Польши, были также репрессированы. Так, за патриотические проповеди в Гороховском костеле Владимир-Волынского уезда 25 марта 1861 по распоряжению волынского губернатора был арестован и отправлен в Киев ксендз В. Громадзьки.

За 1883-1898 гг почетный каноник Луцкого коллегии ксендз Валериан Громадзький отбывал ссылку в Западной Сибири, в частности в г. Томске, где приложил много усилий для организации строительства местного костела. После возвращения из ссылки ксендз Громадзький занимал должность почетного Олицкого каноника, который с разрешения Луцько-Житомирского епископа Кароля Недзялковського в 1906 г. освятил в Новоград-Волынском уезде Новозаводской костел во имя Непорочного Зачатия Пресвятой Богородицы.

За руководство политической демонстрацией на Волыни (г. Ровно) 22 ноября 1861 был арестован и сослан в г. Петрозаводска Оленецкой губернии законоучитель гимназии ксендз К. Твардовский

Нужно подчеркнуть, что римско-католические священники активно приобщали к участию в польском патриотическом движении местную интеллигенцию. В 1861 г. состоялась демонстрация в костелег. Ровно, организатором которой был врач Г. Богуцкий, который распространял «вредные идеи» среди учащихся Ровенской гимназии.

По требованию епископа Луцько-Житомирской римско-католической консистории священники должны были строго придерживаться определенных правил цензуры написанных проповедей.

В конце мая – начале июня 1861 по случаю смерти Иоахима Лелевеля волна религиозно-патриотических выступлений охватила Юго-Западный край. На траурном богослужении за упокой душ И. Лелевеля и архиепископа Варшавского Фиялковского все присутствующие в костеле Св. Александра в Киеве пели польские патриотические песни. Такие песни звучали также в костелах Житомира, Каменец и других провинциальных городах, и именно там, где жила польская интеллигенция. Вблизи костелов рыскали полицейские, записывали имена участников пения, из которых впоследствии взымали денежный штраф, который был своеобразным средством борьбы с поляками.

Новым толчком для развития акций духовного протеста послужило захоронения в октябре 1861 в Варшаве архиепископа Варшавского Фиялковского. Во время церемонии духовенство дало клятву соблюдать за-

вещания покойного: «Помните всегда, что, во-первых, вы поляки, а потом уже римско-католические священники».

1. Октябрь 1861 в костеле Св. Александра в Киеве после богослужения за упокой души архиепископа Фиялковского студенческая молодежь избилла агента царской охранки Матковского, который записывал участников патриотических песен. За такие действия местная полиция арестовала 100 студентов Киевского университета Св. Владимира.

Одним из центров антиправительственных манифестаций в Подолье стал г. Немиров. Здесь в течение 1860-1861 гг действовал тайный кружок, члены которого при поддержке ксендза Домбрович 19 и 20 октября 1861 организовали акции протеста .

По официальным данным на Подолье течение 1861 состоялась 21 патриотическая манифестация. Стоит отметить, что ксендзы пытались привлечь к восстанию украинское крестьянство. Однако последние не поддержали это движение сопротивления, поскольку изначально видели в польских барах и ксендз своих главных эксплуататоров, а потому вели борьбу против них. В доносе полковника корпуса жандармов Грибовского шефу жандармов от 5 мая 1863 подчеркивалось, что крестьяне восстания 1863 г. воспринимают по-своему. Говоря их словам, они дождались удобного случая уничтожить «веру ляхов» и освободиться от повинностей за наделенную им землю. Губернское начальство запретило крестьянам осуществлять произвол против причастных к мятежу человек. Однако этот запрет не подействовал на крестьян, которые были полны ненавистью к своим господам и других лиц польского происхождения .

С секретного доноса шефу жандармов от 11 июня 1863 видно, что выступление украинского крестьянства во время восстания против польской шляхты и римо-католического духовенства напугал не только поляков, но и российских чиновников. Как отмечал в доносе подполковник Оволобов, епископ Боровский направил киевскому, Подольском и Волынском генерал-губернатору жалобу, в которой сообщил, что крестьяне осуществляют анархию, грабят помещичьи усадьбы, дворяне разбежались и уехали, католические храмы совсем опустели. Начальник Волынской губернии по этому поводу получил от генерал-губернатора письменное распоряжение, в котором давалось указание немедленно подавить произвол со стороны крестьян. Если не остановить революционного движения и участия в нем простого класса украинских крестьян, то беспорядок на Волыни наберет угрожающих размеров.

В Киевской губернии крестьяне обвинили ксендза в том, что он во время богослужения в костеле уговаривал их присоединиться к полякам. В сообщении киевского, подольского и волынского генерал-губернатора Анненкова шефу жандармов было охарактеризовано отношение украин-

ских крестьян к восставшим и помощь их правительственным войскам в подавлении восстания в Правобережной Украине. В частности, в нем отмечалось, что крестьяне Киевской губернии жалеть польскому восстанию, потому озлобленные на поляков. Ни обещания свободы, ни дарения земель с раздачей золотых грамот на их владения – ничто не смогло подружить их с поляками.

В Житомирском уезде крестьяне отогнали 30 вооруженных мятежников и отбили у них значительное количество пыли, боевых патронов в Бобруйском уезде захватили более 100 мятежников с оружием; в Киевском уезде довольно тщательно помогли делу порядку: из 60 пленных, доставленных в Киев, 30 были взяты в плен крестьянами, у Радомышльском уезде крестьяне отбили нападение мятежников на с. Соловьовку.

Польский историк Равита-Гавронский отмечал, что «украинское население было равнодушным к восстанию, поскольку оно не вело борьбу за государственную независимость. Поддержку восставшие в 1863 г. могли ожидать только от поляков, которые были активными, особенно в первый период вооруженного движения».

Нужно заметить, что не проявляли симпатий к повстанцам не только украинские крестьяне. Российский ученый А. Кострикин подчеркивал, что 67 процентов польских крестьян, составляли большинства людей, во населения Царства Польского, не поддержали восстания 1863 г., которое должно не только дворянский, но и ярко выраженный клерикальный характер. Они проявили к нему безразличие и даже враждебность. Часть тех, кто принимал участие в борьбе, потеряла надежду на освобождение, возненавидела идеологов восстания. Например, 18 мая 1863 после боя с повстанцами в Заславскому уезде, подбирая убитых и раненых, российские солдаты подошли к тяжело раненого поляка, сказал батальонных адъютанту: «Будь прокляты господа и ксендзы, которые уговорили меня принять участие в восстании обещаниями, что через некоторое время я буду хорошо жить, ведь я оставил женщину, детей и все свое последнее имущество».

В 1862 г., по данным полиции, духовенство в Подольской губернии провело 15 манифестаций. С патриотическими речами перед верующими выступили законоучитель Немировской гимназии ксендз Кучевского и священник Проскуровского костела Балецкий. Оба по приговору суда от 4 января 1864, г. отправили под строгий надзор в Каменецкий кармелитского монастыря. Но принятые меры не смогли остановить ксендзов. В частности, 11 мая 1863 после окончания литургии в армянском костеле Каменец они начали петь польские патриотические песни. Ксендзы было вторично арестованы и по постановлению военно-следственной комиссии сосланы в Костромской губернии .

Восстание в Царстве Польском, началось 10 января 1863 и впоследствии распространилось на Правобережную Украину, породило у значительной части поляков надежду на возрождение независимого польского государства. Оно поставило перед царской администрацией, как отмечает А. Кострикин, еще одну проблему, связанную с польским антироссийским движением, – полонизации непольского элемента которая осуществлялась в форме религиозного прозелитизма обращения в католическую веру местного населения. в Украине, Белоруссии и Литве.

Римско-католическое духовенство во время польского восстания 1863-1864 гг на Правобережье приняло активное участие в вооруженной борьбе с царизмом. В «Ежегоднике католическом» за 1863 г. отмечалось, что польское восстание является бой Божий, и верующий католик должен считать, что начатая борьба – дело не только патриотическая, но и религиозная.

Нужно отметить, что активной было участие ксендзов и монахов в патриотическом движении именно в Волынской губернии. В частности, в сообщении офицера корпуса жандармов шефу жандармов

А. Бенкендорф подчеркивал, что польский элемент в период насильственного господства поляков на Волыни прочно утвердился среди местного населения при содействии католицизма – основы польского патриотизма.

Так, за поддержку восставших в Заславскому уезде был арестован и приговорен к 12 годам каторжных работ на рудниках ксендз Л. Малевич, за хранение оружия и призывы к борьбе с самодержавием среди жителей с. Киселевки Житомирского уезда был осужден в феврале 2005, г. до 10 лет каторги на Акатуевських рудниках Нерчинской губернии ксендз П. Храевич .

Ксендз И. Савинский с Староконстантиновского уезда за поддержку постанцев был выслан под надзор полиции в Самарскую губернию.

Из секретного доноса штабс-капитана корпуса жандармов Романовича шефу жандармов от 20 июня 1863 г. по № 272 стало известно, что 1 июня 1863 во Владимирском уезде в доме помещика Загурского был задержан священник Зинкевич, у которого во время обыска обнаружено новую революционную газету под названием «Колокол духовный», тетрадь с недопустимыми проповедями и стихами, а также паспорт народного правительства. Ксендз Зинкевич и помещик Загурский были арестованы.

С секретного доноса штабс-капитана корпуса жандармов от 3 июля 1863 г. по № 293 узнаем, что 30 июня 1863 в г. Новоград-Волынский был арестован священник Чарковский, который после богослужения, несмотря на присутствие в костеле начальника полиции и других местных полицейских чиновников, в проповеди призвал поляков не падать духом, про-

должать начатое дело восстания с усиленной энергией. Во время обыска в ксендза были обнаружены революционные книги. По распоряжению волынского губернатора его отправили в Житомирскую тюрьму, а дело передали в военно-следственной комиссии.

Римско-католические священники на Волыни с оружием в руках отстаивали идеи польского освободительного движения. Например, 13 мая 1863 в бою с царскими войсками под с. Миньковци Заславского уезда из 78 убитых повстанцев три ксендза. На Подолье с января 1863 по сентябрь 1864 произошло около 30 акций религиозного протеста.

Подольские ксьодзы также активно боролись с российским самодержавием. Так, священник Зинковецкого прихода Гайсинского уезда М. Вышинский за выявление враждебных чувств к правительству был выслан из Подольской губернии на проживание в Архангельскую губернию под строгий надзор полиции. Ксендз из городка Токмак Брацлавского уезда Л. Домбрович за хранение оружия распоряжением командующего войсками Киевского военного округа 6 февраля 1866 был сослан в Казанскую губернию.

Деятельность подольского римско-католического духовенства распространялась также на территорию Волыни. Например, представители волынской шляхты обратились в Житомирский поли-ции участка с просьбой защитить их от притязаний ксендза Миньковецкого костела Храпвича поддержать восстание. Они доносили полиции, ксендз Храпевич донес житомирском ксендзу Кожуховская хранить в епископской часовне оружие и проводить агитацию среди крестьян.

На Киевщине римско-католическое духовество активно проводило агитацию среди населения, стремясь привлечь его к борьбе с царизмом. В Карабашинский волости Радомышльского уезда ксендз Ипполит Таши был обвинен в хранении и распространении польской революционной литературы среди дворян Подольской губернии, в произнесении проповедей в революционном духе, в подмел украинских крестьян присоединиться к повстанцам. Он был арестован и по постановлению Киевской уголовной палаты сослан под надзор полиции в Пензенскую губернию.

За активное участие в восстании был сослан в Сибирь священник Бердичевского уезда Ф. Дыминский. В 1872 г. он был переведен под надзор полиции в Архангельскую губернию. Настоятель костела в Радомышльском уезде за предоставление лошадей мятежникам был сослан в 1865 в Казанскую губернию.

Отметим и тот факт, что в настоящее время не все ксендзы на Правобережье поддерживали движение сопротивления польского народа. В частности, на Подолье ксендз Проскуровского костела Щепаньский в ноябре 1861 предупредил руководителя местной полиции о полученном

письме с просьбой оказать посильную помощь в проведении торжественной службы в честь погибших бойцов польского восстания 1830-1831 гг Костел был закрыт, ксендз обратился к верующим с просьбой разойтись по домам ксендзов, которые не проявляли симпатий к повстанцам, последние наказывали.

Например, 6 октября 1864 в одно миз костелов Дубенского уезда Волинской губернии во время вечернего богослужения отставной штабс-капитан Лутковской ударил ксендза Томкевича по лицу в присутствии прихожан за то, что тот не участвовал в прошлом революционном движении, за что Томкевич называли полицейским комиссаром.

Следует отметить, что за участие в польском восстании 1863-1864 гг в Правобережной Украине репрессии испытало каждый 18-й священник. Попутно заметим, что идеологи польского национально-освободительного движения не смогли выработать программы сотрудничества с украинским, соответствующей их национальным интересам. Римско-католические священники строили свои отношения с местным населением на обещаниях, которые должны были решить после обновления Речи Посполитой в границах 1772 г., на внедрении политики окатоличивания и ополячения. Поэтому большинство украинского, даже римо-католиков, не только не поддержала освободительную борьбу поляков, но и враждебно, как подтверждают архивные документы, к ней относилась.

Джерела та література:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.2, оп.1, спр.673

*Ільїнський В.М.
м. Хмельницький*

ГЕРАЛЬДИКА ПОДІЛЛЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКІВ ТА НАУКОВЦІВ

В даній статті проаналізовано найвідоміші наукові дослідження та праці відомих українських і зарубіжних істориків та науковців з питань геральдичних символів Поділля, акцентовано увагу на основних із них.

Конкретним об'єктом дослідження геральдики є герб – спадковий, символічний, розпізнавально-правовий знак, створений за певними правилами, який слугує постійною відзнакою особи, роду, товариства, громади, міста, території, держави.

Впродовж століть герби становлять частку європейської культури, втілюючи в собі елементи світогляду, мистецтва, науки.

Вивченням гербів, як відомо, займається геральдика або гербознавство – самостійна галузь у переліку спеціальних дисциплін історичного циклу. Бібліографія світової геральдики нараховує десятки тисяч книг, у яких змальовано і проаналізовано сотні тисяч особистих, родових, корпоративних, міських, земельних і державних знаків.

Вивчення гербів на чітко визначеній науковій платформі розпочалось зовсім недавно, якщо розглядати в історичному відрізку. Перші фундаментальні наукові публікації з'являються в середині XIX ст. Фундатором теоретичної геральдики вважається історик Олександр Лакієр – автор монографії «Русская геральдика», яка вийшла у Санкт-Петербурзі, двома книгами у 1855 р. [1].

Наступна вагома праця в руслі геральдичних досліджень належить Юрію Арсенєву. Кожному геральдисту-професіоналу відомі його напруження «Геральдика. Лекції, прочитанні в Московском археологическом институте в 1907/08 г.» [2].

Цікавим науковим джерелом, в якому знаходимо багато відомостей про герби Подільської губернії є праця Петра Вінклера «Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи» [3].

Що стосується безпосередньо теми нашого дослідження, то перші дослідження з питань геральдичних символів Поділля і подільської знаті, пов'язані з іменем історика-геральдиста, уродженця м. Кам'янець-Подільського, Симеона (Шимона) Окозького, монаха домініканського ордену, який все своє свідоме життя займався геральдикою. У 1641-1643 рр. Окозький надрукував свою працю про герби польської шляхти і їх походження – «Orbis Polonus...», серед яких були описані і пояснені герби, які належали подільській шляхті [4]. Правда, багатьом історикам Окозький більш відомий як автор цінного щоденника про козацькі повстання в Україні 1637-1638 рр.

Наступними джерелами, які містять дослідження гербових знаків Поділля і можуть бути віднесені хронологічно до перших джерел української геральдики, є польські та литовські середньовічні гербовники.

Завдяки повному перекладу тексту «Хроніки європейської Сарматії» автором якої є італієць Олександр Гваньїні, став доступний зміст цього твору (весь текст хроніки перекладено українською мовою доктором історичних наук, професором Юрієм Мициком [5].

У своїй книзі, згадуючи Поділля, О.Гваньїні пише: «Прапор цієї землі має герб – сонце, оточене навкруги дванацятьма зірками на білому фоні...». Мабуть, малося на увазі 12 променів (тому що зірок не видно), але і це не зовсім точно припущення, бо на малюнку, доданому до тексту,

променів не 12, а 16. Однак, факт фіксації і опису одного із варіантів символу Поділля очевидний.

На жаль, багато праць того періоду, які містять фрагменти досліджень Подільської геральдики, недоступні більшості українських дослідників, в тому числі і нам. Серед них – такі рідкісні геральдичні праці, як уже згадувана книга Симона (Шимона) Окозького «Orbis Polonus» (1641-1643), «Книга символів і клейнодів Королівства Польського» львів'янина Еразма Каміна (1575), «Геральдика» Юзефа-Олександра Яблоновського, надрукована у 1742 році, фундаментальна праця Каспера Несецького «Корона Польська» (1727) [6].

Але, звичайно, найбільша увага істориків і науковців до даної проблеми активізувалася в кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. Особливо слід відзначити плідну діяльність Юрія Савчука, котрий у 1996 році під керівництвом доктора історичних наук Марії Дмитрієнко захистив кандидатську дисертацію «Міська геральдика Поділля», яка перед цим, у 1995 році, вийшла із друку як монографія під тією ж назвою [8]. Дане дослідження присвячене аналізу гербів міст і містечок Поділля, до якого належить територія Вінницької, Хмельницької і Тернопільської області. Автор досліджує герби і герботворчі процеси за часів Литовсько-Руської держави Речі Посполитої, Російської імперії та періоду СРСР. Також, у межах допустимої на той час інформації, автор аналізує стан сучасного герботворення. На сьогоднішній час це поки що єдине найбільш повне джерело з історії геральдики Поділля.

Спільна праця наукового керівника і дослідника в процесі підготовки дисертації і після її захисту вилилася у ряд наукових публікацій на цю тему [8,9].

У 1988 році вийшла у світ монографія Андрія Гречила (незмінного голови Українського геральдичного товариства) «Українська міська геральдика» [10]. У ній досліджено еволюцію української міської геральдики, визначено основні етапи її становлення. Саме професор Гречило є одним із провідних науковців в області геральдичної науки, який на цьому поприщі захистив кандидатську і докторську дисертацію.

У 2001 році А. Гречило разом з іншими відомими науковцями І.Сварником та Ю.Савчуком підготував серйозне геральдичне видання «Герби міст України (XIV – першої пол. ХХ ст.)» [11], в якому дано обширний аналіз міських символів України і, зокрема, гербів міст Поділля. При викладі змісту дослідження науковці опираються на багатий архівний матеріал, використовуючи сфрагістичні і вексилологічні фактажі, зображення яких лягло в основу того чи іншого герба. Книга ілюстрована великою кількістю кольорових та графічних зображень. Цікавий опис геральдичних символів знаходимо у працях українського історика Володимира Панченка [12].

У 2004 році під грифом Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ вийшла у світ перша частина книги А.Гречила «Герби та прапори міст і сіл України», яка присвячена сучасному розвитку муніципальної геральдики та прапорництва. Матеріал викладений у формі каталогу, але з описом і поясненнями до сучасних гербів, затверджених місцевими органами влади, які використовуються як офіційні символи міст і сіл [13].

У 2010 році видано монографію А.Гречила «Українська територіальна геральдика» [14], котра є першою спробою в українській геральдиці узагальнити відомості про еволюцію територіального герботворення як цілісного явища. У цьому дослідженні подано ряд невідомих раніше архівних матеріалів зі збірок українських і зарубіжних архівів, музеїв, бібліотек. Опрацьовано багато публікацій, присвячених тематиці земельної геральдики та змінам адміністративно-територіального поділу, історичній географії, сфрагістиці, вексилології та іншим спорідненим історичним дисциплінам.

Історії Подільської геральдики західної частини Поділля присвятили своє дослідження Олег Клименко та Богдан Хаворівський, яке має назву «Міська геральдика Тернопільщини». Дана книга, що вийшла друком у 2003 році, присвячена дослідженню еволюції гербів міст і містечок Тернопільщини. В ній проаналізовано зміст і походження багатьох муніципальних символів Тернопілля.

Питанням сучасної геральдики Хмельниччини присвячена праця хмельницького геральдиста, адміністратора інтернет-сайту «Українська геральдика» Валерія Напйткіна «Геральдика Хмельниччини» [15]. Праця надрукована у 2005 тернопільським видавництвом «Підручники і посібники». У ній дано оглядовий аналіз стану сучасного герботворення Хмельниччини з опорою на історичний фактаж, описано ситуацією з перипетіями створення герба Хмельницької області.

За останні роки з'явився ряд наукових статей з питань геральдики, опублікованих в матеріалах наукових конференцій та спеціальних періодичних виданнях. Зокрема, у часописі Українського геральдичного товариства «Знак», у журналі Всеросійського геральдичного товариства «Гербовед». Серед авторів публікацій слід назвати Галину Осетрову та нині покійного Євгена Назаренка [16,17]. До речі, досить популярним видалося дослідження Г. Осетрової «Герби в пам'ятках архітектури Кам'янця», яке із газетної статті переросло у брошуру, видану ПП «Медобори-2006» у 2011 році [18].

Цілий ряд публікацій та тему «Геральдика Поділля» вийшла із-під пера подільського історика, кандидата історичних наук Сергія Трубочанінова [19,20]. Більше 20-ти наукових публікацій, в яких досліджена геральди-

ка Поділля, надрукованих у спеціальних періодичних виданнях та матеріалах наукових конференцій, належить автору статті – доценту кафедри культурології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, голові Хмельницького обласного відділення Українського геральдичного товариства Валентину Ільїнському [21-27].

Джерела та література:

1. Лакиер А.Б. Русская геральдика. – СПб. 1855. – [нове перевид. – М., 1990].
2. Арсеньев Ю. Геральдика. Лекции, читанные в Московском Археологическом Институте в 1907/08 г. М., 1908, с табл.
3. Винклер П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесённые в Полное собрание законов с 1649-1900 гг. – СПб., 1900. – [репринтне вид. – М., 1990]
4. Szymon Okolski. Okbils Polonusets. – Krarov, 1641 – 1643.
5. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії (Упорядкував та пер. 3 пол. Проф. Юрія Мицика. – 2-ге вид., - К., 2009.
6. Niesiecki K. Korona polska. – Lwow, 1727.
7. Савчук Ю.К. Міська геральдика Поділля. – Вінниця, 1995.
8. Дмитрієнко М., Савчук Ю. З історії гербової традиції міст Поділля (XIV – XVIII ст.) // Український історичний журнал. – 1993. - № 12.
9. Дмитрієнко М., Савчук Ю.К. Короткий нарис міської геральдики Поділля. – К., 1994.
10. Гречило А. Українська міська геральдика. - Київ-Львів. 1998.
11. Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.). – К., 2001.
12. Панченко В. Гербівник міст України. – Київ – Нью-Йорк, 1996. Він же Міські та містечкові герби України. – К., 2000.
13. Гречило А. Герби та прапори міст і сіл України. Львів, 2004. – ч.1
14. Гречило А. Українська територіальна геральдика. – Львів, 2010.
15. Напїткін В. Геральдика Хмельниччини. – Тернопіль, 2005. Клименко О., Хаварівський Б. Міська геральдика Тернопільщини. – Тернопіль, 2003.
16. Назаренко Е. Ефим Сецинский о знаменах, знаках и печатях цехов на Подолии. // Гербовед, № 52 (2), 2001.
17. Назаренко Е. Подольская геральдика в памятниках, документах, свідетельствах, літературе. Там же.
18. Осетрова Г. Герби в пам'ятках архітектури Кам'янця. – Кам'янець-Подільський, 2011.
19. Трубочанінов С. Територіальна і міська геральдика Поділля: історія та сучасний стан. Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць, том 18. – Кам'янець-Подільський, 2011.
20. Трубочанінов С. Герби міст Подільського намісництва / Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства. – К; Кам'янець-Подільський, 1991.

21. Ільїнський В. Герб Поділля // – тези доповідей другої науково-практичної конференції: Хмельницькому – 500, 27-29 серпня., Хмельницький – 1993.
22. Ильинский В. Символика города Хмельницкого. // Гербовед №1 (39), 2001.
23. Ільїнський В. Герб міста Хмельницького // Знак., Вісник українського геральдичного товариства. – № 7., 1994.
24. Ільїнський В. Герб селища Вінківці // Знак, Вісник Українського геральдичного товариства № 7, 1994.
25. Ільїнський В. До питання про герб Ізяслава // Матеріали міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Велика Волинь: наука, освіта, культура». Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка., 1994.
26. Ільїнський В. Герби Красилівського та Старосинявського районів. / Матеріали чотирнадцятої наукової геральдичної конференції. – 28 – 29 жовтня. – Львів, 2005.
27. Ільїнський В. Герб і прапор Волочиського району // Знак. Вісник українського геральдичного товариства. № 43, 2007.

Додаток

Герби «Сліта»

Герб Проскурова 1796 р.

Герб Проскурова 1864 р.

*Сучасний герб міста
Хмельницького*

Бренд міста Хмельницького

ГЕРБОВЕДЬ

№ 52

РГК

2'2001

Проект герба Хмельницької області.
Рисунок В.М. Ільїнського.
Комп'ютерна обробка В.М. Напиткіна.

*Проект герба Хмельницької області
авторства Валентина Ільїнського в журналі «Гербовед»*

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА ПО РОЗПАЛЮВАННЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВОРОЖНЕЧІ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТЬ

У статті на основі комплексу архівних джерел і документальних матеріалів зроблена спроба дослідити окремі штрихи політики російської влади з розпалювання національної ворожнечі у Правобережній Україні з часу її приєднання до Російської імперії і до середини XIX ст. Акцентується увага на те, що російська влада цілеспрямовано використовувала протиріччя українських селян і польської шляхти під час повстання 1830-1831 рр., щоб вберегти контроль над регіоном і придушити виступи поляків. Простежено політику російської влади, щодо створення системи доносів. Розкрито суть інвентарної реформи 1847-1848 рр., проведеної російською владою в Правобережній Україні; досліджено, що реформа мала на меті поставити під контроль польську шляхту і при цьому посягати міжетнічні суперечності між корінними жителями регіону – українцями та поляками. У статті підкреслено, що, незважаючи на ряд заборон, стосовно польського чинника у Правобережній Україні, польська національна меншина зберегла впродовж довгого періоду, аж до першої половини XX століття, своє привілейоване становище.

Ключові слова: *Правобережна Україна, російська політика, шляхта, доноси, польське повстання 1830–1831 рр., інвентарна реформа 1847-1848 рр., міжетнічні суперечності.*

У сучасному динамічному світі та значних політичних змінах, які переживає Україна, особливо у зв'язку з воєнними подіями на Сході, зростає інтерес до проблеми політики російського самодержавства, яка активно впроваджувалась наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. у Правобережній Україні. Однак в науковій літературі ця актуальна тема не знайшла всебічного висвітлення.

У даній статті поставлено за мету на основі комплексу архівних джерел і документальних матеріалів, осмислення наукової літератури розкрити окремі штрихи політики російського самодержавства по насадженню національної ворожнечі у Правобережній Україні з часу її приєднання до Російської імперії і до середини XIX століття.

Вивченням даного питання займалися М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко, сучасні історики Б. Гудь, Н. Щербак, А. Філінюк, В. Шандра, дослідники української діаспори – В. Верига, З. Когут, О. Субтельний, зарубіжні вчені – А. Каппелер, К. Мацузато, Д. Бовуа, С. Камінський та інші.

Так, Н. Полонська-Василенко акцентує увагу на тому, що політика російської влади під час повстання 1830-1831 рр. була спрямована на розкол польського руху; за Олександра I поляки мали значні привілеї. чого не можна сказати в період царювання Миколи I.

Б. Гудь, професор Львівського університету, простежує довготривалий українсько-польський конфлікт, звертає увагу на міжнаціональні суперечності в Правобережній Україні. В. Верига – історик діаспори з Канади – стверджує, що «безправний і принижений український народ зустрів XIX століття... здавалось, України вже немає..., але це було тільки назовні. Серед провідної верстви пробуджувалась туга за вільним життям, бажанням бути собою» [1, 32].

Д. Бовуа – вчений із Франції – досліджує так званий трикутник: російська влада – польська шляхта – українські селяни. У цьому контексті Д. Бовуа видав ряд праць, присвячених поліетнічній історії Правобережної України, зокрема, простежуються окремі напрями російської національної політики в регіоні.

Професор Кам'янець-Подільського університету А. Філінюк видав цілий ряд праць, присвячених історії Правобережної України впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. Так, у монографії «Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальної трансформації» він показує процес інкорпорації (насиленницького включення) Правобережної України в державне тіло Російської імперії.

Професор Люблінського університету С. Камінський подає історію Речі Посполитої як історію поляків, українців, білорусів та інших народів. У його праці говориться про втручання царської Росії у внутрішнє життя Речі Посполитої наприкінці XVIII століття та колаборацію останнього польського короля С. Понятовського.

У даній статті порушується така проблема, як намагання російської влади роз'єднати українських селян з польською шляхтою під час повстання 1830-1831 рр., а також йдеться і про наслідки повстання в контексті загострення міжетнічних суперечностей. Крім того, автор досліджує, як під час інвентарної реформи 1847-1848 рр. російська влада намагалась приборкати вплив польської шляхти в регіоні, намагаючись при цьому використати суперечності українських селян і польської шляхти.

Наприкінці XVIII ст. Річ Посполиту в результаті поділів знищено не лише як державу, а як на той час найрозвинутіше (поряд з Великою Бри-

танією) громадянське суспільство. Річ Посполиту стерто з європейської мапи в момент виразного економічного пожвавлення і творчого модифікування політичної системи, на початку формування європейської нації [9, 241].

Правобережна Україна на межі XVIII – XIX століть була насильно включена до складу Російської імперії, характерною особливістю якої була розбудова держави за рахунок приєднаних сусідніх територій і поглинання та асиміляція її корінного населення. При цьому самодержавство шляхом пропаганди, особливо релігійної, ретельно приховувало справжні цілі свого політичного курсу. Включення українських земель до складу Російської імперії трактувалось як захист корінного населення Правобережжя від свавілля, яке панувало за Речі Посполитої.

Політика російського самодержавства в регіоні втілювалась в життя як повернення давніх «русских земель» в російську державу, надання допомоги одноплемінникам по вірі та крові [16, 132]. При цьому російська влада цілеспрямовано насаджувала міжнаціональні суперечності в Правобережній Україні, щоб забезпечити власний інкорпораційний курс, втриматись при владі в регіоні.

Зазначимо, що сучасні російські науковці продовжують дивитись на Україну, як на частину Росії, та розцінювати її завоювання і підкорення Москвою, як найкращі наслідки для власне українців [15, 161].

У дійсності ж російську владу, яка мала величезні простори, цікавили не конкретні українці, що жили на своїй одвічній території і в етнічній структурі Правобережної України складала майже 90% населення, а поглинення нової території та отримання від неї нових доходів та ресурсів для наступних імперських завоювань та перетворень.

Розглянемо на конкретних прикладах, як російська влада в регіоні насаджувала міжнаціональні суперечності. Нові володарі Правобережжя, зіткнувшись з численними фактами жаклих умов українського селянства в маєтках польських поміщиків, з успіхом застосовувала відомий принцип давньої Римської імперії: «поділяй і владарюй».

Російська влада лицемірно видає себе за захисників українського народу перед насильством польської шляхти і за оборонців православної віри перед католицизмом. Ця політика не припинялась навіть у XIX столітті.

Перед повстанням 1830-1831 рр. поляки, як відомо, намагались заручитись підтримкою широких мас українського селянства (відомий лозунг «за нашу і вашу свободу»). Першим практичним кроком російської влади, який досить швидко звузив можливість застосування українського селянства на підтримку польського повстання стало видання головнокомандувачем російських військ фельдмаршалаом Ф.Остен-Сакеном відозви до українських селян 19 травня 1831 р. Відозва мала назву «Сповідання про

діяльність бунтівників у Київській, Подільській і Волинській губерніях». У ній писалось: «не вірте їм (польським повстанцям – К.В.), а тих, що будуть намовляти і силувати до бунту, старайтесь схопити і доставити начальству. Ви вже не будете належати тим поміщикам, котрі повстануть проти законної влади» [3, 40].

Відозва Ф. Остен-Сакена була зачитана священниками у всіх православних церквах краю, і народ з ентузіазмом відгукнувся на його заклик, адже у свідомості закріпаченого селянина захисником народу завжди був «добрий монарх», а ворогом «поганий пан», більше того, поляк.

На Полтавщині і Чернігівщині для боротьби з поляками стали формуватися козацькі українські полки (8 тис. вояків). 6 травня 1831 р. видано царський указ про формування українського (офіційно малоросійського козацтва) із числа місцевих селян, яким було обіцяно звільнення від кріпацтва. Через шість тижнів це добровільне військо вже було в поході з Чернігова для придушення повстання [1, 103].

Однак козацькі полки не встигли вступити в бій з польськими повстанцями Правобережної України, так як на той час царські війська розгромили польські шляхетські загони і повстання у Правобережжі було придушено.

Головним наслідком повстання були масові репресії, спрямовані передусім проти польської шляхти, католицької та уніатської церков, було закрито багато костелів та монастирів, польських навчальних закладів. В уніатів відібрали Почаївський монастир, Барську василіанську школу. У багатьох учасників повстання конфіскували маєтки і віддали їх росіянам або ж перетворили на військові поселення. Дрібну чиншову шляхту стали насильно перетворювати на селян-одновірівців та міщан, що в майбутньому посприяло насильницькій асиміляції з українськими селянами.

Документи архівів і тогочасної періодичної преси свідчать про позбавлення певних привілеїв польської шляхти після повстання 1830 -1831 рр. Так, матеріали Подільської палати цивільного суду стверджують про розшук польських дворян, які виїжджали для підтримки повстанців етнічної Польщі з території Поділля, їхні маєтки підлягали конфіскації. У цьому контексті фігурує Ушицький повіт, де згадуються поміщики Сабанський, Красіцький, Гриневич, Станевич та інші [8, 10].

Газета «Подольские Губернские ведомости» за 4 квітня 1842 р. подає рубрику «О лицах не признанных в дворянском звании», де вказується про позбавлення статусу дворянства. Зокрема вказується на жителів с. Глушківці Проскурівського повіту Й. Та М. Шабанських, жителів с. Головчинці Літинського повіту П. і С. Гупаловських, жителя м. Бар О. Матушевського [11, 74].

Та ж газета від 10 жовтня 1842 р. в тій самій рубриці повідомляє про позбавлення прав дворянства і виключення родовідної книги жителів

м.Жванчик Ушицького повіту – І. і Ф.Соболевських, жителів м.Чорний Острів Проскурівського повіту – І., А., Л. Галузінських [12, 75]. Жителя с. Крошня Житомирського повіту Струтковського Томаша звинувачено в участі в польському повстанні 1830-1831 рр. і переведено в кріпосницький стан, хоча російська влада визнає, що він колишній шляхтич [5, 21].

Протягом 1832-1850 рр. близько 340 тис. безземельних шляхтичів було виключено з родовідних книг. Шляхтич, котрий бажав користуватись титулом, гербом чи шляхетськими привілеями повинен був документально довести, що його батько, дід і прадід безперервно ним користувались. Подільські шляхтичі мали довести своє шляхетське походження спеціальної геральдичній комісії, що перебувала у Мінську [4, 179].

Однак в умовах величезної Російської імперії, яка була не здатна забезпечити чиновників достатньої платнею, це породжувало корупцію [14, 118]. Саме тому в умовах корупції часто вдавалось сфальшувати документи, як на це вказують архівні матеріали. Так, матеріали Подільського головного суду стверджують, що в 1810 році шляхтич А.Чоповський з м.Летичева продавав фальшиві грамоти, які підтверджували дворянське походження, за що і був притягнутий до кримінальної відповідальності [7, 25].

У цілому ж російська влада під час повстання 1830-1831 рр., як бачимо, намагалася використати суперечності між українськими селянами і польськими поміщиками-шляхтичами, що в значній мірі було застосовано. Як показують документи, польським повстанцям удалось привернути на свій бік 1273 особи з українських селян, що є зовсім мало [3, 40].

Крім того, невідомо скільки осіб з цієї кількості були українцями за походженням і скільки пішли у повстанські загони з власної волі.

З іншого боку, російська влада не виконала обіцянок перед українськими селянами, які співпрацювали з нею. Становище селян стало ще гіршим, ніж було перед повстанням. Російська влада не захистила українських селян від помсти польських панів [13, 296].

Цікаво, що з українських селян, що допомагали російській владі викривати польських повстанців, лише один Семен Бурделюк з Волині за донос на свого польського пана-повстанця отримав вольну [3, 44].

Таким чином, як бачимо, російська влада під час повстання 1830-1831 рр. реально втілила в життя для розпалюванню міжнаціональної ворожнечі римський принцип – «поділяй та владарюй».

У контексті вище сказаного цікавим є питання про донос, який згідно законодавства Російської імперії оголошується обов'язком кожного громадянина [10, 208].

В історичній літературі стверджується, що бюрократизація Росії, створення великого штату каральних органів, штату агентів-донощиків у великих розмірах розпочалось за Миколи І. Однак система агентів-донощиків

в Росії існувала завжди і часто була спрямована на розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Ось конкретні факти. Київський воєнний губернатор своїм указом від 5 вересня 1798 року зобов'язував поміщиків Київської губернії ретельно стежити за особами польського походження і доповідати керівництву губернії [20, 1].

У с. Сягрів Подільської губернії шляхтич Ф. Рогульський мав необережність під час богослужіння в церкві сказати слова, спрямовані проти царя Олександра I. В матеріалах Подільського головного суду є цілий список осіб, які були присутні в храмі і чули «оскорбительные речи против Олександра Павловича» [6, 20-21].

Історик з Києва Н.Яковенко подає дані про те, що ще в першій половині XVIII ст. київський губернатор князь Д.Голіцин повчав своїх підлеглих: «для нашої безпеки на Україні треба насамперед посягти ворожнечу між полковниками і гетьманом..., треба щоб в усіх містах були люди, які не згодні з гетьманом: коли вони будуть не згодні, то всі їхні діла будуть нам відкриті» [21, 504].

Вказівки князя Д.Голіцина, як бачимо, були актуальні і в XIX столітті, особливо в контексті розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Однак, незважаючи на репресії російської влади стосовно польських повстанців Правобережної України, царизм не досяг бажаних результатів у приборканні польських впливів в регіоні. Адже російській владі навіть за царя Миколи I (відомо, що за царів Павла і Олександра I поляки мали великі привілеї) не вистачало чиновницького апарату в регіоні. Саме тому колишня польська шляхта, яка засвідчила своє лояльне ставлення до російської влади і надалі зберігала свою провідну роль у Правобережній Україні.

Так, у 1850 р. близько 5 тис. польських землевласників володіли 90% землі та 1,2 млн. кріпаків Правобережжя, де зосереджувалось 60 % дворян. Україна залишалась твердиною старих порядків [14, 241]. Для прикладу наведемо дані Центрального Державного історичного архіву України в м. Києві стосовно православного (українського) населення Новоград-Волинського повіту Волинської губернії за 1834 р. Граф Потоцький володіє с. Дубрівка (134 двори, 535 чоловіків і 527 жінок), с. Радулин (63 двори, 256 чоловіків і 249 жінок), с. Свинобичі (36 дворів, 142 чоловіки і 154 жінки), с. Суємці (108 дворів, 434 чоловіки і 431 жінка), с. Середня (7дворів, 28 чоловіків і 37 жінок) та іншими населеними пунктами. Поміщик Врочинський володіє с. Мокре (36 дворів, 150 чоловік, 119 жінок), поміщик Дарафкович володіє с. Закриничча (19 дворів, 78 чоловік, 79 жінок), с. Вересна (7 дворів, 28 чоловіків, 31 жінка), поміщик Іздебський володіє с. Стопни (6 дворів, 23 чоловіки, 25 жінок) [17, 214]. Поміщиця Карвацька володіє м.Любар (353 двори, 1417 чоловіків, 1428 жінок) [там само, 220].

Як бачимо, основними поміщиками так само залишаються польські землевласники, саме тому французький дослідник Д.Бовуа стверджує, що «польська Україна зникає 1917-1920 рр.» [2, 364].

Іншим фактом, який характеризує російську самодержавну політику щодо розпалювання міжнаціональної ворожнечі в Правобережній Україні є інвентарна реформа 1847-1848 рр., яку проводив Київський генерал-губернатор Бібіков Д.Г. Щоб обмежити польські впливи у Правобережжі, Бібіков пішов на нечуваний крок як на ті часи – послаблення структури кріпосництва у Правобережжі. Інвентарні правила дещо збільшували площу селянських наділів, зменшували панщину до трьох днів, поміщики не мали права віддавати селян у рекрути або засилати у Сибір, втручатись в особисте життя своїх підданих чи карати без рішення суду [3, 45].

Це було здійснено переважно з політичних мотивів, щоб привернути симпатії українського селянства на бік російської влади у Правобережній Україні у боротьбі проти всевладдя поляків, а також для ослаблення антикріпосницького руху, придушення якого потребувало значних зусиль і затрат.

В архівних матеріалах часто трапляються дані про те, що місцеві поміщики, як правило поляки, ігнорували самі інвентарні правила. Для прикладу наведемо дані рапорту поліцейського справника Проскурівського повіту Подільської губернії у 80 маєтках. Зокрема, російська влада відзначає, що, незважаючи на заборону польського діловодства у Правобережній Україні, діловодство ведеться саме польською мовою, а не російською [18, 22].

Вибірково вкажемо прізвища польських поміщиків, які ігнорували інвентарні правила: Раціборовський (с. Буйволівці), Яцковський (с. Ворівці), Білецький (с. Перегінка), Скібнєвський (с. Райківці), Марцинкевич (с.Доброгорща), Стршалковський (с. Матвійківці), Чайковський (с. Калинівка), Комаровський (с. Копачівка), Жеромський (с. Бокіївка) та ін. [там само, 5].

У с. Калинівка Проскурівського повіту місцевий поміщик Ф.Чайковський у 1849 р. примушував вагітних жінок до важких робіт і не виплачував грошей за виконання роботи, що суперечило інвентарним правилам [19, 46].

Таким чином, інвентарні правила фактично не виконувалися польськими поміщиками. Українське селянство, яке внаслідок своєї затурканості ніколи не усвідомлювало до кінця хитрощів урядових указів, і в цьому випадку сприймало крок царської влади дуже радикально. Практично по всій території Правобережної України прокотилася хвиля антипоміщицьких (антипольських) виступів, суть яких здебільшого зводилася до відмови виконувати панщину. У цілому ряді маєтків непокоря селян поміщикам

набула таких загрозливих масштабів, що російська влада змушена була застосувати військову силу. У Правобережній Україні було зафіксовано понад 300 випадків селянських заворушень, пов'язаних із запровадженням інвентарної реформи [3, 46].

Однак після 1848 року російська влада вже припиняє репресивні акції щодо польських поміщиків, розпочаті одразу ж після придушення Листопадового повстання 1831 року. У 1855 році польським землевласникам вдалося остаточно припинити дію «Закону про інвентарі», внаслідок чого визиск українського селянства у Правобережжі знову посилюється, а соціальний і національний антагонізм загострюється до краю.

Таким чином, у Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. російська влада цілеспрямовано використовувала суперечності між основними народами, які населяли регіон, зокрема між українськими селянами і польською шляхтою.

При вивченні проблеми російської політики по розпалюванню міжнаціональної ворожнечі в регіоні в даний історичний період є необхідність у вивченні єврейського чинника в даному процесі. Адже при розгляді складних міжнаціональних суперечностей у Правобережній Україні науковці, як правило, враховують взаємодію чотирьох основних етносів – українців, росіян, поляків та євреїв.

Існує також потреба вивчення проблеми асиміляції дрібної польської шляхти в українське селянство, що особливо простежується після придушення повстання 1830 -1831 рр.

Утверджуючи російську державність у Правобережній Україні, розпалюючи міжнаціональну ворожнечу між народами в регіоні, самодержавство виходило з того, що росіяни представляли панівну націю, які належала влада і управління і яка керувалась переважно насильницькими, воєнними методами. Звичайними явищами було презирство і неповага з боку російської влади до місцевого населення. Стосунки, зокрема між росіянами та українцями, характеризувались напруженістю та міжетнічною ворожнечею.

Джерела та література

1. Верига Василь. *Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.)* – Львів: Світ. 1996. – 447 с.
2. Бовуа Даніель. *Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та управлінням масами (1831 – 1863)* / Даніель Бовуа. – К.: ІНТЕЛ. 1996. – 415 с.
3. Гудь Богдан. *Українці – поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів в першій половині XX ст.* – Львів: Кальварія, 2000 – 192 с.

4. Гуржій О.І. *Славесні битви на теренах України*. / О.І.Гуржій. О.П.Реєнт. – К.: Арій. 2012. – 336 с.: іл.
5. Державний архів Житомирської області, ф.2, оп.1, спр.238 – а, 23 арк.
6. Державний архів Хмельницької області, ф.120, оп.1, спр.918,
7. Держархів Хмельницької області, ф.120, оп.2, спр.91.
8. Держархів Хмельницької області, ф.196, оп.1, спр.1.
9. Камінський Сулима Анджей. *Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505 – 1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура*. / Анджей Сулима Камінський., пер. з пол. Я.Стрихи. – К.: Наш час, 2011. – 263 с.
10. Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. *Історія України*: Навч. посібник. / Ю.А. Мицик, О.Г.Бажан, В.С.Власов. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 595 с.
11. Подольские губернские ведомости. – Кам'янець-Подільський, 1842. – 4 квітня.
12. Подольские губернские ведомости. – Кам'янець-Подільський, 1842. – 10 жовтня.
13. Полонська-Василенко Н. *Історія України*: в 2 т. – К.: Либідь, 1992. – Т.2: від середини XVIII століття до 1923 року. – 608 с.
14. Субтельний Орест. *Україна. Історія*. / Пер. 3 анг. Ю.А.Шевчука. Вст. ст. С.В. Кульчицького. – К.: Либідь, 1991. – 521 с.
15. Філінюк А.Г. *Міжнаціональні відносини в Правобережній Україні на межі XVIII – XIX ст. у контексті політичних і соціальних станових чинників*. / А.Г.Філінюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010 – Т.20. На пошану професора І.В.Рибак – С.159-171.
16. Філінюк А.Г. *Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації*: монографія / А.Г.Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома. – 728 с.
17. Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі – ЦДІА України в м. Києві), ф. 442, оп.66, спр.570.
18. ЦДІА України в м. Києві, ф. 442, оп.445, спр.5.
19. ЦДІА України в м. Києві, ф. 442, оп.445, спр.15.
20. ЦДІА України в м. Києві, ф. 533, оп.1а, спр.23.
21. Яковенко Наталя. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. – 2-ге вид., перероблене та розшир. –К.:Критика, 2005. – 584 с.: іл. – Бібліогр.: 531 – 537.

*Лавринчук В.О.
м. Красилів*

КРИВАВЕ ЛІТО 1941 РОКУ НА КРАСИЛІВЩИНІ

У цьому повідомленні розповідається про бойові втрати червоної армії влітку 1941 року на території Красилівського району.

***Ключові слова:** бойові втрати, одиночні поховання, братські могили, небойові втрати.*

Про події початку окупації Красилівщини нацистами дуже мало публікацій, а про військові втрати червоної армії така інформація не публікувалася радянською владою. Зокрема, в 50-і – 80-і рр. ХХ ст., робилося все, щоб не показувати дійсну кількість загиблих, особливо в перший період війни. Вашій увазі пропонується низка документів та спогадів очевидців про військові втрати червоної армії на території Красилівщини в червні – липні 1941 року!

Залізнична станція Антоніни

26 червня 1941 року над залізничною станцією Антоніни був збитий радянський літак з 17-ої авіаційної дивізії. Два льотчики, молодші лейтенанти Карпенко та Клименко, загинули. Це були перші жертви війни на території Красилівського району [1].

Село Велика Салиха

За даними архівного відділу Красилівської РДА 6 липня 1941 року, біля села, в результаті бою між нацистами та червоноармійцями, загинуло 30 солдатів та сержантів, і один офіцер. Складаючи перелік братських могил та одиночних поховань часів Другої світової війни, невідомий працівник Антонінського райвійськкомату описав 67 могил на території тодішнього Антонінського району. Серед них – дві братських могили (4 та 21 червоноармієць) та шість одиночних поховань у Великій Салисі.

У 1955 році проводилось перепоховання загиблих. Із Великої Салихи перепоховали у братську могилу в смт. Антоніни 12 червоноармійців. Прізвища 5-ти з них відомі. Біля села, на полі, що має місцеву назву **Біля могили** – і межує з Піховим полем, на пагорбі є могила часів Другої світової війни, а саме, загиблих в липні 1941 року. Вірогідно, що це і є та братська могила, в якій поховано 20 (21) червоноармійців [2].

Село Воскодавинці

На початку липня 1941 року через Воскодавинці проходив маршем військовий підрозділ – піхота.

Зненацька, з боку Ляцьких полів, на них напали німці. Сили були рівні.

– Мій батько, Антон Степанович, переховував наших поранених, надавав їм медичну допомогу. Та німці виявили бійців і після допиту розстріляли на подвір'ї одного з місцевих жителів; - згадує Ганна Вавринчук.

Житель села Антон Вавринчук 11 розстріляних бійців поховав за селом, що дало початок сільському кладовищу [3].

Село Дружне (у 1941 р. – с. Цеценівка)

За спогадами жительки села Ткачук Г.В., 7-го липня 1941 р., у хаті Ковальчука Демида зупинились на перепочинок 6 солдатів червоної армії. Вранці 8-го липня, коли солдати вмивались, їх помітили німецькі розвідники. Запальними кулями вони підпалили хати Ковальчука Демида і Полянчука Лукіяна. Один з солдатів, втікаючи, був поранений на порозі хати Полянчука Лукіяна і загинув у вогні. Двоє втекли через поляну у вільшину. Ще троє вискочили через вікно. Одного вбили на городі, другого – на Куті. Вбитого на Куті солдата німці повезли в Лагодинці. Третього поранили. Він залишився жити у селі, а в 1942 році його вивезли на каторжні роботи в Німеччину. Звали його Михайло Тихомиров. Двох вбитих червоноармійців Сторожук Яким, Трохим і Яків Мілінчуки та Роман Клімошук поховали на сільському цвинтарі в одній могилі. Документи вбитих дружина Трохима Мілінчука спалила [4].

Село Великі Зозулинці

За свідченнями Головатюка Сергія Романовича (народився в с. В. Зозулинці) 9-х солдатів, які відстали від своїх частин, вбили нацисти на території села. Згодом їх поховали на сільському цвинтарі у с. В. Зозулинці.

Свідчення Семенюк Ганни Ульянівни (народилася в с. В. Зозулинці, до війни працювала трактористом в колгоспі): «...Машина з солдатами відстала від колони. Німці почали стріляти по солдатах. Солдати розбіглись по полі, на якому росло жито, але всіх їх постріляли. Тоді ж розстріляли жителя села Козака Онисима. Він сховався у льоху, а німці прийняли його за солдата. Жителі села Ільчук Ульянов та Семенюк Давид позбирали убитих солдат і підводою завезли та похоронили на старому цвинтарі в с. В. Зозулинці біля теперішнього побутокмбінату. Було їх, загиблих, 9 чоловік. В живих з тих солдатів залишилось тільки двоє. Батько дав їм передягнутись і вони пішли на Білу Церкву.

В одного селянина спалили хлів, бо туди сховався солдат, то він там і згорів. То все було по вул. Маяковського...» [5].

Село Радісне (у 1941 р. с. Голюнки)

З листа директора Голюнецької школи Якубишина Б.А. батькові загиблого під Голюнками (Радісним) Дмитраченку Лазару Леоновичу

В июне месяце 1948 года комиссия сельского совета собрала останки героев погибших за нашу Родину в одну братскую могилу. Поскольку могилы в нашем селе сохранились хорошо, то мы решили откапывая

останки смотреть за медалёнчиками с адресами. И вот, наше предположение свершилось успехом. Часть адресов мы нашли. В том числе и адрес Вашего сына Дмитраченко Александра Лазаревича.

... Похоронен он сейчас в братской могиле в центре села около нового клуба. Адрес села такой, с. Голюнки, Красиловский район Каменец-Подольская область на Украине.

Обстоятельства смерти по рассказам очевидцев таковы.

Сидел он с группой красноармейцев в овраге, а немцы уже были в селе. Они не видели, когда немец подошел к ним и бросил гранату, а потом еще прострелял в овраг из автомата. Вместе с ним было еще трое.

Похоронен он был со всем своим обмундированием и оружием. Первая его могила была на хуторе близ села. [6].

Село Баглайки

Зі спогадів Т.С. Ключко

«Я народився у с. Баглайки в 1933 році у селянській сім'ї. Був наймолодшим. Старший брат Василь 1921 року народження, сестра 1924 року та брат Петро 28 року. Батько помер ще до війни. Напередодні війни Василь пішов служити в армію, попав на Кавказ, у танкові війська. 22 червня 1941 року, початок війни, відразу наповнили нашу хату тривогою. Мама весь час повторювала: що буде з нами, де Василь, можливо вже на фронті?

День 8 липня 1941 року запам'ятався мені, восьмирічному хлопчикові назавжди, на все життя. Зранку я вже був на шосе. Зустрічав і проводжав наших солдат. Одна група солдат на чолі з офіцером розташувалася на розвилці дороги, готовила їжу, нагодували і мене. Я весь час крутився біля них, особливо біля офіцера, відлучаючись тільки до тих, що проходили по шосе, не забуваючи про мамине завдання розпитувати про брата. Та після перепочинку солдати з офіцером не пішли далі. Тільки частина солдатів спустилася з шосе униз у поле. Я продовжував ходити з офіцером, який брав іноді мене за руку, я відчував його прихильність до себе і сам тулився до нього. Озброєні солдати були карабінами, рушницями та мали два кулемети.

Пройшла обідня пора. Було десь біля другої години дня. Шосе було пустим. Раптом зі сторони Проскурова, з-за повороту показався мотоцикл, під'їхав до офіцера і я почув, як він сказав, що біля Веселівки вже німці. Якраз підбіг старший брат Петро і ми щодуху побігли по дорозі додому, я бачив, що солдати запускають димові шашки. Через деякий час почувся гуркіт моторів на шосе. Ми з сусідами поховалися у льоху. Хвилин 25-30 чулася перестрілка. Потім настала тиша. Люди почали виходити із схованок на вулицю. Деякі пішли у сторону конюшні, звідки в основному було чути постріли деякий час назад. Йшло усього десять чоловік двадцять. Я побіг на розвилку доріг і побачив там 5-6 мертвих солдат. Потім побіг

на поле навпроти конюшні, справа за посадкою метрів п'ятдесят. На полі росла конюшина. Але побачив я скошене пулями поле, а саме поле встелене тілами солдат, вони лежали як порубані дрова, а біля них поламани надвоє карабіни. Ще годину назад я бачив цих людей живими!!! Я пішов поміж них, дійшов до конюшні. З однієї сторони дверей стояв ручний кулемет, з другої сторони дверей, зі сторони Сушок – другий. А трохи поодаль, справа від конюшні кулемет «Максим». Біля нього солдат чомусь у зовсім спаленій одежі, такий міцний молодий хлопець, мертвий. Нижче конюшні росли граби. Ще зранку я бачив серед солдат з 15 кавалеристів. І ось під одним із грабів лежав мертвий кавалерист, з замотаною на руці упряжжю, біля нього кінь, що вже видер копитом яму біля мертвого тіла. Ця картина вразила мене.

Я глянув у поле і побачив більше десятка коней, що паслись у ячмінні. Побіг до них і пробував зловити. Раптом почув голос і побачив солдата, що лежав у ячмінні. Хлопчику тихо, не говори німцям, що я тут. Це було метрах в 25 від посадки. Я лишив коней у спокої і побіг до конюшні. Що сталося з тим солдатом, чи він утік, не знаю.

Німці під конюшнею вже відкрили бочки з вином, пили і сміялись. Я пішов поміж мертвими солдатами, деякі з них були ще живі, просили німців добити їх. Декілька німців з автоматами ходили між загиблими солдатами. Жителька с. Баглайки, Пікульська, надавала пораненим допомогу, перев'язувала їх. Це була добра, сердобольна жінка. Пізніше, коли у селі працювали полонені солдати, копали траншеї для прокладання лінії зв'язку, вона організовувала у селі збір їжі для них, а коли у березні 1944 року у селі стояли наші солдати, то збирала теплу одежу, рукавиці у жителів села для солдат.

Проїшло майже 60 років, а в моїй пам'яті і серці ті солдати, живі і мертві. І биль... Чому так загинули? На відкритому місці, адже майже поряд ліс, з карабінами і рушницями проти автоматів...

Хоронили загиблих майже три дні. Було їх більше 100 чоловік. Дві могили викопали на полі, а третю далі вниз біля посадки.

Хоронив Івасюк Яків, житель с.Баглайки, 33 річний молодий чоловік, нещодавно, у 1996 році він помер.

Пізніше, у післявоєнний час загиблих солдат перезахоронили на кладовище с. Баглайки, зразу перед капличкою біля воріт.

У травні 1999 року на місці загибелі воїнів біля с. Баглайки поставлено пам'ятного хреста. Художник машзаводу викарбував на таблиці складений мною текст: «В 1941 році в липні в нерівному бою з німецькими загартниками загинули 120 радянських солдатів. Залишились вірними присязі, загинули, але не відступили. Віддали своє життя, щоб наш народ жив щасливо. Пам'ятаймо трагедію війни, пам'ятаймо загиблих» [7].

Село Мовчани

10 липня 1941 року в селі загинув червоноармієць Даниленко Євген Вікторович, 1921 року народження. Уродженець м. Києва. Похований на сільському цвинтарі [8].

Село Малі Пузирки

Через дорогу від місцевої пам'ятки природи Кучерявого дуба (про нього в свій час писав краєзнавець Юрій Гжимайло) знаходилося поховання двох бійців червоної армії, що загинули в липні 1941 року. Біля могил на дереві було вирубано прізвище одного з загиблих. На жаль, і дуб всох і був зрубаний, і дерева над могилами зрубані також. Прізвище втратилось [9]. Ще одне одиночне поховання було на колгоспному току [10].

Село Новодубище

У лісі, що має місцеву назву Попова в сторону Печеськ, є могила невідомого солдата. Вірогідно, з липня 1941 року [11].

Село Терешки

На сільському цвинтарі є поховання одного червоноармійця, що загинув в липні 1941 року. Ім'я його Володимир [12], а в серпні того ж року в селі загинув командир партизанського десанту. Його могила також на цвинтарі [13].

Село Рублянка

Тут у липні 1941 року загинули чотири червоноармійці. Могила знаходиться на сільському цвинтарі [13,14].

Село Великі Юначки

Тут у липні 1941 року загинули два червоноармійці. Прізвище одного з них Шевченко. Його перепоховали в братську могилу в Антонінах [15].

Село Красівка

У липні 1941 року загинули дев'ять червоноармійців. Двоє поховані були на полі в напрямку В. Юначок, ще сім – на цвинтарі [16].

Село Кучманівка

У липні 1941 року загинули три червоноармійці. Поховані вони були біля школи. Один з них – Микола Козлов. В березні 1944 року в цю ж могилу був підзахоронений Рябов Михайло Іванович [17].

Село Криворудка

На колгоспному дворі було поховання загиблого в липні 1941 року червоноармійця [18].

Село Якимівці

Тут у липні 1941 року загинуло чотири червоноармійці. Могила знаходиться на сільському цвинтарі [19].

Село Ключівка

Тут у липні 1941 року загинуло двоє червоноармійців. Могила знаходиться на сільському цвинтарі.

Були військові жертви серед червоноармійців і в інших населених пунктах Красилівщини, але ця інформація ще опрацьовується. Тому ми не ставимо крапку в даному дослідженні.

Загалом за різними архівними джерелами та свідченнями очевидців нам вдалося встановити число загиблих червоноармійців на території району в період між 6-м та 14-м липня 1941 року. Воно сягає більше 200 чоловік.

При веденні військових дій є ще таке поняття, як непрямі військові втрати. Мова іде про тих солдатів та офіцерів червоної армії, які потрапили в полон на території Красилівщини. Всього таких, за моїми підрахунками, було 108 чоловік. 94 з них загинули в концтаборах на території Польщі, Німеччини, Австрії ... Але це окрема тема дослідження.

Джерела та література:

1. ЦАМО РФ. ф.58, оп.818884, спр. 10, арк. 3
2. Архівний відділ Красилівської райдержадміністрації, ф.158, оп.1, спр.73, арк.5
3. З власного архіву автора.
4. З особистого архіву Пасіченка В.А.
5. З власного архіву автора.
6. ЦАМО РФ. Ф.58, оп. 977522, спр. 19, арк. 1-6
7. Архівний відділ Красилівської райдержадміністрації, ф. 158, оп.1, спр. 73, арк 1-4.
8. ЦАМО РФ. ф.58, оп. 977530, спр. 129, арк. 123-129
9. З власного архіву автора.
10. Архівний відділ Красилівської райдержадміністрації, ф. 158, оп. 1, спр. 73, арк. 4
11. З власного архіву автора.
12. Архівний відділ Красилівської райдержадміністрації, ф. 158, оп.1. спр. 73, арк. 2
13. Альбоми фотографій братських могил. Кам'янець-Подільська область Т.1-4» (зберігаються у фондах військово-історичного музею 58-го Будинку офіцерів у м. Львів)
14. Архівний відділ Красилівської райдержадміністрації, ф.158, оп. 1, спр. 73, арк. 2
15. Там же, арк. 4
16. Там же, арк. 4
17. Там же, арк. 6
18. Там же, арк. 6
19. Альбоми фотографій братських могил. Кам'янець-Подільська область Т.1-4» (зберігаються у фондах військово-історичного музею 58-го Будинку офіцерів у м. Львів)
20. Там же.

*Муляр А. М.
м. Хмельницький*

**ПОДІЛЬСЬКА ГУБЕРНІЯ У 1857 РОЦІ:
ДЕМОГРАФІЯ ТА СТАНОВА СТРАТИФІКАЦІЯ
(за матеріалами «Пам'ятної книжки Подільської губернії
на 1859 р.»)**

Ключові слова: губернія, демографія, соціальна структура, стани, прошарок, станова стратифікація, поселення, війська, кантоністи.

Подільська губернія як адміністративно-територіальна одиниця була утворена в 1796 році, згідно указу російського царя Павла І. Станом на 1857 рік вона займала площу 774 квадратних милі (1.245,6322 кв. км) [5, с.109]. На півночі межувала з Волинською губернією, на північному – сході з Київською, на схід і південний схід – Херсонською, на південному заході з Бессарабською областю. На заході вона межувала із Австро-Угорською імперією [5, с.109]. Дане адміністративно-територіальне утворення поділялось на 12 повітів: Кам'янецький, Проскурівський, Летичівський, Літинський, Вінницький, Брацлавський, Гайсинський, Ушицький, Могилівський, Ямпільський, Ольгопільський і Балтський. Центром губернії було місто Кам'янець-Подільськ. У даному адміністративному утворенні нараховувалось: 12 повітових і 5 заштатних міст (ті які користувались правом міста, але не були адміністративним центром), 120 містечок. Чималою була кількість сільських поселень: 39 слобод, 12 колоній, 1.325 сіл, 41 хутір, 54 військових поселення [5, с.176]. По родючості землі у Російській імперії, ці Подільські землі відносились до чорноземних.

Для з'ясування комплексу питань, пов'язаних із соціальною поліструктурністю мешканців губернії (співвідношення різних груп у спектрі соціально-професійної, станової, етноконфесійної структур населення регіону), на передодні скасування кріпосного права, ми використали «Пам'ятну книжку Подільської губернії» за 1859 рік. Це було офіційне провінційне довідкове видання Російської імперії, яке друкувалось виключно російською мовою. Саме в грудні 1859 року було започатковано друк першого видання. Друга подібна «Пам'ятна книга» була надрукована лише на 1885 рік. Дане історичне джерело дозволяє отримати інформацію про різні сфери суспільного життя губернії на певному проміжку часу.

Для того, щоб з'ясувати соціальну структурованість подільського суспільства, слід визначити демографічне становище Подільської губернії у передреформений період (зокрема у 1857 р.). По демографії край вва-

жався густозаселеними, і займав третє місце, поступаючись лише Московській і Тульській губерніям. Станом на 1857 рік густота населення у Подільській губерній становила 2.244 особи на квадратну милю, що згідно наших підрахунків, має становити **1.736.856** осіб [5, с.110] Величина населення у Московській губернії відповідно становила 2.380 осіб на квадратну милю (**1.842.120** осіб), а в Тульській губернії дана величина складала 2.254 осіб на квадратну милю (**1.744.596** осіб) [5, с.110]

Населення губернії у досліджуваний період було неоднорідним, що залежало від багатьох факторів, де визначальними були правове, матеріальне й майнове становище. Становий і класовий поділ суспільства у регіоні, відображав феодальну природу Російської держави.

В соціальній структурі особливу важливість мав подушний податок, де населення поділялось на внесених до ревизького перепису та невнесених. Традиційно соціальна структура Російської імперії у XIX ст. складалась із чотирьох основних станів: дворянства, духовенства, міщан і селян. Стани не мали чітко визначених меж. Це дозволяло населенню губернії поділитися на певні групи, які різнилися між собою лише правовим статусом. Деякі групи, по закону визначалися як стан, але по спадку його передати не могли. Прикладом можуть бути особисті дворяни. Даний вид дворянства надавався царем недворянам при досягненні на військовій чи цивільній службі певного чину та при отриманні російських орденів. Особа користувалася своїм становищем довічно. Вона не мала права володіти кріпосними селянами, брати участі в дворянських зборах, записуватися до родовідних книг [4, с.301].

Найпривілейованішим станом у губернії було дворянство, становище якого виокремлювалось російським законодавством. Всього у губернії проживало, згідно наших підрахунків, **24.207 дворян** [5, с.111]. Від загальної кількості населення їх величина складала 1,41%. Вони в свою чергу поділялись на спадкових та особистих. Спадкові дворяни – це дворянський стан, який передавався по спадку. У 1856-1900 роках – спадкове дворянство також давалося особам, що дослужилися до чину полковника на військовій службі, капітана 1 рангу на морській службі, дійсного статського радника на цивільній службі [3, с.1]. Ця категорія населення мала право володіти землею і кріпосними селянами. Вони мали право на участь в управлінні державою.

У Подільській губернії станом на 1857 рік переважали спадкові дворяни – **19.805 осіб** (82%) проти 4.402 особистих дворян (18%). Причому чоловіків спадкових дворян нараховувалось 10.178 осіб (51%), а жінок – 9.627 осіб (49%) [5, с.111]. Подібний показник спостерігався і серед особистих дворян: 2.383 чоловіків (54%) проти 2.019 жінок (46%) [5, с.111].

Значний прошарок населення губернії становило духовенство. Цей стан відносився також до привілейованих в Російській імперії. Його величина, станом на 1857 рік становила **17.256** осіб, що від загальної кількості населення становило 1,01%. Священики поділялися: на Православних, Римо-Католиків, Вірмено-Католиків, Євангелістів-Лютеранів, Іудеїв, Мусульман. Православне духовенство поділялось на Білих і Монахів. Білі – це одружені священики. Величина православного духовенства становила **16.844** особи, де 97,6% від усіх священиків губернії.

Біле Православне духовенство складало 16.665 осіб, (98,93% від усіх православних). З них 8.095 чоловіків, 8.570 жінок. Чисельність Православних монахів становила 179 осіб (1,06%). Величина чоловіків становила 159 осіб, а жінок – 20 осіб. Значно менше проживало Римо-Католицького духовенства – 206 осіб (2,04% від усього духовенства), де 183 особи чоловічої статі, і лише 23 жіночої [5, с.111]. Другим по величині було Іудейське духовенство, чисельність якого у цей час складала 356 осіб (2,04%). Духовенство іудеїв чоловічої статі становило 179 осіб, а жіночої – 177 осіб. Вірмено-Католицьке духівництво було представлене лише 2 особами чоловічої статі (0,01%). Євангелісти-Лютерани були представлені 5 особами (0,02%), де 3 чоловіки і 2 жінки [5, с.111]. Мусульманські священики проживали у кількості 3 осіб (0,01%), 1 чоловіка і 2 жінок [5, с.111].

Населення міст і містечок губернії поділялось на такі стани: купці, міщани, цехові, громадяни. Одним із найбільш чисельних станів Подільської губернії 1857 року були міщани. Усі торгівці у містах із капіталом меншим ніж 500 рублів, що не зараховувались до гільдій, називались міщанами [2, с.18]. Також до міщан відносили людей, які проживали у містах, мали різні виробничі професії, і за соціальною структурою поділялись на багатих, середніх та незаможних (плебс). Величина міщан, згідно наших підрахунків, у 1857 р. складала **168.635 осіб** (9,687%). Більшу частину даної категорії населення складала жінки. Їх кількість становила 86.268 осіб (51,1%). У цей час у губернії проживало 82.367 міщан чоловіків (48,9%) [5, с.111].

Другим по величині міським станом були цехові. Цеховими називали ремісничі об'єднання які різнились за професійною ознакою. Вони займались виробництвом і продажем виробленої продукції. Цехова організація тривалий період була складовою самоврядування українських міст Правобережної України. Станом на 1857 рік на території Подільської губернії проживало, згідно наших підрахунків, **40,965** цехових міщан (2,39%). Як і у міщан, так і у цехових, більшу частину складала жінки – 21,094 особи (51,5%). Величина чоловіків, що були віднесені до даного стану, становила

19,871 особу(48,5%). Як бачим, кількість жінок на 1.223 особи (2,98%) була більшою, ніж чоловіків [5, с.111].

«Діловий клас» у досліджуваній адміністративно-територіальній одиниці в 1859 році був представлений купецьким станом. На українських землях юридичне оформлення купецтва (купецьких гільдій) відбулось у 1775 році. А в 1785 році Катерина II видала «Грамоту на права и выгоды городам Российской империи», якою остаточно закріпила оформлення гільдійського купецтва як окремого стану [2, с.18]. Належність до тієї чи іншої гільдії визначала й масштаб торгово – промислової діяльності купців. Всього на території Подільської губернії, у зазначений період згідно наших підрахунків, проживало **15.420** осіб купецького стану(0,9% від загальної кількості). Це на 153.215 осіб менше ніж міщан, і на 25.545 осіб ніж цехових. Більшість у цьому стані займали чоловіки, де їх величина становила 8.138 осіб. (52,7%) Кількість жінок, що належали до цієї категорії населення, сягала – 7.282 особи (47,3%) [5, с.111].

Купецькі діти і невідокремлені брати, а також дружини купців належали до купецького стану (були записані на одне свідоцтво). Купецькі вдови й сироти зберігали це право, але без заняття торгівлею. Досягши повноліття купецькі діти повинні були при відділенні знову записуватися в гільдію на окреме свідоцтво або переходили в стан міщан [6, с.1].

В 1857 році на території Подільської губернії проживала ще одна категорія населення, яку в «Пам'ятній книзі...» називають громадяни. На нашу думку, так записали почесних громадян. Таке звання присвоювалося виключно за клопотанням міської думи і підкреслювало «виняткову форму вираження вдячності і подяки» людям що мали особливі заслуги перед Російською імперією. До даної групи могли бути віднесені всі ті, які не були включені в систему Табелів про ранги. Загальна кількість таких «громадян» згідно наших підрахунків, становила **10.824** особи (0,63%) [5, с.111]. Більшість серед «почесних» складала представниці жіночої статі – 5.688 осіб (52,5%). Чоловіків на 552 особи було менше, оскільки їх величина становила 5.136 (47,5%) [5, с.111]. Такі жителі були позбавлені військової повинності, могли мати фабрики, заводи, палаци, сади тощо. Це звання передавалось по спадку, а їх нащадки в майбутньому, могли просити дворянства.

Найчисленнішим станом у Подільській губернії було селянство, оскільки в 50-х роках XIX ст. сільське господарство продовжувало бути основою економіки Російської імперії, де ще домінувало поміщицьке господарство. Їх величина у досліджуваній період, згідно наших підрахунків, складала **1.347.117** осіб (**78,88%**) [5, с.111].

Особливістю станової стратифікації селянства було те, що вони поділялись на різні розряди і категорії. Все залежало від статусу їхніх влас-

ників: державної скарбниці, поміщика, царя тощо. Згідно показників «Пам'ятної книжки» селянство поділялось на 2 категорії: приватновласницькі, що належали поміщикам і державні. Величина державних селян, згідно наших досліджень, становила **119.174** особи (6,97%) і значно поступалася кількості приватно поміщицьких – **1.027.334** осіб (60,15% від загальної кількості населення). Величина чоловіків у цьому стані становила 60.443 особи (50,7%), жінок – 58.731 особи (49,3%)[5, с.111]. До складу державних входило багато селянських груп, які різнилися між собою повинностями,правами, назвами. Держані селяни були поземельно залежними від скарбниці, як приватні від поміщика. Згідно реформи П.Д.Кисельова (1838 р.) вони отримали право обирати сільські і волосні органи,вирішувати господарські питання сільського життя тощо. Створюється враження,що ця категорія населення є носієм публічного права. Але ніяких юридичних гарантій що до свого становища вони не мали, і в будь-який час могли перетворитися у приватних кріпаків. Їх свобода була відносною.

У 1831 році з дрібнопомісної шляхти, що не змогла довести свого шляхетного походження, було утворено стан однодворців. Цей стан юридично був зрівняний з державними селянами. Ця категорія населення у 1857 р. була значною, оскільки її величина, згідно наших підрахунків, становила **127.869 осіб** (9,49%) від загальної кількості селянства. Чисельність чоловіків складала 62.327 осіб (48,74%),а жінок – 65.542 особи (51,26%). Вони платили подушну і оброчну податі [5, с.112].

Що ж до поміщицьких селян,то вони були найменш захищеним, юридично безправним станом. Позбавлені особистих і майнових прав. Все що вони мали і чим користувались, юридично належало поміщику. Вони не мали права покидати помістя та скаржитись на феодала. Їх обов'язком було виконувати повинності на користь держави і поміщика.

Як уже зазначалося вище, у 1857 р. ця категорія населення була найбільш чисельною на території Подільської губернії. Вона поділялась на тяглих селян (кріпаків) і дворових. Левову частку поміщицького господарства складали кріпаки. Їх величина становила **1.021.605** осіб (**58,8%**). Більшість у цьому стані належала жінкам – 530.977 осіб (51,97%). Кількість чоловіків сягала – 490628 осіб (48,1%) [5, с.111].

У поміщицьких маетках, крім тяглових селян,були ще дворові селяни (челядь). Їх пани використовували як прислугу. У штат дворових входили: дворецький, гайдуки, покоївки, козачки, кучери, няні тощо. Їх загальна кількість на досліджуваній території становила 5.729 осіб (0,55%) від усіх поміщицьких селян. Більшість челяді складали чоловіки – 2.932 осіб (51,17%). Величина жінок становила – 2.797 осіб (48,83%) [5, с.111].

З метою активізації розвитку ремесла і торгівлі, царизм запрошував іноземців-колоністів активніше займатися «господарською діяльністю». У досліджуваний період на території губернії проживало лише **1.927** колоністів (0,11%) від загальної кількості населення [5, с.112]. Співвідношення жінок і чоловіків майже однакове, де перші складала 959 осіб (49,7%), а другі відповідно – 968 осіб (50,3%) [5, с.112]. Колоністи жили переважно уособлено, зберігаючи при цьому свою культуру і звичаї. Вони могли бути представниками різних професій і належати до різних станів. Були також іноземці, які не прийняли російського громадянства,але проживали на зазначеній території. Їх величина становила **2.930** осіб, де 1571 чоловіки (53,6%) і 1359 жінки (46,4%) [5, с.112].

Щоб підвищити продуктивність сільського господарства, російський уряд запрошував для поселень також і євреїв. В 1849 р. було прийнято ряд законів, які мали стимулювати представників даної національності займатися сільськогосподарським виробництвом. Зокрема: вони звільнялися від податків та рекрутської повинності від 25 до 50 років, створювалися спеціальні ощадні і допомогові каси [1, с. 157] В 1859 р. єврейське купецтво навіть було зрівняно в правах з російськими. На території губернії було зафіксовано **11.702** єврея землероба (0,68% від загальної кількості населення). Кількість чоловіків становила 6.421 осіб (54,87%), а жінок – 5.281 особи (45,13%) [5, с.112]. Ними керувало губернське управління державним майном.

Ще на території краю проживали вільні хлібороби. Це категорія селян яка утворилася на основі указу царя Олександра I від 20.02.1803 р. Їх величина, у губернії в зазначений період, сягала **5** осіб , що складало відповідно 0,00028% від загальної кількості населення. Це населення було представлене 3 чоловіками і 2 жінками [5, с.112]. Мала кількість «хліборобів» пояснюється очевидним небажанням панів відпускати кріпаків на волю, та відсутністю в останніх грошей для свого викупу з неволі.

Великий вплив на демографічне становище губернії мали рекрутчина та військові поселенці. З 1817 р. в Україні почали створюватись військові поселення. Їх мешканці одночасно були як селянами,так і солдатами. Вони були позбавлені землі,особистих прав і свобод. Представники даної категорії населення не лише несли військову службу,але й займались сільськогосподарським виробництвом. Їхні діти – кантоністи, також з семирічного віку підлягали військовій службі. І хоча в 1857 році Олександр II своїм указом скасував військові поселення, на території Подільської губернії було зафіксовано **58.839** військових поселенців. Величина чоловіків становила 31.040 осіб (52,75%), а жінок – 27.799 осіб (47,25%) [5, с.112].

Щоб зміцнити свою військово-політичну присутність на території Поділля, російський уряд розмістив на його території значну частину своїх

військ. Лише регулярних військ, у досліджуваній період, було розміщено **20.945** осіб, а це 1,2% від загальної кількості населення [5, с.112]. Іррегулярних військ, тих що не мали постійної організації, нараховувалось **443** особи (0,03%) [5, с.112]. Зовні це було завуальовано потребою охорони кордонів імперії, для чого було створено відповідну інфраструктуру. Прикордонна специфіка дозволяла царизму контролювати всі сфери життя: економічну, політичну, адміністративну, соціальну, демографічну тощо.

Ще на зазначених землях проживало **14,834** особи безстрокових відпускників (демобілізованих), а це 0,85%, які могли в будь – який час в разі потреби, стати мобілізованими [5, с.112]. Також тут знаходились **23.618** осіб відставних нижніх солдатських чинів (1,35%). Більшість складали жінки – 15.944 особи (67,5%), а меншість – 7.674 чоловіки (32,5%) [5, с.112]. У «Пам'ятній книзі» згадуються також діти військових та кантоністи. Їх величина складала **14.237** особи (0,81%). Більшість складали хлопчики – 8.451 (59,4%). Величина дівчаток становила – 5.786 особи (40,6%) [5, с.112].

Таким чином, загальна величина людності, що належали до військового стану і були опорою російського царизму на даній території у 1857 р. складала, згідно наших підрахунків, **74.077 особи**.

Крім зазначених вище верств населення, тут знаходились також особи, які не підлягали жодному розряду. Їх загальна чисельність становила 6.127 осіб, з них 3.019 чоловіки і 3.108 жінки [5, с.112].

Всього на території Подільської губернії, згідно «Пам'ятної книги», у 1857 році проживало 848.543 чоловіки і 859.201 жінки, які належали до різних станів і категорій [5, с.112]. Загальна чисельність населення тоді складатиме **1.707.744** особи. Але даний показник вступає у протиріччя із густотою населення. Якщо площа губернії складає 774 милі, а густота населення на 1 мильо складала 2.224 особи, то загальний показник заселеності становитиме **1.736.856** осіб. Різниця становить 29.112 осіб. На нашу думку, помилка була допущена авторами під час перерахунку густоти населення. Вона має становити 2.206,38 осіб на квадратну мильо.

На динаміку народонаселення великий вплив мали величини природної народжуваності та смертності. Всього у зазначеному році народилось 74.161 дітей. Більшість складали хлопчики – 38.634 особи. Дівчаток появилось на світ менше – 35.527 особи. Найбільше у цей проміжок часу народилось дітей у м. Кам'янець-Подільську – 1.129 осіб, де 582 хлопчики і 547 дівчаток [5, с.176]. Найменшою була народжуваність у м. Нова Ушиця – 112 дітей (68 хлопчиків, 44 дівчаток) [5, с.176]. Якщо брати динаміку народжуваності у цей час по повітах, то в лідерах був Балтський повіт – 7.680 дітей (3.874 хлопчиків проти 3.806 дівчаток). Найменшою була динаміка народжуваності у Летичівському повіті – 4.158 діток, де

2.168 хлопчики, 1.990 дівчатка) [5, с.176]. Народились також і позашлюбні діти. Їх величина складала 1.620 осіб, де 820 були хлопчиками, в 800 дівчатками. Смертність у цьому році становила 49.233 особи: 24.762 чоловіки і 24.471 жінка. Серед міст, найбільшою смертність була у Кам'янець-Подільську – 884 особи, і Балті – 846 особи. Найменшим даний показник був у м. Стара Ушиця – 114 особи. Найвищою смертність була у Балтському повіті – 5.923 особи, а найменшою у Могилівському – 3.359 осіб [5, с.176]. Природній приріст у губернії, згідно наших підрахунків, становив 24.928 осіб. [5, с.113].

Таким чином, у 1857 році у Подільська губернія вважалася густозаселеним краєм, і по густоті населення займала третє місце в Російській імперії. Це був складний механізм, який складався із багатьох деталей. Кожна деталь – це різні групи, спільності та інститути, що взаємодіяли між собою. Суспільні стани які формувались в краї, були закріплені у законах і визначали станові права. Правовий статус був приведений у відповідність до російського законодавства.

У структурі суспільства вирізнялись непривілейовані, напівпривілейовані і привілейовані (панівні) стани. Чіткої межі між станами не існувало. Соціальна структура краю характеризувалась нестабільністю як на рівні процесів, що відбуваються всередині соціальних груп, так і між ними. Найчисельнішим і найбільш безправним станом було кріпосне селянство, за рахунок якого паразитувало чимало категорій населення. Давши можливість українському панству розвивати кар'єру, царизм здобув його лояльність і підтримку.

Джерела та література:

1. Бармак М.В. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914) розселення, господарське життя, міграції. – Тернопіль, Б/в, 1999. – 208 с ,
2. О.М.Донік, Купецтво як стан в Україні (XIX ст.) / Донік О.М. // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 16-41
3. Дворянство у Російській імперії : [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
4. Лазанська Т.І. Дворянство [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2004. - 688 с.: іл.. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Dvoryanstvo>
5. Памятная книжка Подольской губернии на 1859 год, изданная Редакцией Подольских Губерн.Ведомостей. Каменец-Подольск: Тип. Губернского правления ,1859.С.176
6. Сословия в Российской империи // Успенский Далматовский мужской монастырь [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dalmate.ru/muzej/item/311.html>

ТРАГЕДІЯ ДВОХ НАРОДІВ, А УРОК ДЛЯ ВСІХ СУЩИХ

Передмова до книги: Проскурівський погром 1919 року в документах: міфи та реальність / [упоряд.: В.І. Сергійчук, О.М. Завальнюк, В.Г. Байдич, Ю.В. Олійник, В.В. Галатир]. – Хмельницький: ТОВ «Твори», 2019. – 290 с.

Коли навесні 1917 року солдати Волинського полку в Петрограді зініціювали під синьо-жовтим прапором Лютневу демократичну революцію, то українство озвалося на цей почин багатотисячними маніфестаціями в усіх куточках Російської імперії. Відомий єврейський діяч Соломон Гольдельман, визнавав, що тоді «росіяни в Петрограді, а жиди в Києві не вірили своїм очам, просто не могли повірити, що справді існує велика нація, що її люди зветься українцями, і велика країна, яка має назву Україна» (*Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. 1917-1920. – Мюнхен – Париж – Єрусалим, 1967. – С. 135*).

Однак українці, розпочинаючи творення нового життя, забажали, аби рівноправними будівничими державного ладу поряд з ними виступили і представники численних національних меншин, які протягом уже багатьох століть знайшли тут свою долю і вважали цю землю для себе рідною. І квота для них в Українській Центральній Раді якраз і була виявом щирого ставлення корінної нації до представників інших народів, закликком спільно розвивати демократичні традиції наших предків.

Провідники єврейських політичних партій, як представники свого народу в Центральній Раді, відгукнулися на цей заклик у листопаді 1917 року, голосуючи за III Універсал, що проголошував автономію Української Народної Республіки у федеративному зв'язку з Росією. Щоправда, таку позицію своїх представників євреї підтримали не скрізь. Наприклад, їхня община містечка Смотров на Поділлі 25 грудня 1917 року висловила протест проти участі Моше Зільберфарба в роботі Центральної Ради: «...вважаємо, що в заходах по влаштуванню єврейського національного і культурного життя як у Великій Російській республіці, так і Республіці Українській (євреї) можуть виходити тільки від Всеросійського єврейського з'їзду» (*Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАГОВУ) – Ф. 2592. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 4*).

Виходило, що порядки в Російській імперії, яка запровадила межу осілості для євреїв, громилла їх під гаслом «Бей жидов, спасай Россию!», влаштовували більше, аніж демократичні перетворення відродженої україн-

ської державності. Зрозуміло, що це справило гнітюче враження на нашу суспільність, як і позиція євреїв у Центральній Раді, котрі не проголосували за самостійність України. І це за умови, що українці погодилися до проголошення цього доленосного для нас акта прийняти «закон про національно-персональну автономію для меншостей» (*Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. – С 52*).

Так, українці свого слова дотримали і одностайно ухвалили чи не перший у світовій історії Закон про національно-персональну автономію. Коли ж дійшло до акта про державну незалежність України, то «росіяни підняли руки проти (ці «росіяни» були здебільшого зросійщені жида), а з ними підняли руки проти Універсалу також представники жидівського «Бунду», решта жидівських національних представників утрималися від голосування (представники сіоністів просто не з'явилися на засідання)» (*там само. – С. 53*).

Звичайно, інформація про таку поведінку єврейських лідерів, як і несприйняття значними масами єврейства законної влади, що її репрезентувала Українська Народна Республіка, поширилася в українському суспільстві. Очевидець тих подій П. Карпов з цього приводу зазначав: «Ліві єврейські круги недвозначно схилилися в сторону большевиків, де верховодив під знаком єврейської звізди новий єврейський месія Троцький. Панюдеїзм та інтернаціоналізм в розумінню тодішньої єврейської політичної ідеології – були не синонімами – були зорею визволення розсіяного по всій землі єврейства. Персональна автономія єврейського населення України, проголошена Ц(ентральною) Радою, небагато приєднала з-поміж євреїв до української ідеї.

Коли прийшов гетьман, праві єврейські кола, які були приклонниками режиму кн. Львова та Керенського, перейшли без застережень в гетьманський табор – робили з німцями та австрійцями знамениті інтереси, а ліві проводили большевицьку «ігудент-у»: і одні, і другі єврейські кола ставились до питання української самостійності негативно та по-своєму пособляли будуванню «єдиної неделімої». Україна може бути щонайбільше федеративною – так говорили знакомі євреї» (*ЦДАВОВУ – Ф. 2432. – Оп. 1. – Спр.102. – Арк.19*).

Щодо несприйняття значною частиною єврейства ідеї українського державотворення відомий діяч цієї нації І. Чериковер зазначав: «Треба визнати, що українська ідея, незважаючи на підтримку єврейських партій, не проникла в глибину єврейського населення. Поряд з партіями існував ще просто обиватель, який мав до української справи певну недовіру, в кращому випадку байдужість. Це ставлення виражалося не тільки у насміханні над українською мовою і вивіскою; на українізацію він відповідав пасивним спротивом. Єврейський обиватель боявся українства, воно було

йому чуже в той час, коли в російську державу і в російську культуру він, незважаючи на всі останні потрясіння, вірив» (*Чериковер І. Антисемітизм і погроми на Україні. – С. 115*).

Тож збаламучений Троцьким єврейський пролетаріат «мріяв про інтернаціональну «панюдейську» державу» і тому пішов за цим «месією» й «затопив ніж у крові українського брата, того самого, що перший на своїй землі дав йому право повної свободи: «персональну автономію», яку політично вироблені круги єврейського народу прийняли з одушевленням і дали свого представника в Раду Міністрів УНР...» (*ЦДАВОВУ – Ф. 2432. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 28-29*).

Проте тимчасова окупація території УНР на початку 1918 року російськими більшовиками, серед яких чимало було євреїв, зробила свою чорну справу: скрізь поширилася думка про те, нібито всі вони стояли на антиукраїнських позиціях. І якщо за висновком О. Субтельного, «більшість євреїв насправді лишалася аполітичною, а ті з них, хто був марксистами, схилилися до меншовиків», однак було доконаним фактом те, що «непропорційно багато євреїв було серед більшовиків, зокрема, серед їхнього керівництва, командирів продзагонів, збирачів податків і особливо в Чека – таємній поліції, яка викликала ненависть і жах. Тому в цьому хаосі євреї знову стали об'єктом зростаючого невдоволення» (*Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 317*).

Дуже часто траплялися випадки, пише А.Дегтярьов, коли єврейське населення обстрілювало тили армії УНР, що викликало велике обурення її вояків і не раз могло призвести до погромів, якби не зусилля командного складу, наприклад, Запорізької дивізії, як це виявилось в містечках Лучинці, Лучинчики, а також у Могилів-Подільську та Ямполі (*Центральний архів військовий у Варшаві: Ф.380. – Оп.2. – Спр.373. – Арк. 278*).

Цей же свідок наводить й інші непривабливі факти ставлення окремих євреїв до української влади та її армії. Наприклад, постачальники Розенберг (Полтава) і Фішлер (Катеринослав) у 1918-1919 роках забезпечували одночасно українську й німецьку армії вівсом і ячменем. Але тільки у фуражі, призначеному для українських військових частин, виявилися залізні ошурки, внаслідок чого загинуло багато коней.

Навівши ці факти, начальник штабу 1-ї Запорізької дивізії А. Дегтярьов додає: «Абсолютно іншу картину представляли стосунки євреїв до більшовиків, не кажучи вже про зустрічі євреями більшовиків з хлібом і сіллю, все було до послуг червоноармійців, починаючи з квартир і закінчуючи одягом, взуттям і продуктами. Що стосується ставлення єврейського населення до українських військ, то численні факти підтверджують, що це ставлення, завжди було ворожим; особливо це було помітно при відведенні квартир, коли навіть по реквізиції важко було одержати приміщення для

офіцерського персоналу в квартирі єврея; в цьому випадку євреї вдавалися до найрізноманітніших хитрувань, як-то: симулювали заразні хвороби, що звичайно підтверджував лікар-єврей, або запирали вільні кімнати, заявляючи, що такі зайняті і що власник випадково виїхав лише на кілька днів» (*там само.* – *Арк.277-278*).

І це тим болочіше вражало українців, оскільки з самого початку нашого національного державотворення 1917 року проблема єврейської меншини враховувалася постійно. Коли було організовано Генеральний Секретаріат як виконавчий орган Центральної Ради, в його складі одразу ж сформували «віце-секретарство жидівських справ», яке очолив Моше Зільберфарб. У декларації «жидівського віце-секретаря», оголошеній ним 1 жовтня 1917 року, було заявлено, що це є визнанням національних вимог, «прагнення ширших жидівських народних верств до національної автономії... Створений окремий віце-секретаріат для жидівських справ на чолі з віце-секретарем, якому надані в рамках жидівських прав права генерального секретаря. У віце-секретаріаті жидівське населення України дістало орган державної влади, обов'язком якого було стояти на сторожі членів жидівської нації і захищати її проти будь-яких юридичних чи фактичних обмежень їх громадянських і політичних прав; віце-секретаріат має упорядкувати, на основі свободи і демократії, внутрішнє життя жидівської нації, її існуючі установи й творити нові для задоволення нових, зростаючих національних потреб» (*цит. за: Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні.* – *С. 57*).

За словами того ж С. Гольдельмана, ця національна автономія «промайнула на обрії жидівського життя як блискачка комета» (*там само.* – *С. 134*).

По суті, це було першим активним кроком до відродження повнокровного єврейського життя. І саме завдяки цьому світове єврейство набуло певного досвіду державотворення, що зміцнило його сподівання й упевненість у відродженні власної держави. Тож закликаючи 1919 року євреїв простягти руку українському народові, С. Гольдельман, писав, що для усунення протиеврейських настроїв з боку євреїв має бути «пропаганда фактами, самим життям, а не лише словом чи друком. І поки українські козаки й національні народні кола, всі ці члени селянських спілок, «просвіт» на селах і містечках та маса, що на неї спирається українська інтелігенція, не зустрінуться в роботі зі співучастю жидів, не зустрінуться на практиці з симпатією жидівських партій і активних кіл до українського відродження, – важко буде побороти історичне, антисемітизмом вигодуване недовір'я до нас» (*Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріали до історії українсько-жидівських відносин за час революції.* – *Відень, 1921.* – *С. 34*).

Однак ці заклики не мали впливу на значні маси люмпенізованого єврейства, якому до вподоби були гасла російських більшовиків про експропріацію чужої власності. За таких обставин їм, як і декому із українського суспільства, легше було повірити у нав'язану загалові думку про нібито природне прагнення євреїв панувати над усім світом, підпорядкувавши собі робітничі маси, котрим, мовляв, нічого втрачати, крім кайданів. Тим паче, коли при цьому ще й наводилися рядки з листа Боруха Леві до Карла Маркса: «Жидівський народ, узятий в цілому, буде сам своїм Месією. Він доб'ється панування над світом, для чого об'єднає решту людських рас, знищить кордони й монархії, що обмежують його самостійність, і створить світову республіку, яка всюди забезпечить жидам громадянські права. У цій новій організації людства діти Ізраїля, розпорошені тепер по всьому світі, стануть усюди керівним елементом, а надто, якщо їм пощастить міцно приборати до своїх рук робітничі маси» (*цит. за: Кенен Б. Жиди в світовій історії. – Без м. і д. – С. 68*).

До подібного висновку підводили й роздуми «батька» сіонізму Теодора Герцля: «Ми невтомні і даємо середній інтелігентний клас, якому немає ніякого вичерпання і який через те є таким же небезпечним елементом для суспільства, як і вирослі капітали. Освічені, але неімущі, євреї тепер усі стають у ряди соціалізму, і соціальна боротьба в усякому разі повинна тепер відбитися на наших же спинах, бо ми як у соціальному, так і в капіталістичному таборі займаємо дуже помітне місце» (*Герцль Т. Еврейское государство. Опыт новейшего разрешения еврейского вопроса. – Одесса, 1898. – С. 17-18*).

Усе це в комплексі і призвело до поширення антисемітизму з подальшим розгулом погромництва. Відтак на початку 1919 року хвиля погромів накрила багато міст і містечок України. Виникали вони стихійно, за участю тієї темної маси, що сформувалася під впливом більшовицьких гасел і закликів до експропріації буржуазії і яку очолювали новоспечені отамани.

Уряд УНР уже після перших погромів, що сталися на початку січня 1919 року в Бердичеві й Житомирі, однозначно висловився проти цих злочинів. Так, Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра різко засудив їх і наказав розстріляти організаторів, а також розформувати військову частину, котра брала в них участь. Він і надалі разом з урядом УНР приборкував стихійну отаманію, що незаперечно засвідчують підписані ним документи.

Але ж ворогам української державності було не до вподоби порозуміння між українцями і євреями в час становлення УНР. Тому щоб перешкодити зближенню цих двох народів, організовуються єврейські погроми, до участі в яких втягується й неосвічена українська маса. Небезпечним у цій

ситуації було те, що євреї брали активну участь у збройних виступах проти влади УНР з метою її повалення, як це мало місце в багатьох населених пунктах України, зокрема в Проскуріві у лютому 1919 року.

Те, що проскурівські більшовики, які запланували збройний виступ проти законної влади Директорії, знайшли собі пристановище в середовищі місцевого єврейства, визнає один з комуністичних авторів З. Островський. Посилаючись у своєму дослідженні нібито на збіг обставин, він зазначає, що «місцеві революційні елементи, які опиралися на більшовицьки настроєні частини місцевого гарнізону, –15-й Білгородський і 8-й Подільський полки, – задумали, підняти повстання проти влади «Директорії». Це послужило зручним приводом до різні, яка тихцем підготовлялася ще раніше (щоправда ніяких фактів на підтвердження цього не наводиться. – Авт.). Повстання розгорілося 15 лютого рано-вранці, але через кілька годин воно було придушене. Повсталі частини під натиском переважаючих сил противника відійшли в напрямку Фельштина і до містечка Ярмолинці» (*Островский З. Еврейские погромы. – С. 31*).

До речі, члени Жмеринського ревкому, котрі експортували більшовицьке повстання проти УНР у Проскурів, як свідчить один із учасників, після його провалу повернулися додому «морально розбитими, вважаючи себе мимовільними винуватцями цього погрому» (*Алексеев И. Из воспоминаний левого эсера // Подпольная работа на Украине. – М., 1922. – С. 32*).

Аналіз документів про Проскурівський погром засвідчує, що саме більшовики спровокували його, втягнувши в цю криваву авантюру єврейське населення. Ось що писав з цього приводу свідок проскурівської трагедії підполковник Михайло Шадрин: «Жиди, підготовляючи переворот, приєднали до повстання Проскурівську залогу, котра складалася з покликаних по мобілізації після повалення гетьмана бувших солдат розвалені російської армії, ще перейнятих духом революції грабіжництва, сваволі та мітингування. Натурально, що цей елемент, до остатку розложений жидами від того часу, як приєднався до повстання і позбувся своїх старшин, а з тим і решток дисципліни, почав являти із себе банду, здібну лише до погромів та різні беззбройного населення. А тому і цілком ясно, що ця банда, котру вабила до повстання головним чином надія пограбувати буржуїв, побачивши, що повстання не вдалося, що повороту до полків немає і все одно прийдеться тікати додому, почала різати та грабувати жидів, аби винагородити себе й помститися за обмануті надії.

Повстання було – це факт, котрого заперечувати ніхто не може. Але є фактом незаперечним й інше: те, що спіткало жидівське населення по невдалім повстанню, напевно спіткало б християнське, особливо інтелігентське і військове населення Проскурова (буржуїв, неприхильних до

комуни), якщо за 2 дні до повстання не прийшов би до Проскурова вірний УНР гайдамацький курінь і повстання вдалося.

Всі на Україні пам'ятають жахливі дні захоплення Києва в кінці січня 1918 року червоними бандами Муравйова й Ремньова. Дні, в котрі на чолі майже цілого уряду в Києві стояли самі жиди і коли було замордовано одних тільки офіцерів 2447 чоловік. Жиди тоді у значній мірі причинилися до цієї жахливої бойні, особливо з матросами, розстрілюючи беззбройних, хворих, тяжко ранених і глибоких стариків. Навіть зі шпиталів витягалися нещастні жертви на поталу розбурханих червоних банд і жидівства. Жидки-крамарі давали червоним бандитам адреси мешкаючих у сусідніх домах офіцерів й особисто помагали їх мордувати. А одна тільки знаменита жидівка Євгенія Бош чого була варта тоді зі своїми прибічниками – катами-жидами... Тільки одної її жертви нараховуються сотками, а таких оправців було і є межі жидами багато. З певністю можу сказати, що така доля випала б на Проскурів та інші міста, якщо повстання і дальший плян його вдалися б" (*Центральний архів військовий у Варшаві (ЦАВ) – Ф. 380. – Оп. 2. – Спр. 373. – Арк. 4.*)

Підполковник Шадрин знав, що писав. Після повернення українських військ до Могилева-Подільського, свідчив уже згадуваний нами П. Карпов, «розказували мені тамошні українці, що більшовитська «чрезвичайка» в страшний спосіб знущалася над українцями. «Чрезвичайка» розстрілювала щоночі цілу масу людей, розуміється, українців, а також тих, що служили в денікінській армії; трупи кидали в Дністер. Щодня можна було бачити над Дністром калюжі крові та бачити задержані о скелі берегів людські трупи. Цивільна людність, приведена до крайности, розбила тюрму та звільнила всіх заарештованих. Ця «чрезвичайка» складалася з самих євреїв. Тоді-то розстріляли більшовики велике число галицьких старшин. В Могилеві-Под. між іншим були розстріляні четар Буцура і пор. Іванович, а в Одесі, Вінниці та Жмеринці справили більшовики галицьким українцям щось більше як різню» (*ЦДАВОВУ – Ф. 2432. – Оп. 1. – Спр.102. – Арк. 27-27 зв.*).

З огляду на вищенаведене, м'яко кажучи, дивним видається твердження Ю. Фінкельштейна про те, що «євреї в усі часи підтримували законну владу енергійніше, ніж руйнували її» (*Финкельштейн Ю. За дела рук своих. – Нью-Йорк, 1995. – С. 53.*)

Хіба таку лояльність єврейства бачимо в Проскурові напередодні 15 лютого 1919 року? Якщо уважно ознайомимося з доповіддю А. Гілерсона, яка вміщується в даному збірникові, то переконуємося, що місцеві євреї, котрі не були більшовиками, зокрема бундівець Йюффе, знаючи про підготовку збройного повстання проти Директорії, на той час законної влади в Україні (до речі, затвердженої за участю представників єврейства Тру-

довим конгресом), не повідомили про це військового коменданта Проскурова.

А чому ж керівник єврейської самооборони (бюро квартальної охорони) Шенкман, який заявляв про свою безпартійність і нейтральність, згодом погодився бути сполучною ланкою з уже організованим більшовицьким повстанським штабом? Чому ця квартальна охорона (складалася з євреїв) заарештувала представника законної влади – полковника Ківерчука?

Не відповідає дійсності й твердження про те, що отаман Семесенко після проскурівського погрому був «дуже приязно» прийнятий Петлюрою.

Подібного не могло статися, бо Петлюра видав наказ про арешт Семесенка. Оскільки той утік до Галичини, то там його заарештували лише 12 травня 1919 року, і він сидів у Кам'янецькій тюрмі до катастрофи фронту в листопаді 1919-го. В травні 1920 року його вдруге арештували й розстріляли (*Трагедія двох народів. – Прага–Київ, 1928. – С.56*).

Необізнаність з документами підводить і молодого дослідника Я. Тинченка, котрий чомусь твердить, що бригада Семесенка в березні 1919 року «стала носити його (Петлюри – Авт.) ім'я, дане як подяка за ліквідацію повстання на Поділлі» (*Києвские ведомости. – 1999. – 17 лютого*).

Якби цей історик бачив накази самого Семесенка, то він пересвідчився б: бригада носила ім'я Петлюри ще задовго до 15 лютого 1919 року (*Інститут єврейських досліджень, Нью-Йорк (ІЄД) – Ф. Чериковера. – Спр.202. – Арк. 17923-17924*).

До речі, підполковник Шадрин, викладаючи події в Проскуріві як свідок, зазначає, що «різню закидають гайдамакам, котрі підлягали й були вірні українській владі, але й самі пристрасні обвинувателі стверджують, як ствердили це і всі слідчі комісії, що гайдамаки не грабували. Між тим усі помешкання на зазначених мною вулицях були цілком ограбовані, крім того, більшість навіть жіночих трупів в одній білизні та в ліжках під пенами.

Чи задумався хто з тих, що обвинувачує у цім погромі та різні військо УНР, також над тим, що якому б не було воякові непотрібні жіночі спідниці та инше убрання або халат чи штани зі старого літнього жида, і якщо трупи були в білизні та в ліжках, то очевидно, їх забито вночі. А раз зроблено вночі, то це вчинок когось іншого, не гайдамаків, котрі вже в той час спали у своїх вагонах. Ясно, що того, когось іншого не корисно було виявляти для тих, хто бажав сплямувати перед цілим світом Уряд і військо УНР, а виставити нещасного безвинного жертвою жидівства, котре підняло меч, який силою обставин обернувся на голову того ж самого жидівства» (*ЦАВ – Ф. 380. – Оп. 2. – Спр. 373. – Арк. 12-13*).

Подібне можна сказати і про подію, що трапилася пізніше в далекому від Проскурова Парижі в ході вияснення обставин вбивства Петлюри: 11

грудня 1926 року слідчий допитав двох свідків - Качуру, який говорив про єврейсько-українські відносини взагалі, і Титлюка, який служив під час погрому 16 лютого 1919 року в Проскурівській міліції; він говорив про те, як розпочався погром у зв'язку з повстанням лівих есерів, а також ствердив, що на другий день Семосенко був заарештований з розпорядження Слідчої комісії. Була очна ставка Титлюка з Шварцбардом, який заявив: «Хоч він у Проскурові і не був, але він певен, що п. Отаман винен у тому погромі» (ЦДАВОВУ – Ф. 3890. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 168).

Привертаючи увагу до Проскурівського погрому, який відбувся 100 років тому, упорядники збірника мають на меті не тільки на конкретних фактах розібратися в його причинах і трагічних наслідках. Йдеться про те, чому поневолені століттями українці і євреї не змогли знайти повного порозуміння. Тим паче, що документи, які ретельно приховувалися від дослідників, переконливо доводять, що передові провідники єврейського руху постійно контактували з урядом Симона Петлюри, однозначно заявляючи Голові Директорії та Головному Отаманові військ УНР про підтримку українських національно-визвольних змагань. І переконливим підтвердженням цьому є звіт єврейських діячів про зустріч з Петлюрою 17 липня 1919 року. (ЦДАВОВУ – Ф. 2060. – Оп. 1. – Спр. 18а. – Арк. 5-9).

Очевидно, зміст примусив комуністичних ідеологів заховати його в потаємні схрони, щоб легше було перекласти відповідальність на Петлюру не лише за ті погроми, які чинили на території України білогвардійці, поляки та румуни, а й самі більшовики. З тієї ж причини потрапило до таємних архівів повідомлення голови Теохфіпольської управи на Поділлі про більшовицький погром (ЦДАВОВУ – Ф. 2060. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 3).

Справді, погроми в Україні 1919-1920 років готувалися не українськими силами, і вони розпочалися відразу ж із настанням Першої світової війни, як тільки російська армія вступила в район бойових дій на наших західних землях. Майже скрізь у Галичині й на Буковині російські війська, пише В. Хітерер, влаштовували єврейські погроми. Нижчі чини російської армії грабували й убивали мирне єврейське населення, гвалтували жінок. Нерідко російські солдати і козаки піддавали свої жертви знущанням, які нічим не поступалися за своєю жорстокістю звірствам нацистів під час другої світової війни (Хітерер В. *К истории еврейского населения Галиции и Буковины накануне и в годы первой мировой войны // Евреи в Украине. – К., 1997. – С. 85*).

За словами відомого єврейського діяча С. Анського (Раппопорта), в цей час, крім того, «створилася і зміцніла база агітаторів, які поставили собі за мету викорінення єврейського населення з місць його нинішньої осілості» (ІР НБУ – Ф. 339. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 1).

Аналіз комплексу документів дає підстави вважати, що російська армія вступила в Галичину з готовим рецептом: винуватці всіх бід солдатських - євреї. На них спрямовували свою ненависть і злобу люди, відірвані від землі й одягнуті в сірі шинелі та кинуті під кулі. А коли ще й інформація від офіцерів надійшла: мовляв, наші прокляті євреї підземним телефоном австрійцям усе передають про війська, де стоять і куди рухаються, все те передавали, поки їх не спіймали, то солдатська реакція спрацювала блискучо: «зараз усіх євреїв грабуємо, розбиваємо і це за те, що вони скрізь хочуть обманути» (*Центральний державний історичний архів України у Києві – Ф. 1439. – Оп.1. – Спр.1552. – Арк. 226а зв.*).

Такого змісту листи, що надходили з фронту, поступово роздмухували антисемітизм і в тилу. У селах і містах лунали заяви: «Жида торгують нашим братом, як худобою» (*там само: Ф. 349. – Оп.1. – Спр.45. – Арк. 49, 49 зв.*).

Нова хвиля антисемітизму здійнялася після відречення царя від престолу. Чорносотенські сили Росії, вбачаючи в цьому винуватця євреїв, повсюди почали виступати проти них. У багатьох населених пунктах Херсонщини, наприклад, доходило до відкритих закликів громити євреїв, ініціаторами яких часто був «Союз русского народа». Селяни не хотіли допускати до органів нової влади представників єврейства (*Державний архів Одеської області – Ф.3829. – Оп.1. – Спр.141. – Арк. 8*).

Разом з тим антиєврейські настрої в окремих випадках провокувалися самими євреями, які входили до складу рад депутатів. Так, одна з таких активісток Двойра Бандойль з Голтви Ананіївського повіту Херсонської губернії привселюдно заявила, що рада робітничих і солдатських депутатів дала їй право: кому хоче, випекти очі, вбити, облили сірчаною кислотою і т.п.» (*там само. – Спр.15. – Арк.127*).

До осені 1917 року владі ще якимось вдавалося утримувати відносний спокій. Але коли після більшовицького перевороту, що призвів до повного розладу фронту, величезна маса солдат посунула через Україну у великоросійські губернії, відвернути погроми вже було дуже важко. Якраз неорганізоване військо, заагітоване більшовиками, розпочало нові погроми, які потім вилилися в страшну вакханалію.

І за таких обставин не хто інший, як генеральний секретар з військових справ Центральної Ради Симон Петлюра, став на оборону беззахисних євреїв. У своїй відозві до українських солдатів від 15 листопада 1917 року він, зокрема, наголошував: «Не допускайте погромів та безпорядків, бо як ви їх допустите, ви ганьбою покриєте славне ім'я українського війська. Ніякі погроми не повинні бути припущені нашої землі» (*Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – Т.1. – С. 220*).

У всіх тих випадках, коли Петлюра мав владу й можливість впливати на розв'язання проблеми захисту євреїв, він намагався зробити все, що було в його силах. Відомий тогочасний діяч єврейського руху в Україні І. Шехтман у листопаді 1917 року вніс від імені сіоністської фракції запит до Центральної Ради щодо погромів. У відповідь генеральний секретар з військових справ пояснив: «Погроми відбуваються в прифронтовій смузі, де надзвичайно багато різних запасних військових частин. Ці частини і влаштовують погроми... Розвантаження тилу від бездіяльних запасних частин зустрічало перепони бюрократичного характеру, але ця реформа незабаром буде здійснена. Секретаріат невдовзі буде також мати достатньо військової сили, за допомогою якої можна буде боротися з анархією». (*Шехтман И.Б. Еврейская общественность на Украине (1917-1919 гг.) // Книга о русском еврействе. 1917-1967. – Нью-Йорк: Союз русских евреев, 1968. – С. 30, 31).*

Як засвідчують факти, наведені самими євреями, зокрема І. Шехтманом, уже тоді, коли частини деморалізованої російської армії, особливо тиллові, вдалися до погромів, ще не маючи під рукою власного війська, погоджувався принципово «дозволити євреям-воїнам організувати спеціальні дружини для охорони єврейського населення» (*там само. – С.31).*

Але ця згода Петлюри «чомусь викликала ряд сумнівів у представників єврейських соціалістичних фракцій і фолькспартій. Перед цією опозицією Рада і Генеральний секретаріат з військових справ утрималися від якихось конкретних кроків» (*там само. – С. 32*) у цьому напрямі. Коли ж у середині січня 1918 року Єврейське міністерство повернулося до зазначеного питання, то вже було пізно розгортати планомірну організацію загонів самооборони.

Чітка державотворча орієнтація Петлюри не давала спокою російським шовіністам – ні червоним, ні білим. І ті й інші, враховуючи те, що частина єврейського суспільства не розуміла, а отже, й не поділяла прагнення українців до самостійницького життя, почали сіяти між ними ворожнечу, не лише обвинувачуючи український визвольний рух у причетності до погромів, а й свідомо провокуючи їх. Російські й почасти польські еміграційні кола в Західній Європі та США, користуючись відсутністю там впливових українських дипломатів УНР і українських журналістів, розгорнули у своїх друкованих органах шалену антиукраїнську пропаганду. Москва за допомогою спеціально сфальсифікованої інформації намагалася переконати народні маси і світову громадськість у тому, що організація анти єврейських погромів – справа рук «самостійників» (*Державний архів Харківської області – Ф. Р-5371. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 6-7).*

Зрештою, приклад того, як перекидати вину за погроми на петлюрівців, подавав таким, як Д.Рабинович, Лев Троцький – права рука Леніна.

Виступаючи 1920 року перед більшовицькими агітаторами, котрі вирушали в Україну, він наголошував на тому, що українське селянство сподівається на Петлюру, тому «необхідно бути обережними. Тільки дурень і провокатор без розбору скрізь і всюди буде твердити, що ми воюємо з Петлюрою. Інколи, поки не розбитий Денікін, вигідно розпускати чутки, що радянська влада в союзі з Петлюрою.

Якщо будуть випадки грабєжів у Червоній армії, то їх необхідно звалювати на повстанців і петлюрівців, які влилися до Червоної армії. Радянська влада поступово розстріляє всіх петлюрівців, махновців і повстанців тому, що вони шкідливий елемент, і це буде явним доказом не тільки суворої революційної дисципліни, але й суворої кари за грабїж» (*Праці Українського Наукового Інституту. - Варшава, 1932. - С. 150*).

Свій виступ Л. Троцький завершив словами: «... для досягнення наміченої мети всі засоби однаково добрі. Ні на хвилину не забувайте, що Україна має бути радянською, а Петлюра – вибитий з пам'яті народу назавжди» (там само. – С. 150).

Одним з найганебніших видів єврейських погромів в Україні, яким широко користувалися більшовики для узурпації влади і зміцнення своєї фінансової системи, було захоплення єврейських заручників з метою отримання грошового викупу. При цьому в провінційному Гайсині на Поділлі, викрадачі людей ставили таку вимогу: якщо місцева «буржуазія» не внесе у визначений час мільйон карбованців, то перші два зі списку заручників будуть розстріляні (Центральний державний архів громадських об'єднань України (*ЦДАГОУ – Ф. 41. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 9*).

Слід зазначити, що виконавці планів Леніна—Троцького в разі відступу здебільшого забирали євреїв-заручників з собою, вкрай ускладнювало їхнє і без того не просте становище. До врятування цих нерідко підключався Український Червоний Хрест (*ЦДАВОВУ – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 342. – Арк. 2-3*).

Така ситуація витворилася невинувато: царська Росія будувала більше тюрем, аніж шкіл, а коли дзвін революції пробудив у серцях покорених людей і народів нові прагнення, відчинилися тюремні каземати і звідтіля вийшов не найкращий елемент, який прикипів душею до більшовицької програми і закарбував на ній свій слід. Ленін сам вжахнувся і сказав своїм товаришам: «Мене повісять за ідею, а вас за бандитизм» (*ЦДАВОВУ – Ф. 2432. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 27 зв.-28 зв.*).

Подібні прийоми погромництва єврейського населення широко перемали й частини Добровольчої армії генерала Денікіна. У той час, зокрема, російські громадські організації Харкова звернулися з листом до місцевої єврейської громади, зміст якого зводився до чого: якщо ви за «єдиную і неделимую», то можете сподіватися на краще... (там само: *Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 758. – Арк. 143-144*). А якщо ні? Гадаємо, коментарі зайві.

Зрештою, чи не найширші за розмахом погроми в Україні чинили частини Добровольчої армії генерала Денікіна, намагаючись виправдати свої злочини відплатою євреям за їхню участь у більшовицькому русі. Цією причиною прикривались і польські війська, які також громили євреїв на нашій землі. Зрештою, і євреї відчували на собі жахиття більшовицького режиму. Як тільки Київ було звільнено від більшовиків, президія міської єврейської общини звернулася до представників своєї нації з інформацією про звірства диктатури послідовників Леніна.

Як зазначалося в цьому документі, «не було жодного куточка приватного життя і жодної галузі суспільних інтересів – економічних чи культурних, національних чи релігійних, які б не відчули на собі важкої руки більшовицьких диктаторів. У сліпій злобі вони накинулися на єврейські національні установи... З глибокою національною скорботою єврейська община констатує, що певна купка єврейських більшовиків під час терору, спрямованого проти єврейського життя, не посоромилась знущатися з єврейських громадських діячів, застосовуючи до них середньовічні засоби насилля...» (*Державний архів Київської області (ДАКО) – Ф. 3050. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 58*).

З комплексного аналізу тогочасних подій випливає ще одна вірогідна причина неприхильності євреїв до утвердження самостійної України. Серед світових провідників сіонізму, котрі були вихідцями з Польщі, в той час народилася ідея, аби побудувати єврейську державу не в Палестині, а в Європі. За задумом, це мала «бути самостійна жидівська або польсько-жидівська держава. І в їх інтересі лежало, аби східний кордон Польщі був на Бугу чи обіймав усю східну територію Речі Посполитої перед першим поділом». Сіоністи вирішили домагатися від Англії та США повернення відроджуваній Польщі всіх забраних у неї земель під час поділів у XVIII ст. Але зробили це вони лише тоді, коли отримали від різних об'єднань, на яких опирався Польський Національний Комітет, запевнення, що «на тих землях жидівська мова буде разом з польською визнана другою державною, і в усіх адміністративних установах жиди одержать половину вищих урядових посад» (*Кременской Н.Е. Путь к решению еврейского вопроса. – Харьков, 1906. – С. 55-56*).

Навіть попередньою умовою переговорів члена Центру сіоністського руху з США, який спеціально приїхав до Варшави, «мала бути згода на постулат сіоністів у справі утворення жидівської держави. Бо ідея жидівської держави в Палестині була туманно віддаленою. Не уявлявся спосіб стягнення жидів з цілого світу до Палестини. Була то важка справа. Тим часом на просторі Східної Європи жиди жили на місці. Були там влаштовані» (*там само. – С.55-56*).

Про шанобливе ставлення до Петлюри єврейських провідників різних рівнів свідчать і інші факти. Так, у серпні 1919 року Запорізька гру-

па армії УНР, взявши з боєм Вінницю, вирушила на Київ через Сквиру й Білу Церкву. Штаб групи зупинився на ночівлю у Білилівці під Козятином, — «в тому жидівському містечку, в якому потім зупинявся ще два рази». Проти кам'яної церкви в садку перед східцями, що вели до веранди, «стовпилася жидівська делегація: крамарі, ремісники, візники. Попереду стояв сухорлявий з сивими пейсами, в чорнім кашкеті старий рабин; при ньому — тора. З ганку його уважно слухав оточений штабом Симон Петлюра. Від імени жидівського населення висловлював подяку оратор за той спокій, що утворився в містечку з часу прибуття українського війська і влади. Прийом делегації скінчився. Командуючий групою (полковник Сальський) запитав одного з делегатів про те, яке значіння має тора в таких випадках, і дістав відповідь, що святість ця виноситься на зустріч найвищих представників влади і тих осіб, яким жидівське населення хоче висловити найвищу пошану» (*Порохівський Г. Три спомини // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – С. 223*).

Подібних прикладів можна навести багато. Так, 1 листопада 1920 року в подібній урочистості зустрічало єврейство Віньковець: «З бічних вуличок, гуртами сходилось жидівське населення на площу. Там, де з головного шляху йшла дорога короткою вуличкою на площу, прибув дійсно незвичайний рух. Швидко будували там якесь перекриття, балдахим з матерії в чорні й білі паси. Було видно двох рабінів і всю гонорацію містечка, як міського голову та радних. Збоку вже уставилась і їхня оркестра.

Врешті появилася коло штабу висока, струнка постать молодого коменданта м. Віньковець, який з бурмістром пішов докласти командирові ОКД (окремої кінної дивізії. – В. С.), що населення містечка бажає привітати Головного Отамана при в'їзді, бо такої нагоди ще не мало.

Головний Отаман, що був в супроводі генштабу генерал-хорунжого Всеволода Петріва й ад'ютанта полковника О. Доценка, вийшов з авто, а в цей час місцева оркестр вже грала «Ще не вмерла Україна...» Так приймаючи й віддаючи пошану стояв струнко Головний Отаман, слухаючи гімн, а потім під оклики «Слава!» підійшов до нього бурмістр з рабинами й підніс на рушнику хліб та сіль» (*Цанко І. Українські війська перед завішенням зброї // Вісті комбатанта. – 1964. – Ч. 1. – С. 12*).

А тепер слід розставити акценти й щодо погромництва євреїв з боку української отаманії. Необхідно сказати у зв'язку з цим, що найвизначніші з повстанських отаманів, як зазначає О. Брик, «раніше були большевицькими командирами, а потім повстали проти комуно-большевизму, хоч при цьому вони були й проти Української держави та проти москалів-монархістів (білогвардійців), — наприклад, отаман Григоріїв, і за ним найбільше йшла українська селянська маса. З самих початків вони були тими, які допомогли комуністам творити збройну силу, але коли ближче, то стали

проти комуно-більшевизму, бо вважали його «жидівською владою», а не владою селян і робітників і не владою з інтернаціональним світоглядом» (Брик О. *Українсько-єврейські взаємовідносини*. – С. 199).

Не можна звалювати на Петлюру відповідальність за погроми, вчинені загонами отамана Григор'єва, який до травня 1919 року перебував у складі більшовицьких військ, а потім виступив проти радянської влади і, за словами Л. Троцького, «об'єднав навколо себе вином і брехливими обіцянками найтемнішу частину солдатської маси і штовхає її нині на погроми, поножовщину і грабежі» (*Поезд Троцкого // Военно-исторический журнал (Москва)*. – 1990. – Ч. 12. – С. 48). І таких прикладів чимало.

А як поведився отаман Струк Зрадивши Петлюру, перейшов до більшовиків, потім повстав проти них, а згодом опинився в Добровольчій армії (*ДАХО – Ф. Р. – 5371. – Он. 1. – Спр. 4. – Арк. 4*).

На здеморалізацію молодого українського війська, що складалося з регулярних частин і повстанців, як свідчить П. Карпов, російські більшовики не шкодували грошей. Хмара агітаторів, переважно євреїв, вкрила Україну. Головним аргументом у них була та обставина, що Антанта (французи) висадила в Одесі свій десант. По Україні лунало: «Здихались ми австрійців та німців, а тут вже новий союзник лізе в нашу хату, щоб розбивати народ та грабувати нашу землю. Ще прийдуть до нас дикі чорні африканці — мурини та азіяти-індійці, а може навіть японці, які вже досить винищили народу в японсько-рос. війні. Нехай краще нашими союзниками будуть рос(ійській) більшовики; а агітатори досипали: «Помните, братцы, что вы с русскими из одного котелка кушали. Нужно жить вместе» (*ЦДАВОВУ – Ф. 2432. – Он. 1. – Спр. 102. – Арк. 21-21 зв.*).

Яскравим прикладом трансформації більшовицької армії в повстанську є формування Нестора Махна. Воно, як і загоми отамана Григор'єва, про які у зв'язку з непричетністю уряду Петлюри до вчинених ними єврейських погромів згадувалося раніше, діяло з особливим розмахом. Зокрема, махновці разом з червоногвардійцями показали на що вони здатні, в Катеринославі в грудні 1919 року, коли там відбувався губернський з'їзд.

Для утвердження порядку Директорія відновила чинність скасованої в Україні III Універсалом смертної кари за пограбування, розбої, підпали, умисне вбивство, збройні напади, агітацію проти УНР та інші тяжкі злочини.

Однак євреї виявилися не готовими здолати своє негативне ставлення до УНР і взяти участь в остаточному визволенні України.

Українська влада, як військова, так і цивільна, дозволила євреям організувати свої збройні дружини для підтримання громадського порядку. Єврейські лікарі й медсестри опікувалися пораненими українськими козаками, а в похоронах полеглих у бою з Махном старшин та козаків взяли

участь представники єврейських організацій (*ЦДАВОВУ – Ф. 2432. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 19зв.-21*).

Факти свідчать: якраз Симон Петлюра гасив той антисемітизм, який народжувався в широких масах через активну участь євреїв у більшовицькому русі. Скажімо, А. Дегтярьов стверджував: «С. В. Петлюра особисто при мені дякував начальнику Запорізької дивізії Гулому й командирю бригади Литвиненку за вжиття заходів проти погромів євреїв, що готувалися в Лучинці та Лучинчику, за стрільбу євреїв по тилах загонів; причому С. В. Петлюра при мені висловив думку, що наявність навіть одного грабежу може потягнути за собою погром, а тому просив звернути увагу на це і вжити в таких випадках найрішучіші заходи – «може нам колись жиди допоможуть грішми збудувати Україну». Наслідком такого впливу з боку С. В. Петлюри на командний склад у 1-й Запорізькій дивізії, де я був начальником штабу, було 5 випадків розстрілу за грабїж у травні, червні і липні 1920 р.» (*ЦАВ – Ф. 380. – Оп. 2. – Спр. 373. – Арк. 278*).

Тому обвинувачення з боку Винниченка на адресу Петлюри, що він нібито виявляв бездіяльність у боротьбі з погромниками, можна спростувати словами Арнольда Марголіна: «Якщо Винниченко вважав, що треба виступити з рішучими заходами, то він як Голова Директорії міг в усякому разі зробити в своїй ділянці дуже багато. Він міг виступити з декларацією такого змісту, який він вважає доцільним. Він міг поставити в ультимативній формі вимогу Петлюрі, котрий стояв на чолі армії, про найбезпощаднішу боротьбу з погромами, міг всенародно, друковано відмежуватися від розгубленої бездіяльності, проявленої вождями армії в перші місяці погромної епохи. Але він цього не зробив. Уже в лютому 1919 року він вийшов зі складу Директорії. І до всього наступного періоду він підходить з строгішими вимогами, ніж до часу свого перебування при владі» (*Марголін А. Україна и политика Антанты. – С. 333, 334*).

За свідченням генерала Омеляновича-Павленка, міністра єврейських справ УНР Пінхоса Красного й багатьох інших осіб, які заслуговують на повну довіру, пише А. Марголін, розстріляно на місці злочину, а також за вирокami надзвичайних військових судів багато інших грабїжників і погромників (*там само. – С. 287*).

Директорія і Головний Отаман Петлюра надсилали свої регулярні війська, зокрема січових стрільців обеззброєння і знешкодження «збунтованих отаманів: Козир-Зірку, Д. Зеленого й М. Григорієва. Так само вчинено супроти самочинних отаманів вроді Семесенка. Коли рука Головного Отamana не могла досягти М. Григорієва, і він виріс був у силу в Херсонщині, де накоїв багато лиха, то сталося це виключно тому, що Петлюра як головний командир військ УНР мав замало сил для того завдання, щоб цілком зліквідувати анархістичні виступи різних отаманів з цілої території

України. Втім не була його вина чи недбалість чи навіть невміння, але виключно наслідок тих об'єктивних обставин, які запанували дід впливом воєнної агресії Советської Росії» (*там само.* – С. 279, 280).

Головний Отаман – і це підтверджується документально – як тільки одержував звістку про антисемейські експеси, одразу ж різко негативно реагував. Скажімо, коли Міністерство єврейських справ повідомило йому про погром на станції Ярьески, то він того ж дня, 28 січня 1919 року, відбив телеграму комендантові станції Миргород: «Наказую розслідувати справу і мені донести, а також вжити міри, щоб подібні експеси надалі не мали місця і карно переслідувались» (*там само: Ф. 2060. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 10.*)

Більше того, саме Головний Отаман Петлюра наказав розіслати телеграфом це звернення командирам військових підрозділів з вимогою «сповістити підлегли Вам частини і зробити відомим всім козакам» (*Петлюра С. Статті. Листи. Документи. – Нью-Йорк, 1979. – Т. II. – С. 353.*)

У книзі документів С. Петлюри вміщено звіт єврейської делегації про зустріч з Головою Директорії в Кам'янці-Подільському 17 липня 1919 року. Так-от, самі євреї засвідчили, що їм Петлюра тоді заявив: «Треба боротись з більшовиками, але боротьби з євреями він не допустить» (*там само.* – С. 375).

Уряд УНР, пише П. Карпов, законом від 26 (набув чинності 29 січня) 1919 року «запровадив так звані надзвичайні військові суди, які мали право за розбій, підпал, грабїж, умисне вбивство, агітацію проти УНР, збройний напад на військову сторожу і прочі великі злочини — накладати кару на смерть.

Надзвичайний суд південно-східної групи в Бірзулі засудив 16-літню панну Іванну і її двох помічників за пограбування бірзульського жида на 6-12 літ каторжних робіт. Засуджених відправлено у Вінницьку в'язницю – для відсидження кари. Пограбовані предмети в цілості віддані власникови. Козак Мирон і 2-ох тов. за подібний злочин були засуджені на 20 літ каторги.

Під час повороту південно-східної групи з Бірзули на Тирасполь – недалеко Роздільної – зістав козак, що з голоду зважився насильно забрати у жида мацу, засуджений на смерть і розстріляний» (*ЦДАВОВУ – Ф. 2432. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 22 зв.*).

В українських архівах, до речі, можна знайти багато й інших свідчень про те, що Симон Петлюра не мовчав до 26 серпня 1919 року. Зокрема, він 27 травня 1919 року підписав Закон «Про утворення Особливої Слідчої Комісії для розслідування протисемейських погромних подій» (*там само: Ф. 2208. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 19-20 зв.*), а 8 червня 1919 року було розіслано телеграму коменданту тилу і в копії наказному отаманові,

прем'єр-міністру, міністру внутрішніх справ і міністру єврейських справ суворого змісту: «В Волочиську після вступу нашого війська самими козаками був заарештований невідомий робітник, що підбивав наших козаків до єврейського погрому. Коли це було в дійсности, то наказую провокаторів негайно розстрілювати, повідомивши про це населення. Надалі в таких випадках вимагаю твердості і рішучої розправи з такими провокаторами по закону військового часу» (*там само*: Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 169. – Арк. 32).

Такого ж рішучого тону і резолюція Петлюри на доповідній про бешкети окремих козаків Чорноморського кошу в Сквирі: «Наказую викинути зі своєї сім'ї грабіжників і покарати їх по закону» (*там само*: Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 140).

Крім того, в державному архіві Вінницької області виявлено спеціальний бюлетень Міністерства інформації УНР від липня 1919 року під назвою «Жида і Українська Республіка», в якому аналізується спеціальна телеграма Головного Отамана, що засвідчує його антипогромницьку позицію стосовно євреїв (*Державний архів Вінницької області (ДАВО)* – Ф. 4155. – Оп.1. – Спр. 13. – Арк. 82).

А 26 серпня 1919 року, одержавши від міністра єврейських справ П. Красного повідомлення про погром у Ялтушках на Поділлі, С. Петлюра негайно передав матеріали «військовій Слідчій нараді для розслідування» (*ЦДАВОВУ*: Ф. 1123. – Оп.1. – Спр. 18. – Арк. 10).

Не хто інший, як Симон Петлюра зажадав від військового міністра навіть, «аби 1) Військово-Судове управління представило реєстр всіх справ, дотичних погромів, з коротким рефератом про те, коли і де вироки судів в справах погромів були переведені в життя; 2) Аби комдиви і начальники окремих частин негайно представили доклади, в яких би зазначили факти припинення нашими частинами погромних акцій, заряджених ними військово-судових слідств в цій справі і припинення погромів нашою військовою силою з розстрілом чи іншою формою кари на місці» (*там само*: Ф. 1429. – Оп.2. – Спр. 100. – Арк. 127).

У відповідь на цю пропозицію від командирів українського війська надійшли спеціальні звіти. Губернський комісар Поділля 18 жовтня 1919 року наказував усім повітовим комісарам «не дати навіть відчуті єврейському населенню, що його уважається якоюсь гіршою чи посліднішою нацією на Україні чим націю Українську або іншу.

Дальше наказую пригадати негайно всім підлеглим установам і агентам влади на місцях, що на підставі закону про єврейське громадське самоврядування ... на єврейські громадські управи накладено представництво місцевого єврейського населення перед державними і громадськими установами для охорони його загально-громадських, політичних і націо-

нальних прав, а рівно ж для оборони і охорони його інтересів в межах компетенції громади і участі в особі відповідних представників в загальнодержавних, краєвих і місцевих установах» (*ЦДАВОВУ – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 255 зв.*).

Однак військо, писав юрист П. Карпов, яке стало на бій, щоб з честю перемагти, або згинути, має теж законне право на самооборону, як і цивільна людинність, котра втручається у воєнні події. Така самооборона визнається справедливою як законами окремих держав, так і міжнародним правом. І навіть такі приклади самооборони «Спровоковані москалі, що нібито на них стріляють жида з австрійського Гусятин, ще в 1914 році збомбардували дощенту місто Гусятин. Внаслідок подібної провокації, що нібито поляки в Каліші стріляють на німців – збомбардували в 1914 р. німецькі війська місто Каліш. Провокацію, як оповідали мені поляки, пустили жида.

В 1915 р. в Радомі в Конгресовій Польщі козаки на звіт повідомлення, що жида видали німцям кількох польських легіонерів Польського легіону, зорганізованого москалями, учинили в місті величезний погром. Порозбивали всі крамниці, знасилували много єврейських дівчат та жінок, а многих євреїв поубивали. Представника місцевих поляків – одного з найповажніших горожан, який прийшов просити козацького командира о зстановленні погрому, приказав той же випорити нагайками, щоб за єврейзрадників не заступався.

Австро-мадяри, операючись на провокаціях ворожого до української справи і народу елементу, вимордували, вирізали, вистріляли та вивішали – без суду – більш 44.000 галицько-українського селянства та інтелігенції. Вистачило, щоб хтось був підзорений о русофільській симпатії, того ждала смерть. В Перемишлі на ринку мадяри наскочили на конвой звиш сорока заарештованих українських селян та інтелігентів і всіх пошматували шаблями на шматки. А скільки пекельних мук переніс український народ в ославленім Талергофі, де найчільніші українські діячі під закидом русофільства переносили муки Дантового пекла. Не малу пайку провокацій завдячує український народ галицьким євреям, які, позбігавшись зі всіх закутків Сх. Галичини до Відня, робили там знамениті спекулянтські інтереси та провокували українців перед офіційними і півофіційними австрійськими сферами.

Скільки люду вивішали, вистріляли та вирізали німці в Бельгії, австро-мадяри на території нинішньої Югославії та Північної Італії. Хто бачив стоси фотографічних знімок, зображаючих на кілометри довгі алеї повишених, той може в мініатюрі з'ясувати собі викликані з могили минулих віків тіни неронських алеї та «живих Походень».

На Україні таких високих зразків західної культури під егідою Уряду рішучо не було, як щось на меншу скалю притрапилось, то було урядом

переслідуване. На Україні було, що інше. І так, коли в червні 1919 р. українські війська знова заняли Кам'янець-Под., то в їх руки попався член большевиської «чрезвычайки» єврей Аба, який з своєю помічницею – проституткою Фанцею прибивав на хрести українських полонених та дітячів. Абу покарано смертю, Фанця утікла.

За страшенні знуцання над українцями збунтувалася в травні 1919 р. проти «чрезвычайки» міста Могильова-Под. большевиська залога та убила, порубавши шаблями, провідницю «чрезвычайки» молоду студентку-єврейку. В червні 1919 р. українські війська по відході большевиків розбили біля Китайгороду банду бандитів, яка зробила була нальоти на Китайгород і околичні села, розбиваючи та грабуючи. Банда ця зробила в Китайгороді єврейський погром. Бандити рекрутувалися з села Нефедівець, Крушанівки Кам'янець-Подільського повіту та поблизької Бессарабії.

Уряд УНР для винищування бандитизму і погромного духа серед населення та несення помочи потерявшим єврейським родинам zorganizував спеціальну комісію слідчу та допомоговий комітет. В комісії слідчій та допомоговим комітеті засідали представники єврейського міністерства при Уряді УНР.

В надзвичайних случаях висилав Уряд спеціальні слідчі комісії та військові експедиції для укарання винних на місці, а в разі більших проступків доставлення їх до суду.

Виступи цивільної людности супроти війська внаслідок агітації большевиських агітаторів та провокаторів не уставали. Перед в цій підпільній роботі вели ліві єврейські кола, здеклясовані большевики. В большевиській армії знаходилися спеціальні єврейські полки, які воювали проти військ УНР» (ЦДАВОВУ – Ф. 2432. – Он. 1. – Спр. 102. – Арк. 24, 25).

Архівні матеріали свідчать про численні випадки рішучого придушення вояками армії УНР придушення погромних дій. Відомо, наприклад, що єврейська громадська рада Житомира в січні 1919 року телеграфом просила «надіслати галиційських стрільців для підтримання порядку в місті» (там само: Ф. 2060. – Он. 1. – Спр. 23. – Арк. 5).

Єврейські провідники Погребища вмовляли Петлюру не забирати з їхнього містечка коменданта Супруненка, який зарекомендував себе їхнім надійним захисником (там само: Ф. 1123. – Он. 1. – Спр. 28. – Арк. 5 зв.).

А Могилів-Подільська єврейська громадська рада клопоталася перед владою УНР про звільнення з-під варті помічника колишнього коменданта «Кириєнка-Смоля, котрий дуже гарна людина і котрий звільнив дуже багато євреїв... котрих обвинувачували, що вони буцім большевики» (ДАВО. – Ф. 3288. – Он. 1. – Спр. 15. – Арк. 51).

Серед військ армії Петлюри, наголошує А. Марголін, на відміну від денкінської армії, все ж спостерігалися випадки, коли окремим особам

або частинам вдавалося відвернути чи зупинити погроми. Так, 13 березня 1919 року підоспілі солдати української армії зуміли приборкати єврейський погром у Коростені, вчинений Червоною армією.

А в Лубнах погрому вдалося уникнути лише завдяки тому, що в рядах української армії знайшлося сто осіб, котрі зі зброєю в руках вийшли проти погромників. Місто було врятоване, але чотирнадцять із ста загинули, обороняючи лубенських євреїв. Таких фактів денікінська армія не знала (*Марголін А. Україна и политика Антанты. – С. 312, 313*).

Розглядаючи проблему єврейських погромів в Україні, мусимо згадати і про спроби противників української державності поширити в усьому світі інформацію про вину уряду УНР і особисто Симона Петлюри за ці акції.

Повідомлення про події в Україні саме в такому дусі з 1919 року заповнювали шпальти багатьох європейських та американських газет. Вороги України, намагаючись не допустити утвердження її державності, створювали образ українців як природжених бандитів, котрі постійно переслідують євреїв. При цьому не гребувалося нічим. Як свідчила українська пресова служба, віденська газета «Морген цайтунг» від 18 листопада 1920 року намагалася всі злочини більшовицьких грабіжників звалити на українську національну армію, вмістивши замітку під заголовком: «Погроми Петлюри в Україні». В ній вказувалося, зокрема, на єврейські погроми в Україні з боку петлюрівських військ у населених пунктах Віжнопіль та Утонів, яких в Україні взагалі не існувало.

Активну роль у дезінформації про єврейські погроми в Україні виконували саме ті, хто чинив їх найбільше, – більшовики й денікінці. Про інструкції Троцького вже мовилося. Що ж до методів білогвардійців, то проілюструємо їх кількома промовистими фактами.

26 липня 1919 року генерал Денікін «не погодився з проханням делегації (єврейських діячів – Авт.) видалити коріння погромів шляхом видання перш за все відповідної декларації стосовно єврейського питання і необхідності суворих заходів проти антисемітської агітації та виступів» (*ІЕД: Ф. Черикова: – Спр. 142. – Арк. 11393*).

Своє справжнє обличчя «істинного оборонця єврейства» генерал Денікін ще раз показав наприкінці листопада 1919 року, коли відповів категоричною відмовою на прохання про захист єврейства від погромів Добровольчої армії (*там само. – Спр. 142. – Арк. 11393*).

Така його позиція, треба наголосити, мала підтримку Антанти. Так, начальник британської військової місії при Добровольчій армії генерал Хольман на зустрічі з єврейською делегацією заявив: «Тепер становище генерала Денікіна жахливе. Він не може справитися. І я не знаю, що буде. Адже євреї всі загинуть. І нічого не можна зробити... Між тим, більшо-

визм страшний і для вас, і для нас. Ви повинні вплинути на англійських євреїв. Хай вони не заважають лорду Черчіллю надавати допомогу Росії. Хай вони допоможуть справитися з більшовиками. Тоді можна буде встановити мир у Росії» (*там само.* – *Спр. 136.* – *Арк. 10636*).

Як не прикро, але дезінформація впливала на західне суспільство, особливо єврейські кола. Володіючи значними фінансовими можливостями і впливами на політиків, вони вдавалися до блокади УНР як у політичному, так і в економічному планах. Дійшло до того, що американські власті заборонили вивезти з Франції, зі складів резерву армії США, вже куплені урядом Петлюри медикаменти для вояків УНР, які знемагали від тифу.

Щоб відкрити всю правду про єврейські погроми. Уряд УНР виявляв готовність прийняти діячів зарубіжної єврейської громадськості, аби вони самі могли розібратися з ситуацією в Україні.

З цього приводу А. Марголін пише: «8 вересня Міністр Темницький і український посол у Берні Василько телеграфно звернулися до графа Тиш-кевича, глави делегації в Парижі, з проханням запросити від імені уряду п.п. Усишкіна, Гольдштейна, Моцкіна, Ахад-Гаама і Іохельмана (перші три перебували тоді в Парижі, останні два – в Лондоні) як членів Комісії для вивчення на місці погромів. У телеграмі було вказано, що Директорія і уряд надають великого значення такого роду розслідуванням сумних погромних подій з огляду на відому об'єктивність названих єврейських діячів і ту довіру, яку має до цих імен єврейство. Зі свого боку уряд обіцяв усіляку допомогу властей у роботі Комісії.

9 вересня делегація звернулася до всіх вказаних осіб із запрошенням, текст якого є ідентичним зі змістом телеграми Темницького і Василька» (*Марголін А. Україна и политика Антанты.* – *С. 296-297*).

На жаль, усі запрошені під різними приводами відмовилися від поїздки в Україну, хоча й вітали цю пропозицію уряду УНР. А тому й сам А. Марголін змушений з боєм говорити про непослідовність діячів світового єврейства щодо правдивого і повного вивчення погромів в Україні: «Так безрезультатно закінчилась енергійна спроба Українського уряду зробити все від нього залежне для з'ясування істини в кошмарному питанні єврейських погромів для проведення грані між справжніми винуватцями, вбивцями, провокаторами й потуральниками — і між чесними, ні в чому не повинними людьми. В запалі природнього гніву, скорботи й обурення, викликаного в єврействі різуче-жорстокими погромами, не можна було й чекати з боку єврейства спокійного і морального суду над винуватцями, жодна з єврейських організацій фактично не скористалась такою високо-справедливою пропозицією, що дихало об'єктивністю і довірою до цих організацій» (*там само.* – *С. 300*).

Людей, котрі очолювали український рух чи входили до складу українського уряду, писав 1921 року єврей А. Марголін, «можна безкарно критикувати й обвинувачувати в усіх гріхах і злочинах кожному, кому не лїнь. Ось чому я, зазначав він, вважав за свій обов'язок виступити на захист цих осіб...Карабчевський у своїй останній книзі говорить, що він радив свого часу Керенському віддати до суду Миколу II, причому висловив свою готовність і бажання взяти на себе його захист. Я особисто відмовився б від цього захисту, як не взявся б захищати і Денікіна, хоч і не вважаю його ні організатором, ні натхненником погромів. І Микола Романов, і Денікін — яскраві носії антисемітизму, явні реакціонери. Але я ніколи не відмовлюся від захисту тих, хто стояв на чолі українського руху» (*там само.* – С. 337-338).

Сторіччя Проскурівської трагедії, як бачимо, змушує нас повернутися до аналізу всіх обставин, які спричинили цей та інші погроми невинного єврейського населення різними військовими й бандитськими угрупованнями. Цей гіркий урок нашої спільної з євреями історії сьогодні є надзвичайно актуальний, коли через сто років після поразки таки утверджується самостійна Українська держава, в якій знову відкриваються всі можливості для розвитку цієї, як і інших націй. Всі, хто знайшов свою долю на українській землі, мають в порозумінні з її автохтонами будувати спільне майбутнє.

Загибель білоруса Михайла Жизневського і вірменина Сергія Нігояна на Майдані незалежності в Києві 22 січня 2014 року за українську справу вселяє надію на те, що так і буде. Як і державницький чин «жидо-бандерівця», як себе іменував єврей Ігор Коломойський у ті трагічні дні, ставши на захист незалежності й територіальної цілісності України.

*Сердунич Л.А.
сmt. Стара Синява*

МІСТЕЧКА ПИЛЯВА І СТАРА СИНЯВА ЗА ДАНИМИ МЕТРИЧНОЇ КНИГИ 1875 – 1919 років

Реально уявити життя сторічної давнини найкраще за тими документами, які ще можна віднайти. Тож, зважаючи на ту невелику кількість архівних документів про наш край, які вже відомі досі, метричні книги можемо віднести до не менш важливих і цінних як для дослідників, так і для всіх, хто цікавиться минувшиною ріднокраю.

За даними метричної книги понад сторічної давности, яка збереглась у Старосинявському архіві, у кожному записі вказаний статус Старої Синяви та Пиляви [1]. До того ж, записи вели московинською мовою, проте вжите українське слово «местечко» (містечко). Містечками в Україні та Білорусі називали селища міського типу (мається на увазі не термін, а загальноповживане у розмовній мові слово), тоді як містом вважали велике поселення, яке з'явилося пізніше, ніж город («городжений» муром). Слово *містечко* з'явилося під впливом польської мови. Село – неукріплене поселення [2; с.8, 9]. У народі містом досі називають місце, де відбувався базар. Це значення подає і Великий тлумачний словник української мови [3; с. 347]. Російсько-український словник сторічної давности (1918 р.), ровесник метричної книги, яку розглядаємо, пояснює слово містечко як синонім до *городець* («городишко») [4; с. 81].

За назвою книги *метрична* – досі збереглося слово *метрика*, що в народі означає свідоцтво про народження, які почали видаватися після ведення церквами метричних книг.

Книга підтверджує, що містечка Стара Синява і Пилява, а також довколишні села належали до Літинського повіту Подільської губернії.

МЕТРИЧЕСКАЯ КНИГА

*данная из Подольской Духовной Консистерии
в приходе Свято-Георгиевской местечка Пиляви Литинского уезда
VI округа благочинія Подольской епархії*

для записи родившихся, браком сочетавшихся и умерших, на 1916 год

Такий вигляд має одна з метричних книг містечка Пилява на початку ХХ віку. Запис зверху: «Оставляется в церковном архиве на хранение...» – став пророчим, адже книга мала щастя зберегтися до наших днів. Тож маємо нагоду помандрувати в історію, щоправда, не таку вже й далеку, проте вельми цікаву, позаяк довідуємося багато цінного для нас про життя наших краян, зокрема, мову документів, про церковні правила, про конкретних людей, імена служителів церкви та громадянський стан мешканців містечок, що мали такий статус на території сучасної Старосинявщини сто і більше років тому.

Згадана метрична книга складається із кількох розділів, назви її частин вказано на титульних сторінках, як-от: «Часть первая. О родившихся», «Часть вторая. О бракосочетавшихся», також окрема частина – про померлих.

Через буремні події минулого, 20-го, сторіччя книга нині має неповний склад сторінок, частину їх уже втрачено, мабуть, із різних причин. Це можемо бачити з переліку сторінок, позаяк багатьох із них явно не вистачає.

Приблизні розміри метричної книги такі: 25 на 35 см. Колір чорнил, які були не однаковими, і навіть записи олівцем добре збереглися.

Задля читання книги у хронологічному порядку гортаємо її з кінця, позаяк кожен наступний рік «накладався» на попередній, тож у нинішньому вигляді метрична книга починається, а насправді закінчилася 1919 роком.

У метричній книзі містечка Стара Синява (тепер – селище міського типу) знаходимо такі документи і записи, теж для нас уже цінні та важливі документи, свідчення багатьох фактів. Напр., що нинішнє село Заставці зазначене у книзі як передмістя Старої Синяви; що сто років тому звичну нам назву села Нова Синявка вказано як Нова Синява; що у графі про населений пункт чи місце проживання писали «Старосинявская казенная Юридика», себто нинішню частину селища Стара Синява, яку називаємо Юридикою, вважали окремим населеним пунктом...

Особливо багатим і цікавим видається розділ про одруження, ці записи займають у книзі чи не найбільше місця. Ось читаємо телеграму, написану на фірмовому бланку. Запис тексту телеграми – «простим» олівцем:

*Телеграф Старая Синява ТЕЛЕГРАММА
Учителю Штокало из Литина № 198,
принята 15 сентября 1913 года 11 слов Принял Логвин
Разрешается вступить в брак*

Сообщение почтом священнику Протоіерей Желиховскій

Далі з метричного запису про одруження знаходимо повідомлення про одруження вчителя Штокала: *Артемий Иосифов (Йосипович) Штокало, 22 года, учитель церковно-приходской школы д. Чепелей (с. Чапля – ?) Литинского уезда, крестьянин Успенской церкви м. Пилява, невеста – Старая Синява, крестьянка Елена Яковлева Куцуконь, 18 лет.*

Інший запис, як і попередній, має стосунок не лише до фактів однієї – двох конкретних родин, а й є цікавим свідченням про імена служителів церкви сусіднього села Теліжинці, порядок ведення справ, про християнські звичаї 100-річної давнини, мову того часу, зокрема, мову документів, якими були і церковні записи. Метрична книга містечка Стара Синява зберегла свідоцтво, видане церквою села Теліжинці 19 лютого 1918 року, про дозвіл на одруження селянки з Власівки (нині – частина села Уласово-Русанівка) Мотрі Кіндратівни Федорчук із селянином зі Старої Синяви Романом Гнатовичем Рибакком. Документ засвідчено церковною печаткою фіолетового, чорнильного, кольору, на якій викарбувані слова: «ЦЕРКОВНАЯ ПОДОЛЬСКАЯ ЕПАРХИЯ ТЕЛИЖИНЕЦКОЙ ВОЛОСТИ». Свідоцтво підписане священником Антоном Бачинським та псаломником Іваном Янківським. Ось його повний текст:

СВИДЕТЕЛЬСТВО

Прихода нашего, Литинского уезда Подольской епархии села Телижинцы Св. Иоанно-Богословской церкви, невеста крестьянка д. Власовка Матрона Кондратова Федорчук, православного вероисповедования,

желающая вступить в брак с крестьянином м. Старой Синявы Романом Огородником Рыбаком, православнаго вероисповеданія, как оказалось по справке с церковными документами, имеет от роду 21 год, у исповеди и причастія ежегодно бывает. Девица находится в здоровом уме. По троекратном оглашеніи в приходской нашей церкви 4, 11 и 18 февраля 1918 г. препятствій к сему браку никаких не объявлено. В чем свидетельствует с приложеніем церковной печати 1918 года м. февраля, 19 дня

Священник (підпис) Антоній Бачинский

Псаломщик (підпис) Іоанн Янковский.

На свідоцтві наклеєна гербова марка вартістю 1 крб (1 руб.), на ній же – запис чорнилом: «21 февраля 1918 год». Шлюб (вінчання) було здійснено у Свято-Миколаївській церкві містечка Стара Синява, про що у метричній книзі Свято-Миколаївської церкви є відповідний запис, де, крім того, також зазначено, що за Р.Рибак підписався Сильвестр Хоменко, а за наречену, «тоже неграмотную», підпис поставив Іван Кицун. Шлюб здійснено 23 лютого 1918 року у Свято-Миколаєвській церкві (м.Стара Синява).

Інше свідоцтво за підписами священика села Теліжинці Миколи Паплинського і псаломника Івана Янківського видане теліжинецькою церквою про те, що селянин із села Власівка, наречений Влас Петрович («Петров») Панчук, 23 років, вступив у шлюб із селянкою містечка Стара Синява «девицею» Марією Марковою Камінною 1918 року, місяця червня, 9-го дня.

У метричній книзі села Пилява Літинського повіту («уезда») є запис про те, що священиком м.Пилява 1915 року служив Микола Симашкевич.

У записі 1916 року на стор. 22 метричної книги містечка Стара Синява йдеться про смерть удови священика Володимира Симашкевича – Надії Мойсеївни (Моисеева) від хвороби печінки. Відспівував удову В.Симашкевича «священник с.Бабина Антон Бачинский», який пізніше, 1918 року, працював у Теліжинцях. «Совершал погребение священник м.Старой Синявы Соборо-Богородичной церкви Стефан Нестеровский с псаломщиком Стефаном Ходаковским на приходском кладбище». Як бачимо, в записі немає точної вказівки, де саме похована вдова Володимира Симашкевича, ймовірно, у Старій Синяві.

Згідно записів, у містечку, яким була Стара Синява, протягом 20-ох років кінця ХІХ – початку ХХ століть працівниками церкви були:

1883 р. – священик Михайло Бичинський, дяк Онуфрій Кондрацький,

1885 р. – псаломщик, дяк Полікарп Новицький,

1910 р. – священик, «наблюдающий приход», Степан Нестерівський, дяк Олександр Бахталовський,

1910 р. – парафіяльний священик Петро Степанович Чернецький,

? р. – священик Тадей Жолткевич.

Записи метричної книги засвідчують відомості і про служителів інших церков. Зокрема, парафіяльними священиками в селі Теліжинці працювали Антін Бачинський (1918 р.), Михайло Бичинський (1878 р.), пізніше працював у Старій Синяві, Микола Паплинський (1918 – 1919 роки), Микола Симашкевич (поч. XX ст.), а дяками і псаломниками в Теліжинцях були Іван Мончинський (1878 р.), Іван Янківський (1918 – 1919 р.). В селі Іллятка – священик Григорій Адасевич (?) та псаломник Іван Мончинський, в с.Чехи («Чешки») – священики Олексій Гінківський (?), Фавст Крушельницький, в. о. псаломника Д.Савчук, Никифор. 1886 року в селі Щербані псаломником був Л.Ходзинський.

Цікавий і запис, зроблений у травні 1919 (?) року українською й московинською мовами:

БЛАНК У.С.С.Р.

*Старо-Синявській Волостний
Військово-Революційний Комітет
м. Стара-Синява на Поділлію*

(м. Старая-Синява Подольской губернии)

Про медичне обслуговування мешканців навколишніх сіл до XX сторіччя нині не відомо, не кажучи вже про давніші часи. Також не відомо нині імена конкретних народних знахарів, ворожок чи відунів. Та народна медицина жила в усі часи, позаяк на щось інше не можна було сподіватися. Дітей народжували вдома, у важких випадках за лікарем бігали у містечко, де була земська лікарня. Тож кожна жінка, а нерідко й чоловік, уміли надати першу допомогу, лікувати різні недуги дарами природи, приймати пологи, доглядати дітей і немічних. Цьому навчало саме життя і досвід старших.

Ім'я першого старосинявського лікаря загубилося в часі, а народними цілителями, знахарями могло бути протягом віків багато мешканців містечка, позаяк чи не кожна жінка похилого віку добре розумілася на травознавстві та інших прадавніх народних методах лікування. Така цілителька могла змовляти, яйцями викачувати, вміла «бабити» (приймати пологи, була бабою-бранкою («брала» (приймала) новонароджених). Іноді, у важких випадках, мешканці довколишніх сіл зверталися до послуг фельдшерів Старосинявської земської лікарні, яка наприкінці XIX – на поч. XX віку діяла у містечку Стара Синява.

За метричними записами стало відомо, що у земській лікарні містечка Стара Синява сто років тому працювали фельдшерами, зокр., Михайло Степанович Ванін («дочь Вера умерла 24 (25) февраля 1911 г.»), Андрій Явдокимович Матвіюк і Яків Назарович Добровольський («Яковъ Назарьев Добровольскій»), який помер 27-го, похований «28-го... 1910 р.».

Метрична книга містечка Стара Синява у розділі про померлих у всіх записах про кожну конкретну людину зазначає і причину її смерті. Пробігаючи очима цю коротеньку графу, котра складається лишень із двох слів, мимохіть робимо висновок про найбільш поширені тоді хвороби, які стали причинами смертей: хвороба печінки, запалення легень, золотуха, сухоти, чахотка, дифтерія, водянка, запалення печінки, параліч, конвульсії, запалення мозку. Помирили також «от горячки», «от горловой чесотки», «от поноса», «от скарлатини», «от коклюша», «от опухоли», «от тифа» (особливо 1911 року)... А помирили переважно малолітні діти та люди молодого й середнього віку. На сторінках усієї книги (з 1875 по 1919 роки) зустрілося всього 2 записи про смерть «от старости», щоправда, деякі сторінки метричної книги знищені (видерті) або зниклі.

За метричною книгою знаходимо назви церков, про які згадується в ній:

м. Стара Синява – Соборо-Богородицька церква, (в іншому записі – Свято-Миколаївська, можливо, друга містечкова або Заставецька),

м. Пилява – Свято-Георгіївська (в іншому записі – «Св.-Успенская») церква,

с. Теліжинці – Св. Івано-Богословська церква,

с. Заставці – Св. Соборо-Богородицька церква,

с. Чехи – Св. Івано-Богословська церква,

с. Щербані – Свято-Параскієвська церква.

На записі 1882 року збереглася жива печатка із сургучу (забарвлена, коричнева, із твердої смоли і воску).

Книга зберігає ім'я «смотрителя» (начальника, господаря або наглядача) Старосинявської поштової станції. Ним був Мефодій Іванович Застеленко (прізвище для нинішніх нас нове, зайшло, або забуте старе). Чинником Старосинявської поштово-телеграфної контори у 1912 році був Семен Львович «Глебов» (Глібів – ?).

Зберігся бланк від жовтня 1917 року, надрукований на машинці: «Удостоверение данное командиром 414-го пехотного Торопецкаго полка ефрейтору» Юхиму Савицькому про одруження з дівчиною з села Щербані Марією Никифорівною Білань.

З початком ХХ сторіччя усе частіше зустрічаються записи про одруження старосинявців із нареченими з різних сіл, а нерідко – і країв та областей: з с. Заставці (Микола Трохимович Пічкур, Сава Дорофійович Коробчук), Власівка (Мотря Кіндратівна Федорчук), «дер. Уласовка (нині – с. Уласово-Русанівка) крестьянин Ареф Савович Безпалько, из с.Н. Синява Евросиня Кл. Патлань», удова за першим шлюбом. Із сіл Іванківці, Дубова (Андрій Герасимович Мовчан), Мисюрівка, Чехи («Чешки») (Олена Олександрівна Юзькова), Нова Синявка (Михайло Гаврилович Патлань),

Йосипівка («Юзефовка»), Паплинці (П.Г.Коломієць), Пилява, Яблунівка (вчителька Ганна Іванівна Круківська) – нинішнього, Старосинявського, району; с. Чапля (?) (Артем Йосипович Штокало), с. Березівка Ямпільського «уезда Подольской губернії» (Петро Степанович Чернецький), а також інші області України і навіть Московії.

За відповідною графою записів робимо висновок, що сто років тому, як і тепер, юнаки одружувались у віці переважно 18 – 34-ох, а дівчата – у віці 16 – 30 років. Інший запис (рік не зберігся) засвідчує, що протягом червня – вересня шлюбів не було.

У записах 1911 року знаходимо деякі посвідчення, які вели на бланках Московської тискарні (друкарні, «типографії»).

Книга містить і кілька зведених відомостей про народжених, одружених та померлих за окремі роки.

На сторінках усієї метричної книги, складеної, можливо, уже в наші часи в одну з кількох колишніх, зустрічаються знайомі по сьогоднішню прізвища старосинявців, а також і нові, зайшли, або такі, що зникли з різних причин, принаймні у Старій Синяві. Це дає змогу вивчати й ономастику, зокр., антропоніміку краю. Тож наводжу і їх: зі сподіванням, що комусь вони зможуть допомогти у дослідженні свого родоводу.

Ось далеко не повний перелік тодішніх наймень (точніше, прізвищ) старосинявців, зокрема, міщан і селян: Бабенко, Бала, Безус, Білань, Білик, Бесараб(а), Бойко, Буник, Березюк, Бурлака, Віговський, Віскуп (Біскуп – ?), Василенко, Власюк, Вовк, Гнівущ, Гноянко, Голик, Голубчик, Гриша, Гук, Гурин, Гурман, Гулик, Гуменюк, Григорець, Гринь, Данилюк, Данилкович, Девлиш, Демко, Демчишин, Дзюба, Друзь, Дяченко, Жук, Заве(і)руха, Захаренко, Івано(і)в, Івасів, Івасьов, Калапко, Карпович, Карпушин, Качурівський, Колосовський, Костик, Круць, Кульгук, Куцман, Ку(о)цупей, Камінний, Куцу(о)ко(і)нь, Лимар, Лісовий («Лисовий»), Луценко, Мазурець, Мамич, Максимович, Масливий, Матвіюк, Міщишин, Моцний, Лонський, Луценко, Мазурець, Маценко, Мовчан, Навроцький, Наумець, Ніколаєць, Оле(і)йник, Оленчук, Остапець, Паламарчук, Парашин, Перезайло, Пилипенко, Пічкур, Попович, Приступа, П'ятак, Рибак, Романенко, Савчук, Семкович, Серветник, Симашкевич, Скибицький, Смоляннюк, Спичак, Стасюк, Степанишин, Сліпецький, Стицюк, Тасюк, Тарадай, Тарнавський, Ткачук, Троф(х)имишин, Федоро(і)в, Фесько(і)в, Франчук, Хоменко, Цимбал, Чорний, Шапка, Швець, Шпак, Штокало, Щирі(и)й (Щира), Щирань.

У цій метричній книзі натрапляємо і на прізвища мешканців інших сіл: с.Власівка: Панчук, Федорчук, Штунь; с.Іллятка: Ревнюк; с.Заставці: Коробчук, Пічкур; с.Іванківці: Суплійка; с.Мисюрівка: Музика; с.Нова Синявка: Патлань; с. («деревня») Русанівка: Качур; с.Паплинці: Коло-

місь; с.Пилява: Симашкевич; с.Теліжинці: Корза, Симашкевич; с.Чехи: Бекешко(а), Сидорук, Юзько(і)в; с.Щербані: Білань, Харко (Харків)...

Варто лишень пам'ятати, що прізвище саме у тій формі, яку зазначено метричною книгою, не завжди правильне, позаяк записи, як відомо, вели не мовою титульної нації, а мовою імперії, тобто московинською, й не завжди розбірливо. І ще один важливий чинник. «Справа в тому, пише професор Д.Г.Бучко, що писарі цих документів нерідко не знали не лише законів української мови, а й української мови взагалі» [5]. Крім того, прізвище записували з вуст людини, на слух, тож нерідко саме цим спричинені помилки, що тягнуться до наших днів. Це бачимо, напр., у записах прізвищ у родовому відмінку: Гноянки (чий?), Гуков (чий?), «Анна Гукова», (замість Ганна Гук), Гуков, Жуков (син Гука, син Жука); в орудному відм.: «Александрой Біланево́й» (Білань); і їм подібні. У записах ім'я по батькові систематично записувалися «Кондратова» (замість Кіндратівна), «Михаил Федоров Іванов» (замість Федорович, українське *Іванів* стало чужинським *Іванов*), «Терентий Сидоров Сидорук» (Терентій Сидорович), «Фекла Ивановна Гуринова» (Текля Гурина), «Андрей Герасимов Мовчан» (Герасимович), «Юлиания Дзюбова» (Дзюба), «Каленик Ивановъ Суплійка» (Іванович)...

Отже, і таким чином творились, а насправді потворились, українські прізвища, які дехто вважає московинськими за походженням.

Як бачимо, метрична книга – це не лише цінне джерело фактів, а й привід до роздумів і спонука до подальших краєзнавчих, у т. ч. й мовознавчих та топонімічних, досліджень.

Джерела та література:

1. Метрична книга 1875 – 1919 р. р. // Старосинявський районний архів.
2. Коваль А., Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. – К.: Либідь, 2001. – С. 8, 9).
3. Великий тлумачний словник української мови/Упоряд. Т.В.Ковальова. – Харків: Фоліо, 2005. – С. 347.
4. Російсько-український словник / Іваницький С., Шумлянський Ф. – К.: Обереги, 2006. – С. 81.
5. Офіційна відповідь науковців Тернопільського національного педагогічного університету, зокр., д.ф.н., професора Д.Г.Бучка на запит Л.Сердуніч, лютий 2010 р.

УКРАЇНСЬКЕ ЛИХОСЛІВ'Я

Відомий український етнограф і письменник Олекса Воропай (*1913 – †1989), звертаючись з проханням до усього свідомого українського громадянства збирати й записувати приповідки та прислів'я, бо саме у цій формі української народної творчості відображується «складне і багате прикращами» життя українців, їх «прояви активної боротьби за свою незалежність», писав, що саме приповідка – «це ніби навчальний висновок, якогось оповідання, казки, байки або висновок з власного досвіду чи спостереження, що дає якесь життєве правило», що часто висловлюються «образовими висловами, формою метафори та алегорії» виявляючи «багаті скарби народної мови, гумору та життєвої спостережливості і дають широкий образ духової культури» українського народу. Наприклад, «Держи язик за зубами», «З свинячим носом та в пшеничне тісто», «Куди орли тікають, туди сороки не пускають», «Мовчи, глуха, менше гріха!», «Трапила коса на камінь» та ін. І коли ми «прислухаємось до мови українських селян, то нас приємно вражає барвистість і повнота вислову», адже вони «не відчули на собі негативного впливу чужої мови, широко користуються народними прислів'ями та приповідками. Їх мова рясно оздоблена короткими висказами, що висловлюють загальні правди, погляди, думки про світ і людей та про всі інші життєві справи». Своє місце в народних приповідках українців, на думку О. Воропая, знайшли взаємовідносини з сусідніми народами: «Тату, лізе чорт у хату!» – «Дарма, дочко, аби не москаль»; «Мабуть, москаль тоді красти перестане, як чорт молитись Богу стане». Або ж пройняті національним гумором: «Дай, Боже, нашому теляті вовка з'їсти», «Піп у дзвін – дідько в клепало!», «При чому тут староста, що грім порося вбив!». Водночас відомий етнограф зауважував, що до приповідок «належать також образливі вислови, порівняння, прокляття та заклякання», що мають «своє значення», якщо їх «прикласти до різних життєвих обставин». Оскільки вони не тільки «надають плястичности мові й пояснюють або доповнюють висловлену думку», а ще й впливає на наше з вами здоров'я. Наприклад: «А що б над тобою земля тряслась, сякий такий сину», «А щоб тебе кури загребли», «Щоб тебе понесло поза вітряками», «Щоб тебе чорний Бог убив» [15].

Доктор біології Іван Белявський, досліджуючи «взаємозв'язок між словом і свідомістю», тобто яким чином впливають на людський організм прості односкладові слова, прийшов до справжнього відкриття, довівши, що «кожне вимовлене нами слово дуже чітко впливає на наші з вами гени»

і результатом цього впливу «є не просто передача видозмінених генів потомству, але і зміна власного генетичного коду людини, що має відношення до старіння і тривалості життя». Такі невтішні, на його думку, наслідки вживання лайливих, огидних слів. Вчений попереджав, що «лихослів'я смертельно небезпечно для здоров'я», адже «лайка руйнує ваші гени». На жаль, за спостереженнями вітчизняних науковців більше половини населення України, незалежно від соціальної приналежності, щоденно використовує міцне слівце за будь-яких обставин. Не усвідомлюючи при цьому, що нецензурні слова, а саме т. зв. «матюки», які несуть негативний заряд зі знаком «мінус», смертельно небезпечні для нашого здоров'я. Вчені стверджують, що вживання нецензурної лексики сприяє швидкому старінню, адже саме «в злісному використанні негативно забарвлених слів криється величезна руйнівна сила» [6].

Досліджуючи витoki лихослів'я вчені встановили, що лайливі слова не такі вже й притаманні українцям, як дехто вважає. В одному з найперших словників давньоруської мови слово, що означало жінку легкої поведінки, присутнє рівноправно з цензурними, та пояснювалося як похідне від слова «блуд». У подальшому це нецензурне слово перекочувало в усі словники російської нецензурної лексики, хоча, як стверджують «берестянські грамоти», це не що інше, як ім'я демона, який мав свою «спеціалізацію» і з «котрим із давніх-давен і з різних приводів спілкувалися наші язичницькі пращури... Це слово первинно було чоловічого роду, а в його обов'язки входило карати винних жінок хворобами дітородних органів. Абсолютно всі решта слів лайки мають таке ж саме демонічне походження». Наші пращури промовляючи реальні імена демонів, як втілення особистісного зла, та додаючи до нього інші лайливі слова, прагнули «віджахнути нечисту силу, було довести демонів, що за ступенем розпусти ця людина сильніша і знається з нечистю не гірше за нього». Ми же, лаючись, «закликаємо давніх демонів просто так, для красного слівця, закликаємо зло собі на голову з дня на день, з року в рік» [6].

За твердженням істориків, мат – це не слов'янська традиція. Так, упродовж перших десятиліть після хрещення Русі схильність до нецензурної лексики в наших пращурів вважалася великою вадою, з нею пов'язували такі людські біди, як алкоголізм, агресія в побуті, вбивство, неправдомовність. У Святому Письмі йдеться про Слово творче, а не руйнівне, тобто про добро і любов. Кожний, хто вживає огидні слова, ображає не лише Бога, а й подобу Божу в собі самому, піддаючи її руйнації на всіх рівнях – від здоров'я до долі. Апостол Павло попереджав, що лайливі слова руйнують не лише теперішнє земне життя, а й вічне, оскільки людина народжується не тільки для тимчасового існування. «Злоріки... Царства Божого не впадкують» (1 Кор. 6:10). «Жодне погане слово хай не виходить з ваших

уст, а тільки добре» (Ефес. 4:29), «Хто не грішить словом, той досконала людина, яка може приборкати і все тіло» (Як. 3, 2). В Християнських грецьких Писаннях заохочувалось раннях християн не дозволяти нечистому лихослів'ю забруднювати свою мову, а, натомість, говорити пристойно. «Тепер же відкиньте і ви все оте: гнів, лютість, злобу, богозневагу, безсоромні слова з ваших уст». «Усяке подратування, і гнів, і лютість, і крик, і лайка нехай буде взято від вас разом із усякою злобою» [6].

Дослідники зауважують, що традицію вживання ненормативної лексики в українській літературі започаткував Іван Котляревський в «Енеїді», однак упродовж майже 200 років її вживання було під табу. І майже до середини XIX ст. лихослів'я не було поширеним навіть у селах, а лихослови піддавалися прилюдному шмаганню [13].

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій в своєму зверненні про потребу протидії лихослів'ю в Україні зауважує, що лихослів'я, – це одна з серйозних проблем нашого суспільства і «якщо нею знехтувати, становить загрозу самобутності та майбуттю українського народу». Представники ВРЦ із жалем констатують, що «брутальний стиль спілкування стає не лише нормою, а модою, причому для різних верств населення. Лихослів'я легко переймається і прищеплюється: це ганебне явище так розрослося, що вже не усвідомлюється як щось погане. З покоління в покоління передається ця огидна спадщина – й так вироджується моральність народу». Сьогодні лихослів'я носить масовий характер, особливо набрало небаченого розмаху в останні роки. Мерзенну московську лайку, т. зв. «матюки», «постійно чуємо з радіо і телевізора, читаємо зі сторінок сучасних книг, журналів, газет». Ця мерзенна лайка стає ніби необхідною деталлю життя й відкрито заохочується, що, на нашу думку, є ознакою особливої деградації української культури, ознакою нашого духовного і морального розкладання [4].

Важливо усвідомлювати, що слова, які ми вимовляємо і чуємо, формують нашу свідомість, нашу особистість, адже коли «людина лається, вона не тільки опоганює, бруднить свої уста, але і лле бруд у вуха оточуючих, розбещує їх, наводить на погані думки – сіє зло, навіть коли сама цього не усвідомлює, бо кожне слово несе в собі інформацію, яка впливає на нашу свідомість, формує і змінює її». Мова людини відображає її внутрішній духовний стан, а ті, хто постійно брудно лається, духовно і морально розкладаються. Адже той, хто легко дозволяє собі «матюки», ненормативну лексику, «нечисть, гнилу мову, той може легко зважитися і на нечисті справи» [4].

У словниках знаходимо твердження, що ненормативна лексика, – це «лихослів'я, непристойна, нецензурна та безсоромна мова», до якої входять «блзознірство, прокльони і лайка». Турецький мандрівник Евлія Че-

лебі, що відвідав Україну в 1657 р., писав, що найпоширенішими лайками того часу були «дідько», «свиня», «собака» і «чорт», наприклад: «а, соба-ча кров!», «ах, ти свиняче рило!», «бодай тебе чорти вхопили», «де його чорти понесли?», «дідька лисого», «дідько б його взяв (вхопив)!», «під три чорти», «сто копанок чортів тобі в печінку». В такому ж контексті користувалися ненормативною лексикою українські лірники й кобзарі, які ніколи «у відкрити» не лялися, бо це могло фатально позначитися на їх авторитеті [16, с. 159–160], українські козаки [3], які були найбільшими лихословами з їх найдошкульнішим «сучий син» [9], прикладом є лист Запорозьких козаків турецькому султану [7], або ж бурсаки чи семінаристи. Так, К. Широцький досліджуючи бурсацький жаргон Подільської духовної семінарії, писав, що семінаристи вживали таку лайку: «Залізь туди, звідки виліз», «Йди туди, де й цар ходє! (йди у нужник)», «Насмерді тому, хто носа не має», «Твоя жінка буде мати дурного чоловіка», «Тебе дурний піп хрестив, (тобто «ти сам дурний»)» та ін. [5]. Досить частим, і не менш принизливим, але дуже колоритним, є використання в українській лайці різного роду прокльонів, які супроводжуються словами «А щоб ти» та «бодай» (Боже дай): «А щоби нижче пояса зціпило за пупа», «А щоби пуп той вилисів, як від маку ступа», «А щоб тобі чорт кумом став» тощо [13].

Слов'яни, як стверджують дослідники, ніколи не матюкалися. Зокрема, в українців, до російської окупації 1795 р., найгірші лайками були лише «курва» (*продажна дівка*) і «холера» (*хвороба*). Ні Київська Русь, ні Велике Князівство Литовське, ні Річ Посполита не зберегли жодного документа з матом і жодного розпорядження влади про боротьбу з лайкою [10].

Поширення кацапських матюків – в основі яких «статевий акт, часто збочений, органи, що беруть у ньому участь, та особи, які мають ті чи інші сексуальні характеристики» [2; 12], на думку науковців, почалося з часів поширення на українських теренах російської мови, зокрема в період становлення більшовицької влади в Україні, коли лихослів'я було «відзнакою приналежності до робітничого класу». А також під час репресій 30-х рр. ХХ ст., коли українці «перебуваючи в сталінських таборах і тюрмах ще більше запозичували лексику притаманну кримінальному оточенню з яким вони контактували» – лихослів'я породжує лихослів'я [1; 3; 13; 14]. Великими розповсюджувачами «матюків були русські (*капоцики*), переселені в Україну до порожніх осель виморених голодом українців» [9]. Тому українці, які вживають російські «матюки», не поважали й не поважають своєї та чужої гідності, паплюжать святе ім'я матері [14].

В той час, як «брацький нам народ послуговується дуже відмінним від нашого словарним запасом, усе розмаїття якого далеко поза межами нормативної лексики», українська лайка не містить образ статевого характеру і вся літературна [9]. Українська лайка не має абсолютно нічого

спільного з матом «руських» і система української лайки ґрунтується геть на інших засадах, аніж лайка московська. Так, в українській лайці, щоби дати стислу й високоемоційну оцінку якоїсь особи, предмета, ситуації чи процесу, вживають слова: бздун, бздюха, гімно собаче, гімно, гімнюк (*гімнючка*), дристан, засранець (*засранка*), серун (*серуха*), срака. А для означення молодших за вас осіб, вживають позасистемне слово сцикун (*сцикуха*). Для відтінення чієїсь неправоти, як аргумент у суперечці, побажання тощо, вживають фразеологізми: «йди ти в сраку!», «насеру його матері!», «насеру твоїй матері», «поцілуй мене в сраку!», «поцілуй собаку в сраку!», «щоб ти всрався!». Матеріальні збитки підсумовують виразом: «собаці під хвіст». Коли хтось перебирає харчами, йому дають пораду: «то гімно з'їж!». Якщо ж на заваді власному самовираженню через здорову українську лайку стоять якісь чинники внутрішнього (*інфантилізм*) чи зовнішнього (*по пиці дадуть*) характеру, то вживають індіферентні вирази: «матері його ковінька», «трясця його матері», «сто копанок чортів тобі в печінку» абощо [2; 12].

Українська лайка так само багата, як і українська мова, про це свідчать твори видатних українських письменників. Так, О. Довженко в автобіографічній повісті «Зачарована Десна» вжив такі українські лайливі слова: «Мати божа, царице небесна, – гукала баба в саме небо, – голубонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм омофором! Як повисмикував він з сиріє землі оту морковочку, повисмикуй йому, царице милосердна, і повикручай йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й суставчики. Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому. Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила... Баба хрестилася в небо з такою пристрасстю, аж торохтіла вся од хрестів». А М. Стельмах у повісті «Гуси-лебіді летять» вживає такі слова з української лайки: «...спершу з мене вибивали дурування і примовляли, який я бузувір, опришок, урвиголова, харциз, каламут і навіть химород. На таке противне слово я ніяк у душі не міг погодитись... я мав і покаятись, і набратися розуму, якого усе чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, але й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п'яти і на в'язах стирчала макітра» [11].

Ми чудово усвідомлюємо, що подолати лихослів'я – це не легке завдання, але іншого шляху немає заради майбутнього українського суспільства – дітей і молоді, заради блага українського народу, до якого всі ми належимо [4]. Пам'ятаймо, що близькою сусідкою лайки є балакучість чи марнослів'я, тобто «схильність до пустих розмов внаслідок розбещеності язика». Махматма Ганді писав: «Немає правди в людині, котра не в змозі контролювати свій язик» [8].

Пам'ятаймо про чужинське походження словесного бруду й оберігаймо українську мову, наші душі від «усіякої зловорожої скверни». Для того, що б вести боротьбу з цією скверною – не вживаймо «матюків», не будьмо байдужими і не мовчім, коли хтось їх вживає. А для цього необхідно оволодіваймо лексичним та стилістичним багатством української лайки, несімо її в маси, пропагуймо її повсюдне вживання, широко користуймося нею у побуті, але «виключно при наглій потребі. Пам'ятаймо – ніщо так не знімає стресів, як різнобарвне «міцне» слівце, ніщо так не допомагає розкрити глибини української душі, як рідна здорова сороміцька лайка!» [2; 12].

З цією метою подаємо словничок найуживаніших лайливих виразів (української лайки).

Українська лайка

(Словничок найуживаніших лайливих виразів) [1–16]

Аби тобі усе клином було!
А бодай би в тебе руки відсохли!
А бодай би ти світу Божого не побачив!
А бодай в тебе в роті пір'я поросло...
А бодай те кров нагла залляла...
А бодай тебе корчі звели!
А бодай тебе чорти вхопили...
А бодай ти скис!
А бодай ти смоли в пеклі напився!
А бодай тобі заклало...
А бодай тобі ні дна, ні покришки!
А бодай тобі повилазило...
А бодай тобі та нехай тобі!
А бодай тобі у горлі кістка стала!
А дивись, щоб ноги не задер!
А добра б тобі не було...
А знав би ти морес! (*морес – прочухан, як хто провиниться*).
А Ірод його відає!
А лиха година!

Амінь тобі буде!
А най тебе качка копне!
Арештанська душа...
А собача кров!
А спопелів би ти!
А сто крат болячок у твої печінки!
А стонадцять чортів тобі в пельку!
А убий тебе Божа сила!
Ах ти ж, вражий сину!
Ах ти ж, іродова душа!
Ах ти ж, остолопище окаянний!
Ах ти свиняче рило!
Ах ти удуде смердячий!
А щоб вам пусто булó...
А щоб вас лиха біда стороною обходила...
А щоб ви згинули...
А щоб в тебе пір'я в роті поросло...
А щоб його побила руда глина, що падає з християнина!
А щоб йому голова облізла...
А щоб йому ні дна, ні покришки!
А щоб їх вихром винесло!
А щоб на вас чума насіла, матері вашій чорт!
А щоб над тобою земля тряслась, сякий та такий сину!
А щоб тебе колька сколола...
А щоб тобі булька з носа вискочила...
А щоб твоєю мордою просо молотили...
А щоб твої кости викидало з того світа!
А щоб твоя дружинонька з кумом повелася...
А щоб тебе грім побив...
А щоб тебе злидні обсіли...
А щоб тебе колька сколола...
А щоб тебе кури загребли!
А щоб тебе люди не знали!
А щоб тебе лють задушила!
А щоб тебе Морана побила...
А щоб тебе муха вбрикнула...
А щоб тебе підняло і гєпнуло (*вертіло*)...
А щоб тебе сира земля не прийняла!
А щоб тебе смерть у могилу забрала!
А щоб тебе чорти в пеклі смажили...
А щоб ти всрався, як маленький був...

А щоб ти гімна наївся!
А щоб ти головою наложив!
А щоб ти до ранку не дочекав...
А щоб ти здоровий був...
А щоб ти здох!
А щоб ти луснув...
А щоб ти не діждав...
А щоб ти не стишився!
А щоб ти падло дристало та й дристало...
А щоб ти під царський вінець не пішла *(до дівчини)*
А щоб ти сказився!...
А щоб ти скис!
А щоб ти скрутилось, прокляте!
А щоб ти ходив, як води ходять!
А щоб ти щастя не знав...
А щоб тобі булька з носа вискочила...
А щоб тобі відмовили, як чогось попросиш...
А щоб тобі добре було...
А щоб тобі заклало...
А щоб тобі заціпило...
А щоб тобі копа літ!
А щоб тобі крові свого батька напитися...
А щоб тобі курка на ногу наступила...
А щоб тобі повилазило... *(хтось чогось не бачить, або не побачив)*
А щоб тобі рачки лазити...
А щоб тобі рука відсохла!
А щоб тобі світа білого не бачити...
А щоб тобі черево лусло!
А щоб тобі чорне було...
А щоб тобі чорт кумом став...
А щоб швидкою Настею тут тебе зносило...
А щоби нижче пояса зіціпило за пупа...
А щоби пуп той вилисів, як від маку ступа...
А щоби твоя срака по шву розійшлася...
А як би ти язик прикусив!
Без скурвого сина не обійдеться...
Бенеря його бери!
Бешиха тебе бери!
Бий його лиха година!
Бий його морока!
Бий тебе сила Божа!

Бити, бити, та нікому...
Битий ходиш...
Бить тебе бить, та й кий поломить...
Біс батька зна що!
Бісівське насіння!
Бісова душа...
Бісова ковілька...
Бісова челядь...
Бісовий син...
Бодай би тебе кури загребли!
Бодай би ти луснув!
Бодай його кодро з накоренком перевелось!
Бодай їх мир не знав!
Бодай тебе був той знав, що трясє очеретами!
Бодай тебе волами возили, а граблями волочили!
Бодай тебе чорти вхопили...
Бодай ти в землю увійшов!
Бодай ти не знав о собі, та о білому дні!
Бодай ти не знав, що сьогодні за день!
Бодай ти сонця не бачив!
Бодай тобі добро було!
Бодай туди не дійшло, а відти не прийшло.
Болячка на твою голову!
Брешеш, як собака!
Буде він тямити, доки буде жити...
Буде хребту і череву...
Будь він сякий, такий...
Будь ти неладний!
Вбий тебе трясця!
Виляю так, що тобі в пельку (*в горло*) не полізе...
Виляю, на всі боки!
Виляю, як собаку!
Від твоїх слів аж трава сохне!
Відвідаєш макогона...
Візьмеш в обидві жмені!
Візьму кочергу, то й зуби визбираєш!
Враг тебе бери!
Вража (*чортова, дідькова*) личина!
Вража мати!
Вражий син...
Вражі діти...

Всрався та й криво!...
Гадюка підколодна!
Гадюче кодрло!
Гаспидський сину (*хлопче, дочко і т. д.*)!
Глуха тетеря!
Глянь на себе в дзеркало і перехрестись!
Говори, донько – виговоришся...
Говорив би, та рот замазаний...
Грець би тебе побрав!
Дай, Боже, твоєму чоловікові розумної жінки!
Дам по макітрі...
Де його чорти понесли? (*хтось кудись пішов, або десь забарився*)
Диявольська худоба!
Дідька лисого тобі дам...
Дідька лисого...
Дідько б його взяв (*вхопив*)!
Діждався сраної нёмочі...
Дістанеться на горіхи!
Дурний тебе піп хрестив (*Про «нерозумну людину»*)...
Дурний як ціп...
Е, ти ще не бачив смаленого вовка...
Жени його в три вирви!
З тобою по-чеськи, а ти все по-песьки (*з тобою по-чесному, а ти все по-собачому*).
За патли та в пику (*потилицю*)...
Закрий вершу!
Зацідить в зуби...
Згинь з-перед очей!
Згинь, сатано!
Знаю, де козам роги втинають...
Йолоп царя небесного!
І язика не хочу паскудити!
Іди до бісової матері...
Іди до чорта в зуби!
Іди під три чорти і чотири відьми!
Іди під три чорти!
Іди поки не лаяли...
Іди собі к нечистій матері!
Іди ти к бісу!
Іди ти під три чорти вибриком!
Ідолів (*Іродів*) син (*дочка*)...

Іродове кодрло!
Кадук твоїй матері!
Каїнова ти дочка!
К бісовій матері!
Кишка в тебе тонка!
Клепки в голові не вистачає!
Ковінька твоїй матері в бік!
Коза задрипана!
Коляка тобі в горло!
Кому змелеться, а тобі зкрутиться...
Крий тебе сила Божа!
Кров би тебе нагла заллела сучий ти сину!
Лає, на чім світ стоїть...
Лає, скільки в пельку влізе...
Лайка – не битва...
Ламаного гроша не вартий!
Лаяти в батька і матір...
Лиха його година знає!
Лучше б я чорта zobачив, як тебе...
Лядський сину!
Магомет (*розбійник*)!
Мало тобі голову відірвати!
Матері його ковінька!
Матері твоїй ковінька...
Матері твоїй сторч та в борщ!
Матері твоїй хиря...
Матері твоїй чорт!
Мовчи відьма...
Мовчи, бо я тебе на табак (*порох*) зітру!
Морда – хоч пацюків бий...
Морда – що й возом не об'їдеш...
На злого чоловіка і собака бреше...
На кутні посмієшся!
Наговорив сім мішків гречаної вовни!
Най би тебе пранці з'їли...
Най ті качка копнє!...
Не говориш ти до мене – не говори ж і до людей!
Не говориш ти? Не говори ж до Страшного суду!
Не доводь мене до гріха!
Не з твоїм рилом!
Не ляпай себе вухами по щоках!

Не торкай, бо торкну...
Не тріскоти, як сорока!
Нехай тобі абищо!
Нужда б тебе побила!
Огнем граєш...
Одною сракою на два базари... (*те саме, що й «сидіти на двох стіль-
цях?»*)

Ой дам я тобі перцю...
Опудало городне!
Пан хоче мати чудову гаму кольорів на обличчі?
Під три чорти...
Під хвіст собаці!
Підла душа...
Підлого сина (*дочки*) робота...
Підлого стерва робота...
Підлої матері син...
Побий тебе Божа сила, на гладкій дорозі...
Побила б їх морока!
Побила б тебе лиха година!
Подивись – і перехрестись!
Подла душа...
Подлого сина (*дочки*) робота...
Подлого стерва робота...
Подлої матері син...
Постривай, лисий дідьку!
Поцілуй мене туди, куди сонце не світить!
Почухаєшся де й не свербить...
Прикуси язика!
Причинний!
Роззуй очі!
Розкажи своєму батькові!
Свиняча морда!
Святий та Божий – на чорта схожий!
Слава б тобі пропала!
Собаці під хвіст!
Совісті ні на копійку!
Солі тобі на пупа!
Сонце би тебе побило!
Спи, щоб ти не встав!
Співай, співай – вона довга!
Срав пес їхній матері...

Срали-мазали... *(те саме, що й «зробити щось абияк»)*...
Стара кляча...
Сто болячок під ребро!
Сто копанок чортів тобі в печінку...
Сто чортів в печінку...
Сто чортів твоїй матері!
Стонадцять чортів тобі в пельку!
Стули пельку... *(теж саме, що й «закрий рота»)*..
Стули писка!
Та ти ж без царя в голові!
Телепень несусвітний!
Ти була гожа, а тепер на чорта схожа!
Ти в мене пам'ятатимеш до третіх віників!
Ти нечиста сило...
Ти, гімно нероздушене!
Тикатимеш своєму батькові!
Тиць моя радість...
Тіпун тобі на язик!
Торбаз клопами!
Тряся його матері!
Тряся твоїй матері... *(тряся – гарячка, хворобливий стан, коли люди-
ну періодично кидає то в жар, то в холод)*
Тю *(тьху)*, на тебе!
Тьху на тебе!
У тебе ні з носа вітру, ні з губи мови!
Узнаєш, по чім ківш лиха!
Хай би тебе пранці з'їли...
Хай би тебе чорти взяли!
Хай би тобі на все життя смеркло!
Хай вам грець...
Хай його гнів Божий поб'є!
Хай його злидні поб'ють!
Хай тебе дощ намочить!
Хай тебе за живіт візьме!
Хай тебе качка копне!...
Хай тебе курка вбрикне!
Хай тобі грець!
Халамидник окаянный!
Холера твоїй матері!
Холера ясна!
Хочеш дулі з маком?

Цур тобі, пек тобі!
Чи ти блекоти об'ївся?!
Чи я тобі в борщ наплювала?!
Чого балухи вилупив? *(те саме, що й «чого дивився?»)*
Чого ти ляскаєш язиком по столу?!
Чого шкіришся? *(те саме, що й «чого смієшся?»)*
Чорта з два!
Чорта лисого!
Чорт батька зна куди!
Чортзна-що таке!
Чортів вилупок!
Чортів хрещеник...
Чортова кров...
Чортова мацапура...
Чортове кодло...
Чортове насіння...
Чума болотяня!
Шкуру здеру!
Шолудивий пес!
Шпичка тобі в ніс!
Шукай собі, або глибокої води, або високої гіллі!
Щезни, сатано!
Щоб їх світ уже не знав!
Щоб на тебе щастя напало!
Щоб над тобою світло не світило і сонце праведне не сходило!
Щоб перша куля не минула!
Щоб твоєму батькові жито родило!
Щоб твоїм духом тут не пахло!
Щоб тебе вогонь спалив!
Щоб тебе лиха година знала!
Щоб тебе окаянного, земля не приняла!
Щоб тебе побила лиха година!
Щоб тебе покорчило!
Щоб тебе покрутило!
Щоб тебе поприщило!
Щоб тебе репнуло, підняло та гепнуло!
Щоб тебе чорний бог убив!
Щоб тебе шашіль поточила!
Щоб ти зчорнів, як земля!
Щоб ти крізь землю провалився!
Щоб ти лопнув!

Щоб ти на Страшний суд не встав!
Щоб ти не діждав ні Петра, ні Павла, ні дрібних святих!
Щоб ти повисився на осиковій гілляці!
Щоб ти послиз!
Щоб ти світу білого не бачив!
Щоб ти скис!
Щоб ти туди не доїхав і назад не вертався!
Щоб тобі дубовий хрест (*смерть*)!
Щоб тобі заціпило!
Щоб тобі на світі добра не було!
Щоб тобі ні дня, ні ночі!
Щоб тобі очі повилазили!
Щоб тобі пір'я в роті поросло!
Щоб тобі пусто було!
Я тобі дам втришия!
Я тобі насиплю солі на хвіст!
Я тобі покажу, де козам роги правлять!
Я тобі покажу, де раки зимують!
Я тобі руки вкорочу!

Джерела та література:

1. Балушок Василь. Як лялися наші предки. *Україна молода* (Київ). 2007. № 135. 28 липня.
2. Горалевич Юрій. Лайка українською, або – «тиць моя радість»... [Електронний ресурс]: URL: <http://vsviti.com.ua/ukraine/49862> (дата звернення: 03.08.2019). Назва з екрану.
3. Зборовський Анатолій. Як лялися українці колись і тепер. *Українське слово* (Київ). 2011. № 41. 12–18 жовтня. С. 16.
4. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій про потребу протидії лихослів'ю в Україні. *Голос православ'я* (Київ). 2010. № 9. Травень. С. 2.
5. Іваневич Лілія. Кость Широцький як дослідник бурсацького жаргону української мови на Поділлі. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна* [редкол.: О. М. Завальнюк (гол. ред.), Є. І. Сохацька (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. національний університет ім. І. Огієнка, 2010. Вип. VII. С. 60–95.
6. Карева Карина, Ковтуненко Сергій. Лихослів'я смертельно небезпечно для здоров'я. *Вічний скарб* (Київ). 2009. № 12. Грудень. С. 8.
7. Козацька лайка [Електронний ресурс] / *Вікіпедія*. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Козацька_лайка (дата звернення: 03.08.2019). Назва з екрану.
8. Кучер Ганна. Про марнослів'я. *Вічний скарб* (Київ). 2009. № 12. Грудень. С. 8.

9. Лайка українською [Електронний ресурс]: URL: <https://ukrainiantraditions.wordpress.com> (дата звернення: 03.08.2019). Назва з екрану.
10. Лихослів'я – гидкий порок. *Персонал Плюс* (Київ). 2011. № 44. 2–8 листопада. С. 11.
11. Матюкайтеся українською [Електронний ресурс]: URL: https://terry.io.ua/s18851/matyukaytesya_ukraenskoju (дата звернення: 03.08.2019). Назва з екрану.
12. Матюки, які роблять з тебе українця. Як правильно ляяться [Електронний ресурс]: URL: http://ipress.ua/ljlive/matyuku_yaki_roblyat_z_tebe_ukraintsya_uak_pravylnno_layatys (дата звернення: 03.08.2019). Назва з екрану.
13. Ненормативна лексика [Електронний ресурс] / *Вікіпедія*. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Ненормативна_лексика (дата звернення: 03.08.2019). Назва з екрану.
14. Русанівська Тетяна. Звідки прийшли до нас матюки? *Подільські вісті* (Хмельницький). 2006. № 116. 18 серпня. С. 4.
15. Степовий Олекса. [Олекса Воропай]. Українські народні приповідки. *Українські вісті* (Новий Ульм). 1947. Ч. 55–56. 22 серпня. С. 7.
16. Черемський Кость. Шлях звичаю. Харків, 2002. 445 с.; 110 іл.

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

Львівський В.М.,

Голова Хмельницького обласного відділення

Українського геральдичного товариства,

м. Хмельницький

ДУМКИ З ПРИВОДУ...

«Навколо форми гербів точаться дискусії як правило нефахівців»

В.Куфльовський

Почати хочеться із назви статті, яка наштовхнула на певні роздуми, – «Роль, місце і значення Хмельницької територіальної символіки». Дана стаття авторства Куфльовського Валерія Івановича розміщена у науково-краєзнавчому збірнику «Хмельницькі краєзнавчі студії», вип. 21. На перший погляд – звичайна стаття, перша спроба геральдиста-аматора висловити власні судження. І, ймовірно, для фахівців у геральдиці не варта ніякої уваги. Але перше, що зачіпає і певною мірою спонукає до реакції на неї, це абсолютна невідповідність назви статті її змісту. Фактично саме тому абсолютно не відомий у геральдичних колах автор спонукає фахівців до глибокого аналізу... І окремо фахову реакцію викликає формулювання автора статті, яке ми вивели в епіграф.

Сама назва статті говорить про необхідність здійснення у ній відповідного аналізу ролі, місця і значення Хмельницької територіальної символіки. І звичайно, навіть у найдосвідченішого і підготовленого фахівця з цих питань така робота одразу викликає значну зацікавленість як додаткова і цінна можливість пізнати щось нове із питань геральдичних символів, тим більше рідної і так, власне, глибоко досліджуваної теми. Але...

Уже у самій назві статті закладена певна неясність щодо об'єкту дослідження. З точки зору фахової логіки, досліджуючи територіальну символіку Хмельницького, необхідно звертати увагу на ті символи, які знаходяться на території Хмельницького, тобто принаймні тих мікрорайонів, які є у місті (Гречани, Дубово, Лезнево, Озерна і т. і.). Адже саме таке і має на увазі земельна або територіальна геральдика. У цьому виражено перший факт нерозуміння автором статті суті, закладеної у її назві. Це підтверджує і фрагмент тексту на сторінці 176: «Міська чи територіальна геральдика з'явилася в Україні значно раніше російської...»

То міська чи територіальна? Бо якщо міська (або сільська) – це муніципальна геральдика, то територіальна або земельна – це геральдика об-

ласна, районна. Тому у даному конкретному випадку правильним було б формулювання «муніципальна і територіальна». І як свідчить зміст статті, автор претендує на звання одного із тих «не фахівців» про яких він сам і веде мову. Нефаховість відчутна зокрема фразі «Навколо форми гербів...». Форма – це зовнішня оболонка герба (форма щита, допоміжні елементи, намет, щитотримачі, шолом, корона), а основу ж герба складає зміст та основна ідея, яка у ньому закладена. Тому точнішим було б формулювання «Навколо форми і змісту гербів...».

Викликає окреме запитання і наступна фраза: *«Вибором символу мають займатися адепти і окультисти. Він, як знак накопичення інформації, формує агрегор на різних планах. Агрегор, як інформаційне поле, живить соціальну атмосферу в суспільстві і взаємодіє з рештою інформаційних полів. Це вже не рівень краєзнавців, бо тут мова про математичні та знання фізики і квантової механіки»*. Тут так і хочеться запитати – а чому ще й не хімії на додачу?

Виходить, що вибором символів повинні займатися шамани, маги і провидиці, а створювати – представники точних наук. І чи доречно тут говорити про «агрегор»? Здогадуємося, що мова йде про «агрегор» – поняття, яке в давніх і новітніх релігійних рунах і теоріях означає «душа», «ментальний стан», що породжує думки та емоції людей. Доречність подібних тверджень у статті «Роль, місце і значення Хмельницької територіальної геральдики» як мінімум, незрозуміла. Так чи інакше, завдання, сформульоване у назві статті залишилось абсолютно нерозкритим. Натомість, текст скидається на набір не зв'язаних між собою думок і висловів, але ми все ж продовжимо аналізувати.

«У місті Хмельницькому діють і проживають геральдисти та краєзнавці. В геральдичному цеху – Валерій Напінкин, Валентин Ільїнський, група краєзнавців». Відрадно, що геральдисти у Хмельницькому не тільки діють, а ще й проживають...

Читаємо далі і знову постає питання – яке відношення до суті статті має наступне: *«22 лютого 2018 року з ініціативи Хмельницької міської ради та управління культури було проведено круглий стіл на тему «Символи національної ідентичності». Не всі заявлені на виступ авторитетні особи прибули на засідання столу, що мав місце в Хмельницькому міському історичному музеї по вулиці Проскурівській»*.

Наприклад, голова геральдичного товариства Хмельниччини В. Ільїнський озвучив власну позицію через радіоінтерв'ю. Його позиція про відсутність національних символів в українців збігається з позицією російських інтернет-ресурсів та лекторів, які енергійно переконують аудиторію в тому, що такі символи з'явилися не раніше 1917 року, року проголошення Української Автономії».

Міська чи територіальна геральдика з'явилася в Україні значно раніше російської...»

Однак вважаємо за необхідне підкреслити, що у даному випадку ніхто не виступає проти твердження, що українська міська геральдика і навіть окремі зразки земельної з'явилися раніше російських. А у даному конкретному інтерв'ю мова йшла про державні символи. І тут важливо розуміти різницю між національною та державною символікою. Вищенаведене формулювання шановного автора яскраво свідчить про те, що він цієї різниці не усвідомлює. Національними символами українців можуть бути верба, калина, вишиванка, писанка і т. п. Хто може стверджувати, що ці символи «...з'явилися не раніше 1917 року...»?! А ось державні символи, до яких ми загальноприйнято відносимо герб і прапор дійсно з'явилися лише у 1917 році.

І зовсім нелогічною у статті, яка повинна аналізувати роль і значення хмельницької символіки, виглядає наступна фраза: *«2016 року на міській Міжнародній конференції, присвяченій 450-річчю надання Магдебурзького права місту Пłosкирову В. Льїнський, оголошуючи тези виступу «З історії міста Хмельницького» проігнорував або просто не володів інформацією про перших та послідуєчих власників міста Пłosкирова (Проскурова), чим виявив свою слабку доказову базу з цієї проблеми».*

Хочемо звернути увагу шановного автора на те, що у даному конкретному виступі перерахування усіх *«...перших та послідуєчих власників міста Пłosкирова...»* є абсолютно недоцільним, оскільки у даному контексті є сенс вести мову лише про одних – Замойських, символи герба котрих лягли в основу герба нашого міста. Якщо автор мав на меті показати, що знає більше за доповідача, тоді варто було б перерахувати у своїй статті цих власників, якими у різний час були: Миколо Бєдрих (1431р.), Мацей Веодак (1550р.), Станіслав Гурський (1509р.), Ян-Кароль Бєлицький (1569р.), Мартин Замойський (1665р.). І саме родовий герб останніх власників міста Замойських – три списи, які потім трансформувались у три стріли, був взятий за основу герба Пłosкурова, який був офіційно затверджений у 1796 році, після приєднання Поділля до Російської імперії.

Далі ще один недоречний фрагмент, який аж ніяк не вписується у зміст аналізованої статті, визначений її назвою: *«У полеміці Круглого столу, присвяченого «Символіці національної ідентичності» кандидат історичних наук Віктор Адамський навів численні архівні повідомлення про масове поширення жовто-блакитних прапорів на Поділлі в період проголошення та становлення Української Народної Республіки. Ці документальні матеріали про символіку в українців з 1917 року сьогодні є доступними. Українська національна символіка та геральдика за кордоном перебувала в майже 18 найбільших містах Росії та понад в сорока країнах Євро-*

ти, Америки та Азії. Останні українські посольства були ліквідовані 1924 року у Швейцарії та в Угорщині, де українська державна символіка перестала існувати, як атрибут міждержавних стосунків. Однак, традицію символічної дії українських державних символів продовжив Державний центр Української Народної Республіки (ДЦ УНР), який послідовно очолювали і довели до передачі атрибутів Української держави наступні особи-Президенти: С. Петлюра-1921-26 (зол. отаман); А. Лівчицький-1926-54 (до 1944-гол. отаман); С. Витвицький-1954-65; І. Багряний (в. о.)-1965-67; М. Лівчицький-1967-89; М. Плав'юк-1989-92». Аж ніяк не прослідковується логіка використання даної інформації у статті про роль і значення геральдичних символів Хмельницького.

І буквально відразу після вищезазначеного: «Звертаючись до традиції гербоутворення, зауважимо, що не всі або скоріше більшість з новоутворених чи перезатверджених гербів із сучасного українського гербовника не містять українських державних символів». Що має на увазі автор? Вважає, що у кожному гербі міста чи району повинен бути тризуб чи синьо-жовті барви? Що спонукало його до такої дивної думки?

В історії міської і земельної геральдики уже була відома ця хибна система використання державних символів. А саме у гербах Російської імперії, які масово почали з'являтися у другій половині XVIII століття. Тоді у гербі населеного пункту здебільшого використовувався перетятий щит, у верхній частині якого обов'язково був герб Російської імперії, а у нижній – символ населеного пункту чи території, що аргументувало беззаперечну належність його до імперських володінь. Але цей войовничо-кабальний характер форми герба у 1850 році був ліквідований під натиском науково-логічного правила, яке запровадив відомий археолог і геральдист Бернгард Карл фон Кене, уродженець Берліна (в Росії відомий як Борис Васильович Кене), який зробив значний внесок у геральдичну реформу Російської імперії у другій половині XIX століття. Саме з його подачі було відмінено використання державного символу – двоголового орла – у гербах нижчого рангу (сіл, міст і т. п.), оскільки це принижувало, збіднювало та нівелювало авторитет Державного символу. Натомість Кене запропонував так звану вільну частину – своєрідне вікно у правій верхній частині щита, куди поміщувався символ губернії, до якої належав той чи інший населений пункт. З того часу ніде у гербах населених пунктів, що знаходились на території Російської імперії, не використовувалась державна символіка або навіть її фрагменти. І принципово важливо, що це правило властиве і для гербових знаків інших держав Європи та світу. Так, наприклад, в жодному із польських міських гербів ми не побачимо використання білого і червоного кольорів чи вміщення білого орла на щиті герба населеного пункту. Цього правила дотримано і в гербах Франції, Німеччи-

ни та інших європейських країн. Однак автор статті вперто продовжує зауважувати відсутність державної символіки як недолік при створенні муніципальних і територіальних гербів у Хмельницькій області та навіть в Україні: *«Зупинимось на тому факті, що 2002 року Хмельницька обласна рада схвалила проекти художника Мاستикаша, який не містив державних символів України і національної кольорової символіки. Територіально-етнографічна символіка у проекті герба Хмельниччини також відсутня. Очевидно, обласна рада скликання 2002 року мала в меншості українських свідомих націонал-патріотів або загалом обізнаність народних обранців у цій справі була дуже обмежена».*

У тому що *«обізнаність народних обранців у цій справі була дуже обмежена»* ми можемо погодитись з автором, інакше б вони не затвердили і навіть не взяли до уваги такий недолугий символ. А ось те, що *«обласна рада скликання 2002 року мала в меншості українських свідомих націонал-патріотів»* і прийняла герб, *«який не містив державних символів України і національної кольорової символіки»* – твердження вельми суперечливе, з яким ми погодитись аж ніяк не можемо. Тому що ще раз хочеться нагадати шановному автору, що герби створюються за певними правилами і фахівцями, обізнаними у справі герботворення, а не просто людьми з націонал-патріотичним поривом у душі, але незнанням бодай основних законів геральдики.

В результаті такого незнання шановний автор статті заплутався і у наступному фрагменті: *«Поряд з іншими, у книжці «Символіка Хмельницької області», (яку з незрозумілих причин пан Куфльовський вважає «документом і джерелом про стан символічної дії (???) на території Поділля-Хмельницької області...») подано неповністю мотивований проект герба Хмельницької області з увінченням Тризуба на блакитному щиті і з оздобленням вінка-картуша, як його називає автор книжки, жовто-блакитною символічною стрічкою. Цей проект виконав геральдист Валентин Ільїнський. Правда, щит, як носій герба, не містить національної чи націонал-регіональної барвосимволіки, та й сам щит за формою французький».* Потрібно відмітити, що цим самим автор статті показує нам своє незнання форм щита, бо у всіх численних проектах, які були розглянуті вперше XI сесією обласної ради ще у 1997 році, було використано іспанський щит.

А щодо змістовного наповнення даного символу радимо автору звернутися до статті Валентина Ільїнського «Актуальні аспекти однієї геральдичної проблеми: до питання про герб Хмельницької області», яка вміщена у збірнику матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Освіта, наука і культура Хмельниччини (до 75-річчя утворення Хмельницької області)». З неї автор міг би дізнатися багато цікавого і про герб

Михайла Мاستикаша, і, зокрема, про проект герба Валентина Ільїнського, який отримав схвальну експертну оцінку фахівців-геральдистів Польщі, Молдови, Білорусі, Росії і, звичайно, провідних геральдистів України. І таких відгуків та експертних оцінок нами зібрано близько півсотні. А зауваження автора аналізованої статті з цього приводу є не зовсім доречними і, м'яко кажучи, викликають певний подив. До речі, щиро дивує те, що і цей герб пану Куфльовському чимось не догодив, адже тут використані вже і державний герб, і синьо-жовта стрічка, тобто всі бажані ним символи. Але автор знову заявляє: *«Цей проект не містить національної чи націонал-регіональної барво символіки...»*

Вчергове незрозумілим для спеціалістів є визначення *«націонал-регіональної барвосимволіки...»*. Якщо автор має на увазі регіональну символіку, то вона абсолютно очевидна як у гербі Мاستикаша, так і у проекті герба Ільїнського. Наша Хмельницька область утворилася із двох територіальних фрагментів колишніх Волинської та Подільської губерній. Використані кольори щита символізують поєднання цих двох фрагментів, а саме червона барва – Волині, а синя (блакитна) – Поділля. Крім того, у географічному плані основна територія Хмельницької області знаходиться на Волино-Подільській височині, тому саме таке поєднання кольорів у щиті є абсолютно доречним і обґрунтованим. Давнім символом Поділля є золоте сонце на синьому тлі, а символ Волині – білий козацький хрест на червоному тлі. Всі ці символи присутні у проекті герба Валентина Ільїнського, через що більшістю провідних геральдистів він був визнаний як найбільш вдалий для Хмельницької області. І проект цей не було прийнято саме через правильно визначену вами причину: *«...обізнаність народних обранців у цій справі була дуже обмежена»*. І знову далі зауваження автора, яке уже насамкінець стосується герба міста, але все ж залишається незрозумілим: *«Подібна ситуація існує з гербом міста Хмельницького, який є носієм символіки польського феодала Замойського. Державний символ Тризуб та барва національного прапора – жовта або біло-зелена (?) від подільської символіки – також відсутня. Крім того, в основу герба покладено іспанський щит»*. Таке формулювання, що стосується форми щита, як мінімум, не дає нам зрозуміти відношення автора до нього. Так само важко зрозуміти, куди можна було б застосувати *«Державний символ Тризуб»* і що саме він тут мав би символізувати? Ну і цілковито абсурдним виглядає твердження про неправильність напрямку середньої стріли в основному символі міста. Деякі краєзнавці Хмельницького, серед яких був і досить відомий Євген Назаренко, стверджували, що до певного часу середня стріла у гербі міста Хмельницького була повернута вістрям доверху. Колись Євген Данилович, як і пан Куфльовський зараз, використав для цього твердження аргумент подільського губернського землеміра Екс-

тера, який у свій час (у 1806 році) у власному описі герба Проскурова стверджував, що саме Катерина II, затверджуючи герб Проскурова (ще у 1796 році), після приєднання його до Російської імперії у складі частини західних земель, змінила положення середньої стріли і повернула її вістрям донизу через те, що ніби-то вістря до того було спрямоване у імперського двоголового орла. Дійсно, колись у пресі з'явилася стаття краєзнавця Назаренка, який, опираючись на твердження Екстера, розвивав власну гіпотезу щодо напрямку середньої стріли. Правда, після конструктивної дискусії з геральдистами Євген Назаренко визнав хибність своєї думки і більше ніколи не повертався до такого твердження. Як основний аргумент краєзнавцю Назаренку геральдичною спільнотою було представлено той факт, що в основі герба міста Хмельницький дійсно лежить герб його останніх власників Замоївських. Даний герб у польській геральдиці родів, приписаних до нього (а їх налічується понад 300), називається «Сліта» (з польської «нутро», «утроба») і його походження ми не раз описували у своїх статтях, опираючись на записи польського дослідника Длугоша і російського історика, основоположника теоретичної геральдики, О.Б. Лакієра. Так от, з самого початку, з періоду свого виникнення (1331 р.), даний герб містив три перехрещенні списи, середній з яких був розміщений вістрям донизу. У процесі певної трансформації списи було змінено на стріли, але в жодному історичному документі не віднайдемо герб «Сліта» з оберненим догори вістрям середньої стріли. Тому вимушені вказати шановному авторові, що його обґрунтування і поради щодо зміни спрямування стріли є безпідставними. Так само як, до прикладу, і необґрунтоване твердження, яке зараз активно мусується у пресі, відносно переміщення кольорів у державному прапорі через те, що «...такий *аґрегор гальмує сили розвитку, сили поступу*». Далі текст не заслуговує на дискурс і однозначно не відповідає назві статті «Роль, місце і значення хмельницької територіальної символіки».

Хоча варто визнати, що у статті є доволі правильний і влучний вислів, який справедливо має відношення до назви і змісту статті. І з ним, ми думаємо, погодяться не лише геральдисти, але й пересічні громадяни: «*У новій графічній редакції проглядається риб'ячий кістяк – символ смерті. Якої якості аґрегор маємо очікувати від такої емблеми... нова графічна версія, ніби з ціллю комерціалізації створена, є явою світу мертвих і покладена під ноги на пішоході у центральній частині міста, де мешканці та гості, самі не відаючи того, топчуться по пам'яті предків, ліквідуючи традиції та набутий менталітет предків автохтонних мешканців землі-території*». До цього слід додати, що новостворений міський символ, який у владі називають брендом, дійсно виступає своєрідною карикатурою на офіційно затверджений герб міста. Причому, зараз він так активно

тиражується і популяризується, що використовується навіть замість основного символу міста – герба із трьома схрещеними стрілами на синьому тлі. Новий символ (бренд) – три схрещені білі, різного розміру і форми, стріли на червоному тлі щита – викликає подив і нерозуміння суті і змісту даного витвору. Тому дійсно, шановний автор аналізованої статті у цьому абсолютно правий і тим самим відносить себе до багаточисельної когорти тих, хто осудив цей недолугий бренд міста, що з незрозумілих причин створений у якості другого герба (тому що всяке зображення у щиті визнається гербом), але виступає відвертою карикатурою на той герб міста, який є офіційно затвердженим і стилізованим відповідно до загальних вимог сучасного муніципального герботворення в Україні.

Проте незважаючи на вищезазначений конструктив, що міститься у статті...

Ми захоплюємося сміливістю автора, який доволі поверхнево володіє геральдичними правилами та законами і складним процесом герботворення, тим не менше, дуже впевнено робить зауваження і сміливо роздає рекомендації фаховим геральдистам, які десятиліттями займаються цією справою.

І хоча ім'я автора аналізованої статті не знайоме геральдичній спільноті, ми готові підтримати його у прагненні вивчати геральдику і навіть сприяти у прийнятті до лав Українського геральдичного товариства за умови, що це прагнення є серйозним та істинним, а не просто ситуативним поривом.

Джерела та література:

1. Хмельницькі краєзнавчі студії: Науково-краєзнавчий збірник. Вип.21. – Хмельницький, 2019
2. Освіта, наука і культура на Хмельниччині (до 75-річчя утворення Хмельницької області): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 27 вересня 2012 року). Хмельницький: ХГПА, 2012.
3. Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV-1-ша пол. XX ст.). – К., 2001, 400 ст. іл.
4. Трубочанінов С. Територіальна і міська геральдика Поділля: історія та сучасний стан. Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць, Т.18. Кам'янець-Подільський, 2011.
5. Ільїнський В. Герб міста Хмельницького//Знак. Вісник Українського геральдичного товариства № 7, 1994.
6. Ильинский В. Символика города Хмельницкого.// Гербовед №1 (39), 2001.

*Кабачинський М. І.
м. Хмельницький*

ПАМ'ЯТІ ПОБРАТИМА ІВАХОВА ОЛЕКСАНДРА ДМИТРОВИЧА

2 лютого 2017 р. на 53 році життя пішов у вічність відомий волонтер Хмельниччини Івахов Олександр Дмитрович. Підступна хвороба до останнього дня майже нічим не проявляла себе, тому коли сталась біда протистояти їй уже ніхто не зміг.

Рис. 1. Олександр Дмитрович Івахов

Олександр народився 8 травня 1963 року в затишному подільському селі Зіньків. Ріс допитливим і веселим хлопчиною, якого цікавило все навколо, але найбільше захоплював футбол, що й привело його в місцеву

команду “Фортуна”, яка в другій половині 70-х років отримала нового талановитого гравця.

Не цурався Олександр і навчання, тому після успішного закінчення Зінківської середньої школи поступив у Львівський університет ім. Івана Франка на історичний факультет. Студентські роки не тільки дали знання, але й остаточно сформували особистість – переконаного націоналіста й борця за визволення України.

Працював Олександр Дмитрович вчителем в сільській школі, в 7 професійно-технічному училищі, в міському комітеті комсомолу. Переважна більшість його трудової діяльності пройшла в приватній структурі.

А ще, все своє життя Олександр Івахов був активним громадським діячем, відстоював інтереси України. Не дивно, що врешті він став членом громадської організації “Громадянська Оборона Хмельниччини”, де проявив себе невтомним працівником-волонтером і принциповим патріотом повністю відданим національним ідеалам [1, с. 11].

У громадській організації (далі – ГО) Олександр Дмитрович працював з часу започаткування її проекту в березні 2014 р. Немало зусиль доклав до офіційного її оформлення 23 травня 2014 року й увійшов до керівного органу – штабу [2, с. 223], хоча в подальшому фактично постійно виконував обов’язки заступника керівника – начальника штабу М. І. Кабачинського.

*Рис. 2. Олександр Івахов під час роботи в штабі ГО
“Громадянська Оборона Хмельниччини”*

Олександр Дмитрович був активним учасником усіх проєктів та заходів ГО “Громадянська Оборона Хмельниччини” [3, с. 108-120], тому всі її члени надзвичайно болісно сприйняли втрату колеги-волонтера й багато хто відгукнувся своїми спогадами про його діяльність і вчинки, дружбу і боротьбу, відданість Україні.

На думку автора, саме ці щирі дописи, на основі яких у громадській організації “Громадянська Оборона Хмельниччини” було створено куточок пам’яті О. Д. Івахова, а їхні копії передані сім’ї, є найкращою характеристикою нашого побратима.

Рис. 3. Начальник штабу ГО “Громадянська Оборона Хмельниччини” Микола Кабачинський і волонтери Олександр Івахов та Віктор Кліщ передають матеріальну допомогу бійцям 8 окремого полку спеціального призначення

Наш Дмитрович...

Останній раз ми з ним попрацювали на відправці на фронт “гумковою” до дня Святого Миколая. Принесли в загальний котел внесок від “Громадянської оборони Хмельниччини”. Зганяли на його автівці на інший кінець міста та привезли ще 1000 гривень від спонсора на солярку. По дорозі згадали рухівські часи, коли він валив “камсамол” з середини, а я возив з Прибалтики самвидавівське “Пробуження”.

А ще перед тим я нагородив Дмитровича значечком “ГРОМАДЯНИН УКРАЇНИ” випуску далекого 1989-го року: – це моя найвища особиста відзнака за заслуги перед Україною.

Ніколи він не був публічною людиною.

Ніколи не ліз перед об’єктиви відеокамер.

Ніколи не бив себе в груди і не клявся в патріотизмі.

Просто взяв в руки синьо-жовте знамено у часи змагань за незалежність та розповсюджував самвидав, коли для більшості це ще було страшно.

Просто стояв у живому ланцюгу Львів-Київ у 1990-му.

Просто відстояв Майдан у 2004-му.

Просто, коли настала пора, взяв і поїхав на Майдан під кулі снайперів у 2014-му.

А ще згодом просто взяв і впрягся у волонтертво. Бо поклав відповідальність за Державу Україна на себе.

Ліз із шкіри, а потім тішився, як мала дитина, коли вдавалося зібрати та відправити на фронт чергову допомогу. Допомогавав усім без винятку воякам, що зверталися.

Як справжній українець зранку до вечора міг працювати на своїх грядках і не міг тим нарадуватися.

Любив і побоювався свою дружину.

Обожнював своє сонечко – свою донечку.

І безмежно любив УКРАЇНУ...

Вічна тобі пам’ять, Дмитровичу! Дякую Всевишньому за знайомство з тобою, за можливість разом послужити Україні.

Для мене Ти назавжди залишишся вояком, що віддав життя за Україну...

ГЕРОЇ НЕ ВМИРАЮТЬ !!!

*Волонтер ГО “Громадянська оборона Хмельниччини”
Кліц Віктор Васильович*

Рис. 4. Олександр Івахов під час першої акції ГО “Громадянська оборона Хмельниччини” – “Ми з тобою солдате Батьківщини”

Істинний патріот Батьківщини!

Ми знали Олександра Дмитровича як одного з засновників волонтерського руху на Хмельниччині. Невтомний до самозречення, прямолінійний та відвертий він зробив неймовірно багато для матеріально-технічного забезпечення нашої армії. Але мабуть найголовніше те, що його палкий патріотизм, ентузіазм та відданість рідній землі й народові надихали всіх, хто працював і був поруч, підтримував людей, які захищали й захищають Україну від ворожої навали.

*Волонтери ГО “Громадянська оборона Хмельниччини”
Ушакова Олена Сергіївна, Климчук Олександр Васильович*

Рис. 5. Олександр Івахов збирає чергову передачу на фронт

Сашка я люблю... Язык не повертається сказати любов

У моєму серці світла, добра пам'ять про нього залишиться до кінця мого життя, адже особисто мені він був як син.

Про той волонтерський внесок, який він зробив протягом останніх трьох років в двох словах і не скажеш. Щоб перерахувати все, що він зробив потрібно написати як мінімум книгу, хоча про таких людей і потрібно писати книги, знімати фільми, їхніми іменами називати вулиці.

Олександр знав багатьох хмельничан, мав автомобіль, тому більшість завдань перепало йому. Ось він і в сніг та дощ, жару й холод мотався по місту, щоб задовольнити всі прохання вояків.

Сашко був істинним патріотом Батьківщини.

Його смерть весь наш колектив зустрів з глибокою скорботою.

Ми не забудемо тебе Олександрі і будемо ще з більшими зусиллями робити все, щоб пошвидше досягти Перемоги, котру й ти так палко чекав!

*Волонтер ГО "Громадянська оборона Хмельниччини"
Дубров Олександр Іванович (1941 року народження)*

Рис. 6. Волонтери Олександр Івахов та Сергій Кисельов відправляють на фронт капітана Володимира Глибокова (загинув у зоні АТО в лютому 2015 р. під час ворожого ракетного обстрілу)

Борець за незалежність України

З Олександром я познайомилась в найважчі, надраматичніші часи для України, коли вступила в громадську організацію “Громадянська оборона Хмельниччини”, метою якої є захист держави від російських окупантів, волонтерська допомога воїнам АТО, поранилим бійцям, сім’ям загиблих, участь у заходах на підтримку армії України та в різних патріотичних акціях. Разом ми пройшли нелегкий шлях: здійснили початкову військову та домедичну підготовку; збирали кошти, речі, продукти харчування, засоби гігієни, купували та ремонтували автомобілі; відправляли все це в зону АТО; брали участь в організації похорон воїнів, котрі загинули у війні.

Олександр, як заступник керівника нашої громадської організації, був безпосереднім організатором і учасником більшості заходів. І нам працювати поруч було завжди комфортно, адже він заряджав енергією, був розумним, ввічливим, з почуттям гумору, любив життя, був справжнім патріотом.

На своєму подвір’ї Олександр Івахов спорудив флагшток на якому майоріє прапор України – ми його приспустили. Поховали Дмитровича у вишиванці, яку вишила дружина Майя. На стрічці вінка від брата був надпис: “Борцю за незалежність України”.

Протягом 2016-2017 років з різних причин у Хмельницькому померло троє волонтерів: Олександр Рибак, Володимир Витишин, Олександр Івахов. Це говорить про те, що волонтерство зовсім нелегка справа, яка потребує неабияких моральних і фізичних зусиль, напруги. Думаю, що Олександр хворів, але про себе думав менше за все. Йому боліла Україна і те, що з нею відбувається – все це він брав близько до серця, тому й так рано пішов з життя.

Дякуємо тобі побратиме за відданість нашій Батьківщині, за волонтерство, за дружбу.

*Волонтер ГО “Громадянська оборона Хмельниччини”
Ковалевська Ірина Володимирівна.*

Рис. 7. Волонтери ГО “Громадянська оборона Хмельниччини” Олександр Климчук, Олександр Івахов та її начальник штабу Микола Кабачинський під час однієї з акцій організації

Для автора цього матеріалу Олександр Івахов був другом з далекого дитинства, тому ця втрата стала ще й особистою трагедією, що також спонукало до емоційних спогадів.

Ви знали його лише кілька років, а я 50...

Навіть не знаю, як погамувати той лютий біль, який стискає серце і розбурхує душу. Важко, дуже важко переживати такі втрати.

За кілька днів після смерті Сашка згадав здається все, що ми пережили разом і зрозумів – це не класичний випадок, є про що й дітям розповісти.

Ми поруч були завжди і, ще один не типовий випадок, майже ніколи не суперничали – були самодостатніми особистостями.

В шкільні роки брали участь у всіх заходах учнівської самодіяльності – бо ж юні таланти! Грали у всі ігри: від – “Вожатий, вожатий подай піонера” (чомось кричали саме так – піонера), до футболу, гандболу, волейболу, баскетболу... Тут, безперечно, він був лідером, адже й статурою вдався й характером затятим.

Наші студентські роки пройшли в різних містах: я навчався в Київському державному університеті, Сашко в Львівському, але на такому ж факультеті – історичному. Тому ми й приїжджали один до одного і в час канікул було про що поспілкуватись.

А з 1987 року ми знову поруч – в Хмельницькому.

За цей час спогадів вистачить й на томи, але хочу поділись хоча б двома штришками з життя мого друга.

Часто друзі відмічали досить твердий характер Олександра. Воно й не дивно, адже наша дійсність часто заставляє зціпити зуби, щоб подолати перешкоди, яких у нього було достатньо, а в такому випадку не до жартів. Але якось я спостеріг випадок, який повністю змінив мою думку про нього. В 90-х Сашко будував власну хатину. Завіз цеглу, а доки назбирав бригаду й почав класти стіни, в цеглі звил гніздечко й вивела пташенят якась пташина. Господар вирішив гніздо не руйнувати, більше того, коли пташка прилітала годувати свій виводок мулярі відходили подалі й тихенько сиділи, щоб їм не заважати. Так було до тих пір, коли пташенята виростили й вилетіли з гнізда. А пташина за рік знову звил гніздо в будинку.

Але от де Олександр був повністю безкомпромісним і жорстким – то це в питаннях, що стосувались України – її цілісності, незалежності, демократичності, державності. Це було сутністю його життя і тому в період боротьби за незалежність (ми були учасниками “ланцюга єднання” в січні 1990 р.), і в час проголошення державності (не знаю, чи хоч якась з акцій відбулась без його участі), і обидві революції (активний учасник і хмельницького і київського майданів) і події воєнного часу – були часом його боротьби за Батьківщину.

Згадую... Не витримавши напруги подій 18 лютого 2014 року прибігаю на хмельницький майдан, а там Сашко: “Вони нас вбивають, вони знущаються над Україною. Все я їду в Київ”. Ці слова були такими переконливими, що я поїхав теж. До цих пір не можу зрозуміти чому Янукович зі своїми посіпаками втік з країни? Але можливо вони почули якими ми з Сашком були лихими, чи побачили, що 20 лютого, під час останнього штурму, всім на майдані були байдужі їхні снайпери й беркути – головне для нас була – Україна!

А потім почалась війна... І тут уже я зателефонував, а Сашко підхпив...

Знаю, що в усякій справі, для того, щоб з’явився якісно новий продукт потрібна критична маса – певної матерії, ресурсів, людей тощо. І в переломний момент рахунок йде на одиниці. Хто знає, можливо саме завдяки Олександру, його праці та самопожертві ми й зберігаємо свою незалежність, маємо Україну.

Дякую тобі побратиме: за дружбу, за боротьбу, за Україну!

Начальник штабу ГО “Громадянська оборона Хмельниччини”

Кабачинський Микола Ілліч

Рис. 8. Олександр Івахов з донечкою Настею, яка теж волонтер ГО “Громадянська оборона Хмельниччини”

Волонтерська солідарність, мужність добровольців, консолідація патріотично налаштованих громадян і державців України стали запорукою гальмування ворожої агресії, але обходяться нам надто дорогою ціною – безповоротними втратами співвітчизників, рідних та друзів. На жаль, серед тих хто віддано боронив Батьківщину, але назавжди полишив нас – колега-волонтер Олександр Дмитрович Івахов.

Побратиме, сумуєм і гірко тужим за тобою!

Але спогади наші найсвітліші й ти завжди залишатимешся з нами!

Джерела та література:

1. І знову втрати // Проскурів. № 6, 16 лютого 2017.
2. Кабачинський М.І. Початки волонтерського руху в Хмельницькому: громадська організація “Громадянська оборона Хмельниччини” // Реабілітація учасників бойових дій в Україні: досвід та перспективи: Тези доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф. (23 листопада 2018 р.). Хмельницький, 2018. С. 222-225.
3. Кабачинський М.І., Голярдик Н.А., Купчишина В.Ч. Громадська організація “Громадянська оборона Хмельниччини” один з активних учасників волонтерського руху // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] Хмельницький: ФОР Стрихар А.М., 2019. Вип. 21. С. 108-120.

Марценюк В. В.
м. Хмельницький

ВІН БУВ ПЕРШИМ
(пам'яті В'ячеслава Шаренка –
колишнього головного лікаря облонкодиспансеру)

В'ячеслав Васильович Шаренко народився 1940 року у славному місті Кременець, що на Тернопільщині. У малолітті хлопець зазнав гіркої долі, його дитинство, у прямому сенсі, обпалене війною. В'ячеславу ще не виповнилося року, коли розпочалася Друга світова. З перших днів якої батько, офіцер радянської армії, командир артилерійської батареї Василь Шаренко відправився на фронт. Де невдовзі поклав головою під Житомиром, захищаючи Вітчизну від німецько-фашистського супостата.

Після героїчної загибелі чоловіка мати Віра Миколаївна вимушена була переїхати на малу батьківщину до неньки у Ольшаницю, Ракітнянського району на Київщині.

З мамою маленькому В'ячеславу довелося пережити холодні і голодні окупаційні дні і ночі. А коли ж фронт відкотився на захід Віра Миколаївна разом з такими ж вдівцями орала і засівала зранені війною колгоспні поля. Стомляться в борозні корови, в запряг ставали жінки та підлітки. Дітлахам повоєнної пори довелося спізнати гіркий присмак сирітського окрайця і тяжкої селянської праці.

Після закінчення Ольшаницької середньої школи В'ячеславу не зразу ж довелося стати студентом вишу. Працював деякий час вантажником на цукровому заводі. Але мати найбільше хотіла, аби син здобув належну освіту, адже з дитинства він мріяв стати лікарем. Мрія збулася, коли поступив до Тернопільського державного медичного інституту. Швидко промайнули роки навчання. І після закінчення лікувального факультету В'ячеслав Васильович приходить працювати нейрохірургом в Хмельницьку обласну клінічну лікарню. З перших днів роботи він завоював повагу і авторитет серед колег і пацієнтів.

Без протекції, самотужки щабель за щаблем долав свою долю син загиблого фронтовика та вдови з Київщини. Розсудливого фахівця висунули

на посаду завідуючого онкологічним відділенням цього ж медичного закладу, а затим призначили заступником завідуючого Хмельницьким обласним відділом охорони здоров'я.

У 1983 році було побудовано та відкрито Хмельницький обласний онкодиспансер, як самостійний медичний заклад. Було побудовано лікувальний корпус, розрахований на 210 хворих з поліклінікою. Створено відділення: онкохірургічні, мамології, онкогінекеології, хіміотерапії. І коли постало питання – кому очолити його – двох думок не було, тільки В'ячеславу Васильовичу – фахівцю тертому в медичних буднях. Людині ініціативній, цілеспрямованій і наполегливій у роботі.

«В'ячеслав Васильович зумів в найкоротший термін закласти підвалини, звести каркаси нового медичного закладу, об'єднати навколо себе високпрофесійний колектив однодумців, спаяних однією ідеєю і метою», – говорить заступник головного лікаря з медичної частини, заслужений лікар України Микола Михайлович Табола.

Скажу, без перебільшення, йому це було нелегко, довелося добре крутитися, особливо на перших порах. Шукати обладнання, інвентар, апаратуру тощо.

З 1998 року у Хмельницькому онкодиспансері завдячуючи головному лікарю, заступнику з медичних питань, колективу загалом здійснюються операції на грудній клітці, при пухлинах стравоходу та верхніх відділів шлунку, а також на печінці. Аналогічні операції проводяться не в кожному обласному центрі.

Підлегли про В'ячеслава Васильовича Шаренка кажуть, що він не боявся відповідальності, вимогливий і справедливий, його серце завжди було відкрите для тих, хто працює поруч, якщо потрібно то горою стане за людину. Водночас несхитний, якщо йшлося про інтереси лікувального закладу.

«Він ніколи не ховався за чужі плечі, надійний, завжди мав власну думку і вмів її аргументовано відстояти», – почувете від друзів.

Обіймаючи посаду головного лікаря Хмельницького обласного онкологічного диспансеру В'ячеслав Шаренко обирався тричі депутатом обласної ради і завжди принципово відстоював інтереси територіальної громади, яка наділила його мандатом народного довіря.

Керувати онкологічною службою області робота не з легких. Доводилося працювати, як то кажуть у селі до сьомого поту, також факт. Підтвердження цьому – орден Знак Пошани, безліч інших відзнак республіканського та обласного значення. А ще він відмінник охорони здоров'я України.

Як би там не було, але знаю тільки одне – він завжди сприймав людську біду, наче свою особисту. Це, зрештою, зможуть підтвердити сотні

подолян, з якими перетиналися життєві стежки В'ячеслава Васильовича. Він чітко розумів, що здоров'я людини це найдорожче, а тому цьому приділяв максимум уваги, робив усе від нього залежне, аби вивести хворого з недуги.

Нині продовжують славні традиції В'ячеслава Васильовича Шаренка – В'ячеслав Анатолійович Мороз, кандидат медичних наук, депутат Хмельницької міської ради, головний лікар, його заступники – з медичної частини М.М.Табола, з організаційно-методичної роботи – Т.В.Закрижевська, завідувачі відділеннями І.Г.Дробнер, Ю.О.Напольська, В.М. Закрижевський, Г.Д. Галка, С.О.Рибаков, Г.І. Чежерда, Н.Є.Вавілон та інші.

Прикметно, що з ініціативи В'ячеслава Мороза в регіоні відпрацьовано пріоритетні напрями онкологічної допомоги. Прикметно, що серед них велика увага приділяється зміцненню матеріально-технічної бази тощо.

11 червня В'ячеславу Анатолійовичу виповнюється 45 років. Вітаємо його з ювілеєм, бажаємо щастя, здоров'я, успіхів у нелегкій роботі – стояти на варті здоров'я подолян.

Розповідь про В'ячеслава Васильовича була б не повною, якби ми не згадали про його сестру Ларису Петрівну – відомого в регіоні та за його межами лікаря гематолога обласної клінічної лікарні. Саме він привив їй любов до цієї вкрай необхідної людям професії.

Ми, шановний читачу, завершили звичайно неповно і стисло розповідь про колишнього головного лікаря Хмельницького обласного онкодиспансеру В'ячеслава Васильовича Шаренка. Своєю невтомною працею В'ячеслав Васильович першим створив, багато зробив для становлення та розвитку такого вкрай необхідного в регіоні медичного закладу й його онкологічної служби загалом, він є її засновником на Хмельниччині, і пішов у вічність – вічна йому пам'ять! (Хай буде йому затишок в раю).

Напередодні Дня медичного працівника колектив онкодиспансеру встановив пам'яті Вячеслава Шаренка меморіальну дошку.

Троян Р.Ф.

м. Хмельницький

СПОМИНИ НАД ГОРИННЮ

Нариси

Зараз на часі адмінреформа та децентралізація. Щось подібне вже відбувалося за радянської доби більше піввіку тому на волино-подільських землях. Згадаймо події того часу, імена тих особистостей, які організували людей, життєві процеси у рідній стороні, а не думаючи про власне збагачення та “офшори”, бо зовсім інша була мета.

У Білогірському районі старожили ще й досі пам'ятають розважливого і дотепного фронтовика Володимира Івановича Колісецького, який працював замполітом Лепесівської МТС, інструктором райкому партії, а згодом головою місцевої селищної ради.

Районне керівництво вимогливо ставилося до кадрів, їх виконавської дисципліни. Десь на початку 70-х, Володимир Іванович одержав добро-го прочухана за незадовільний благоустрій та санітарний стан райцентру. Правда, сприйнявши критику, все-таки поза плечі огризнувся і прорік: “Пережили изяславское “иго”, теофипольское “нашествие”, переживем и грицевский “десант”.

Що ж це за така риторика про історичну аналогію у надгоринському краю? То ж спробуємо відтворити період з 1962 по 1980 роки.

(першу частину нарисів див. в «Хмельницькі краєзнавчі студії» №21)

2. ТЕОФІПОЛЬСЬКЕ “НАШЕСТЯ”

З метою поліпшення адміністративного управління у січні 1965 року в області замість 10 районів було створено їх 16. У цей час знову було відтворено Білогірський район, до складу якого відійшла від Волочиського – значна частина сільрад колишнього Теофіпольського (Мануїльського) району. Невідомо чим було вмотивовано таке об'єднання, можливо тим, що річки Жердь, Полква і Случ відносяться до басейну Горині, то Теофіпольщина є теж Надгоринням. Та й у важкі часи лихоліття, коли вели нещадну боротьбу з німецькими окупантами, був спільний партизанський загін із ляхівчан і теофіпольчан, очолюваний моїм земляком, в'язовчанином Карпом Божевським.

А ще об'єднує жителів обох районів те, що народний обранець, агроном з славетної Волиці, тричі орденоносець Зінаїда Возна, як депутат трьох скликань, вона гідно відстоювала інтереси наших краян у союзно-му парламенті.

Отож, здобувши великий авторитет у Ізяславському районі, незапечено очолив Білогірський райком компартії Олександр Іванович Товстановський, райвиконком – Олександр Антонович Ястремський, начальником райуправління сільського господарства став Дмитро Васильович Чинник, головним агрономом, теофіпольчанин Євген Танасюк, уродженець дунаєвського Чанькова, мій старший товариш по роботі у сільгоспхмії.

Відтворений район став оновлюватися в кадровому забезпеченні. На ключові посади прийшли свіжі сили – грамотні, компетентні, відповідальні та, як зараз називають, креативні керівники та спеціалісти.

Окремі білогірці ревниво віднеслися, коли значний кадровий потенціал керівництво району залучали від приєднаних сусідів.

Під час хрущовської “відлиги” і ліквідації Базалійського, Грицівського, Плужнянського, Староостропільського, Теофіпольського районів чимало спеціалістів та керівників перейшли на роботу в укрупнені райцентри.

Тож з відновленням Білогірського району частина фахівців прибула разом з керівництвом з Ізяславського. І серед них Іван Креніда, фронтовик – голова народного контролю, Анатолій Байдюк, уродженець Летави, зайняв посаду заступника голови райвиконкому, в майбутньому заступник голови Львівського облвиконкому, ректор Кам’янець-Подільського сільгоспінституту. Головним зоотехніком райсільгоспуправління успішно справлявся Леонтій Дунець, майбутній голова Львівського облагропрому, перший заступник Міністра сільського господарства України.

Райспоживспілку очолював Іван Корнійчук. Тож вони увійшли втрьох у список ООН (організація звільнених начальників), а з усієї Хмельниччини більше півтори десятки таких особистостей із задоволенням прийняли на керівні посади у Львівській області.

В управління ввійшли досвідчені спеціалісти: Фаїна Македон (Рижак), головний економіст, ініціативний Всеволод Коваль – старший агроном, який на громадських засадах організував створення сільських профспілок, бо механізатори колгоспів, прийшовши з МТС, не мали можливості ніде стати на облік. За це надгорянці щиро вдячні Всеволоду Павловичу. Потім його шлях проліг на Полонщину де був ватажком комуністів району, начальником райсільгоспуправління. Стрижнем управління був грамотний та розсудливий Олексій Степура – головний інженер (мій майбутній позаштатний заступник голови райкому сільської профспілки), Галина Фішук – начальник держнасінінспекції, яка під керівництвом Володимира Гіюка багато зробила , щоб щедро родила надгоринська нива. Згодом, будучи секретарем райкому партії, заступником голови райдержадміністрації, майстерно організувала гуманітарно-ідеологічні, виховні процеси у районі. За що їй люди щиро вдячні, а держава нагородила орденом Трудового Червоного прапора. Не перевершеним був Іван Храм’юк – головний ветлікар району. Високою організаторською роботою та відповідальністю відзначалися колишні фронтовики: керуючий райсільгоптехнікою Мар’ян Немирович, директор нафтобази Василь Очкуч, головний лікар ЦРЛ Борис Добродій, голова райплану Микола Василюк, секретар райвиконкому Олексій Кульба, директор Білогірської середньої школи Петро Бісовецький, директор Ямпільського авторемонтного заводу Борис Тартаковський, головлікар Ямпільської дільничної лікарні Юхим Спектор, керівники господарств: мокроволянського – Василь Гуменюк, миклашського – Петро Панчук, денісівського – Григорій Назарук, в’язовецького – Володимир Іванов, вільшанецького – Терентій Сич, довгалівського – Василь Бевзюк та ін. В ці дні їх добрим словом зі столиці згадує Олександр Товстановський.

Керівництвом району здійснювалися широкі заходи по зміцненню кадрами основних ділянок роботи. А так, як район аграрний, то вся увага була прикута підвищенню результативності цієї галузі. З цією метою було проведено системну ротацію кадрів.

Так, квітневським колгоспникам було запропоновано очільником досвідченого бригадира комплексної бригади із села митрівка на Теофіпольщині, Івана Федоровича Борця.

Керманичем у поляхівському колгоспі було обрано енергійного і беручого, колишнього лідера смотрицьких комсомольців, директора середньої школи Олександра Антоновича Бойцуна.

За короткий час очолювані ними господарства “Україна” та ім. “Комінтерну” вийшли на вершину трудової слави, значно наростивши обсяги виробництва сільгосппродукції, зміцнивши фінансовий стан та підвищивши життєвий рівень селян. По суті вони вже стояли в шерензі Героїв, але ж за прямоту, відстоювання власних думок і окремих точок зору на верхах не спішили присвоювати їм високі звання.

Із-за певних причин було замінено мудрих керівників у ямпільському колгоспі “Червона зірка,” Івана Стрільця на досвідченого Степана Побе-режняка з Волиці, у святецькому (мануїльському) колгоспі “Більшовик” Віталія Третька на здібного Анатолія Кушніра.

У Воробіївці в цей час до керма приступив Третьків заступник Іван Дульчук. Майже одночасно волицький колгосп ім. Леніна, очолив ініціативний, толерантний і талановитий організатор виробництва Петро Кравчук, який вивів господарство у число передових не лише на Поділлі, а й в Україні.

Як згадують очевидці, щоденно у Білогір’я із Теофіпольщини в основному автобусом прибувало кільканадцять спеціалістів та керівників різних рангів (раніше, працюючи у Волочиську вони наймали квартири). Серед чиновників: Іван Травінський, Петро Пожалюк, Порфирій Прокопчук, Мусій Шайдюк – працівники райкому партії, Дмитро Шпиця – очільник районного комсомолу (мій майбутній однокурсник), а згодом Іван Стасюк – заступник голови райвиконкому. А також працівники системи зв’язку, “Союздруку” – Костянтин Бойчук, Ісай Вальчук, Андрій Постащук, Раїса Таранчук (сестра моєї дружини) та інші висококваліфіковані спеціалісти.

Старожили твердять, що росту і вихованню теофіпольських кадрів ва-гому роль відіграли колишні керівники району: Іван Якович Сторожук, Олексій Степанюк, Йосип Сирваровський, Іван Серветник та ін.

Оновлений кадровий потенціал, вищої родючості теофіпольські ґрун-ти та добре поставлена організаторська робота дали плідні результати.

А саме, Олександр Іванович зі своєю командою спрямовував згурто-ваних керівників та спеціалістів на розв’язання невідкладних справ, та

завдяки сумлінній, самовідданій праці простих трудівників район став помітно займати передові позиції серед інших в області. Вагомо зросли валові збори зерна. У 1966 році було вирощено порівняно небачений урожай зернових, по 25 цнт з 1 га.

Зібраний хліб не вмищався на зернотоках, його складали в бурти на до-рогах, а щоб не допустити втрат, засипали у вільні тваринницькі приміщення. І по врожайності цукрових буряків (майже 300 цнт/га), господарства району зайняли друге місце в області. Попереду були квітневці, поляхівчани, ману-їльці, волицькі трудівники полів, мокроволянці, ямпільці та інші. Особливої похвали заслуговують також трударі господарств, де головували: у теофіпольському колгоспі Микола Косенко, карабіївському – Микола Приходько, гаврилівському Федір Стрільчук, човгузівському Григорій Бублик тощо. На поля до білогірців почали приїжджати вивчати досвід сусіди: львів'яни, тернопільчани і якимось завітав сам перший секретар їх обласних комуністів Григорій Шевчук, майбутній голова Комітету партійного контролю ЦК КПУ.

Район зростав у виробничому та соціально-культурному напрямках, побудовано хлібзавод, адмінприміщення, два житлові будинки. Розпочато будівництво на 29 об'єктах. Зокрема закладено фундаменти під зведення кінотеатру “Мир”, готелю на 50 місць, приміщення райпобуткомбі-нату, райунівермагу, декількох двоповерхових житлових будинків тощо. Здійснено меліоративні заходи по осушенню на 3/4 периметру райцен-тру. Встановлено автобусне сполучення з Хмельницьким, зі столицею, Кам'янець- Подільським та іншими обласними центрами та містами.

У відповідності до партійних та урядових рішень, було широко розпо-чато осушення заболочених та окультурення земель у господарствах райо-ну в заплавах річок, притоків і самої Горині. Для трудівників в колгоспах замість трудоднів започаткувалася гарантована оплата праці, що підняло їх матеріальну заінтересованість.

Об'єднання з теофіпольською територією дало значний ріст Білогірщині, тобто риторика, кадрове “нашестя” виявилася хибною і суб'єктивною думкою.

За трудову звитягу цілий ряд трудівників було відзначено урядовими нагородами, серед нагороджених орденом Леніна Василь Бледюк, брига-дир із Волиці, Іван Ришук, бригадир з Вороновець, також і О.І. Товстанов-ський. Одночасно за великі звершення удостоєно високого звання Героя Соціалістичної праці Івана Кулика, бригадира тракторної бригади теофі-польського колгоспу.

Він жалкує, що не вдалося завершити розпочате будівництво багатьох об'єктів. Намічав спорудження водорегульованої греблі на ріці Горинь біля села Мокроволя. Із удачею цього проекту, можна було б відновити вище по руслу ріки, колишні панські водойми у Тихомлі та Ямполі, Дід-ківця і Паньківцях. Але обставини не дозволили цього зробити.

На початку грудня 1966 року було прийнято рішення продовжити розукрупнення районів, що сприяло утворенню ще чотирьох і серед них Теофіпольського.

У цей час Олександр Товстановський перейшов на роботу у Дунаєвецький район, де його було обрано очільником місцевих комуністів. Надалі на обласній вершині ним, як другим секретарем обкому партії, наполегливо організовувалися заходи по добору, вихованню, розстановки кадрів, а відповідно і розбудові Теофіпольщини. Здійснювалася також титанічна робота вже як голова облвиконкому по впровадженню грандіозної програми по спеціалізації галузі тваринництва, побудови молочно-товарних, відгодівельних комплексів та введенню потужностей по виготовленню комбікормів в регіоні тощо. З часом із зміною виробничих відносин, все це майже було зведено нанівець.

На Тернопільщині, підчас горбачовської «перебудови», Олександр Товстановський особисто аргументовано відстоював інтереси місцевого населення Заліщицького району у вирощуванні тепличних ранніх овочів, полуниць та малини у Борщівському, і Чортківському районах з наступною реалізацією їх промисловим центрам Союзу. В цей час за його підтримки на території регіону було відновлено службу у понад двох сотень парафій та церков.

А на столичному олімпі, як депутат Верховної Ради УРСР кількох скликань та мудрий керівник, талановитий організатор сільськогосподарського виробництва, він вміло і високопрофесійно спрямовував на широкий розвиток і зростання пріоритетну галузь держави. Як визначного аграрія України, Товстановського з повагою і теплотою зустрічали у Казахстані, особисто сам Нурсултан Назарбаєв та в інших країнах. Своєю невгамовністю в пошуках прогресивних методів господарювання, Олександр Іванович здобув і міжнародний авторитет. Представниками 30 країн, його було обрано головою Комітету по сільському господарству і продовольству у Європейській економічній комісії ООН у Женеві. У свій час був гідним радником на Кубі, переконливо передавав досвід господарювання кубинським друзям.

3. ГРИЦІВСЬКИЙ “ДЕСАНТ”

Реалії того часу показують, що зміна першої особи районних комуністів особливо не відбилася на темпах розвитку, яких набрав район. Сформована раніше команда однодумців вже під керівництвом досвідченого Петра Іванович Мартинюка працювала злагоджено і продуктивно. Успішно вводилися у дію започатковані в минулому по будівництву об'єкти. Нарощувалися обсяги виробництва сільгосппродукції та продажі її державі.

Під саркастичним висловом “грицівський десант” може асоціюватися те, що контингент його складався із кадрів керівників та спеціалістів, які по своїй долі прибули з колишніх Грицівського, Староостропільського і Старокостянтинівського та інших районів.

В основному це були сумлінні люди, частина з них фронтовики з великим досвідом роботи, добре кваліфіковані, різних спеціальностей та рівнем освіти, які наповнювали команду Петра Івановича. Цим самим застосовували свої знання, вміння й хист у розв’язанні поставлених завдань перед районом.

Досягнуті результати діяльності у народногосподарському комплексі району за VIII і IX п’ятирічки задовольняли на верхах та на місцях.

Та й у 1975-1980 роках, зростало виробництво промислової продукції і господарства району також йшли на піднесенні. Аграрії дбали за високу культуру землеробства, підвищення родючості ґрунтів, нагромадження та внесення органічних добрив. У виготовленні торфо-гноєвих компостів допомагали місцеві меліоратори Ямпільської ПМК-182, очолюваної ініціативним і досвідченим Віктором Рафалюком. Підводячи часто підсумки трудового суперництва серед колективів в кінці 70-х, я переконався, що багато загубили в’язівчани, відхиливши його кандидатуру на голову колгоспу “Нове життя” у вересні 1966 року. Та й район втратив талановитого керівника з виїздом Віктора Прокоповича в Рівне, де згодом він зайняв посаду заступника голови облгагропрому.

Варто відзначити, що до відбуття Дмитра Чинника на роботу першим заступником начальника облсільгоспуправління в 1970 році, у районі панував нормальний морально-психологічний клімат. Його високий професіоналізм, мудрість і толерантність виступали завжди вагомою запорукою у балансі прийняття оптимальних рішень у кадрових або виробничих справах. І це відіграло важливу роль у аграрному житті Білогірщини.

Згодом стали відбуватися кадрові перетасовки. Виправданим було висунення секретарем райкому партії Бориса Баліцького, як новатора-технократа. Бо придбавши племінні нетелі з Чемеровеччини, – вікинські доярки по надоях молока йшли у зведенні другими після Квітневого. Актуальним було також згодом обрання на його місце енергійного і досвідченого Всеволода Ковалюка. Разом з тим передчасно було знято з районної орбіти Романа Адамчука та – дунаєвецького Едуарда Коржанівського.

Незважаючи на те, що у районі був помітний ріст виробництва сільгосппродукції, при цьому вагому частку вносили колгоспи з Квітневого, Денисівки, Мокроволі, Ямполя, де головами були мудрі керівники Іван Борець, Адольф Петрівський, Степан Побережняк та початкуючий Анатолій Павленко. Їх доповнювали дбайливі господарники Василь Бардаченко, Петро Кравець з Білогір’я, Іван Назарук, а потім Григорій Хаврус та Рос-

тислав Гуменюк з В'язівця, Марія Рачок із Залужжя, Петро Рудий, а згодом Володимир Міщук і Борис Швед з Воробіївки, Володимир Ковальчук з Сивок, Микола Баранчук з Хорошева та інші. Проте виконання обсягів продажі продукції державі не завжди задовольняло обласне начальство.

Значна напруга нерідко відчувалася по зерну і особливо стан з реалізацією його державі в обсягах по культурах. Тому часто виникали проблеми із виконанням планів продажу державі гороху, озимого жита, гречки і проса. Через обмежений сортовий склад озимих, нерідко ставало наслідком незадовільної їх перезимівлі. Зерноsumіш ж оплачувалась недорогого.

У 70-х роках в господарствах району ще залишалася слабкою матеріально-технічна база по очищенню і сушінню зерна. Хіба, що повсюдно були вибудовані за ініціативою Галини Фіщук і підтримані районним керівництвом, “сушарки-гіючки” для режимного досушування насіння. Тому сире і вологе зерно старалися швидко вивезти на Суховолянське хлібоприймальне підприємство. Був випадок, коли, через затяжні зливні дощі його навезли гори на резервні майданчики. Половину його доставили з колгоспів Теофіпольщини. Враховуючи, що сусіди по трудовому суперництву зерно здавали на шість пунктів, а білогірці на два, то по хлібоздачі вони завжди йшли попереду, а “Білогірка” постійно піддавалася нещадній критиці. Щоб недопустити його псування за погодженням з Мартинюком, Павло Столяр припинив на кілька днів його приймання, забезпечуючи цілодобове сушіння. На скаргу теофіпольчан в область, приїхав розбиратися Григорій Клемберг, головний інженер об'єднання хлібопродуктів разом з секретарем Теофіпольського райкому партії, нашим земляком Аркадієм Медведем. При цьому Петро Іванович їх заспокоїв і запитав: “Григорію Ароновичу, Ви що наполягаєте, щоб в державній коморі зогнив хліб ?” Через три дні було відновлено приймання зерна з вологістю понад 17,5% в межах квоти і вжиттям заходів в колгоспах по досушуванню сирого зерна на сушарках і токах, в нашому і Теофіпольському районах.

Не переносів він безвідповідальності і розхлябаності. Якось, вернувшись з нічного чергування на хлібоприймальному підприємстві, я ще до 8-ї ранку, не встиг зачинити двері квартири, як сигналізує на вулиці Василь Степанюк, начальник оперативного штабу та гукає “Терміново їдьте зі Столярем у Лепесівський хлібоприймальний пункт, там вас чекає Петро Іванович”. За 20 хвилин з неголеною однією щокою прибувши з Павлом Климовичем, побачили довжелезну чергу автомашин з розгніваними в основному теофіпольськими водіями, які прибули з зерном на ніч, зазвичай після роботи комбайнів. Біля автоваги Мартинюк разом з секретарем обкому партії Віталієм Степановичем Маєвським, робили ексекцію Володимиру Іванову за саботаж по прийманню хліба, бо звечора капнув дощ і він розпустив людей по домах. Його на три дні було відсторонено від

роботи. виправити стан зобов'язали Столяра, а мені організувати здачу колгоспами сортового насіння зернових з отриманням грошової сортової надбавки в розмірі 65-80 % і пивоварного ячменю та два рази на добу доповідати в райком партії. Це успішно було виконано.

І розвиток тваринницької галузі бажав бути набагато кращим. В половині господарств нерідко було сутужно з кормами і збалансування їх по протеїну.

В погоні за нарощенням валових зборів зерна часто страдало тваринництво, бо по суб'єктивних причинах скорочувалася кормова група, культури якої розміщувалися на малородючих землях. Бували не поодинокі випадки, коли озимі на зелений корм, однорічні трави переводилися на зерно, а частка силосної кукурудзи теж збиралася зерновою.

Не всі керівники і спеціалісти згоджувалися з такими маніпуляціями, але не подавали голосу. Гостро по цих та інших проблемах по викачці зерна державі, недостатньому забезпеченні тваринництва концкормами постійно виступали на обласному і районному рівнях хіба що Борець і Бойцун, які через це завжди потрапляли у немилість.

Тож заручниками круглий рік залишалися начальники цехів тваринництва. Сумлінно, відповідально, не шкодуючи сил трудилися зоотехніки господарств під керівництвом мудрих і розважливих районщиків Миколи Григораша та Івана Веремійчука. І серед них Галина Панчук з Квітневого, Галина Рачок з Мокроволі, Надія Заводна з Хорошева, Марія Боденчук, а згодом Марія Назарук з В'язівця, Ольга Вершигора з Сивок, Галина Залізник із Залужжя, Ліза Кшемінська і Ніна Назарук з Довгалівки, Віра Бричківська з Денисівки, Володимир Багрій з Білогір'я, Марія Білик з Малої Боровиці (вони вдвох згодом очолили місцеві господарства) та ін.

Потужно і невтомно працювала під наставництвом головного агронома райуправління Миколи Кравчука, агрономічна служба господарств. Особливо варто відзначити високу професійну діяльність Миколи Теплицького з Квітневого, Володимира Захарчука з Ямполя, Миколи Назарука з В'язовця, Миколи Федорчука з Коритного, Олексія Юзюка з Малої Боровиці, Федора Бабійчука з Сушовець, Павла Загребельного та Івана Файчука із Залужжя, Миколу Оніщука з Білогір'я, Миколу Дорогого з Гулівець, які останні вдвох згодом очолили колгоспи у Мокроволі та Перерослому та інші.

Важливу роль відігравала у господарствах середня ланка. Гордістю району були заслужені орденоносці бригадири: Ольга Лючева з Соснівки, Іван Перепелиця з Паньковець, Ольга Герман з Кашинець, Франц Олігорський з Шельвова, Сергій Шпира з Погорілець, Ірина Боднар з Норилова, Сидір Ковальчук з Юрівки та багато інших

Найбільше трудові подвиги творили механізатори, рільники, тваринники, будівельники, робітники, вчителі, лікарі та інші прості люди.

Щоп'ятирічки їх десятками держава заслужено нагороджувала орденами та медалями. І серед них: Василь Бондарук з Соснівки, Володимир Григорчук з Весняного, Григорій Лавренюк з Довгалівки, Василь Мельник з Йосиповець, Микола Тимчук з Денисівки, Іван Заїка, Григорій Родіонов з Білогір'я, Іван Веремко з Ставка, Василь Піддубняк з Сушовець, Павло Ващук з Хорошева, Тетяна В'юник з Ямполя та багато інших. Серед керівного складу двома орденами Трудового Червоного Прапора нагороджено Мартинюка П.І.

Близькими партнерами господарств району виступали місцеві заготівельні та агросервісні організації. Першим серед них було Суховолянське хлібоприймальне підприємство, де керував тричі орденоносець Павло Столяр. Своєю мудрістю та комунікабельністю він постійно приваблював виробників до ділової співпраці по прийманню і надійному збереженню хліба. Ним розпочато будівництво господарським способом млина, якого вже ввів в дію Іван Кобринський.

Добрими справами славилася місцева райзаготконтора, заготовляючи в різних категоріях господарств картоплю, овочі, плоди, мед, худобу, яйця, вовну та іншу продукцію та сировину. Організували роботу колективу досвідчені: керівники – орденоносець Василь Сладковський, а потім Петро Рудий, Іван Коваль і Степан Зубок.

Це підприємство щороку відвантажувало до 10 тисяч тон – картоплі на плодоовочеві бази, трести їдалень Донецької, Дніпропетровської, Миколаївської та Одеської областей.

Десь в кінці вересня 1975 року, працюючи держзаготінспектором, під'їжджаю з обіду до заготконтори, а там маса автомашин в черзі з картоплею. А довгалівський водій Аркадій Прокоп'юк зі злістю мовив: "Ви, районщики, ні на що не здалі, бо стою ще з досвітку, а картопля зеленіє на машині та на полі в контейнерах у Гриші Лавренюка і тут у вас в заготконторі, хто ж її буде їсти, і що я зароблю?" Розібравшись, що клерки несвоєчасно замовили вагони, висловив претензії директору заготконтори Василю Михайловичу, який флегматичний, але обструкцію не витримав і поніс: "Ви такий гарячий і де взяли на мою голову?" – та кинув в мою сторону кашкетом сталінського покрою.

Про цю ситуацію розповів ввечері Петру Івановичу і той велів: "Свето купить яєць, щоб викачати переляк у Трояна, а ти ступай до Степанюка, заступника голови райвиконкому, щоб поклопотав перед Козятином про занарядку вагонів для відправки продукції полів у промислові центри країни".

Щоденно великі обсяги молока приймали і здійснювали його первинну переробку на молокопункті Ізяславського маслозаводу, а згодом Теофіпольського сирзаводу, роботу якого вміло очолювала досвідчений технолог Раїса Ганджук.

Координував роботу, налагоджуючи тісні зв'язки виробників та заготівельників, державний орган, інспекція заготівель та якості сільгосппродуктів. Її багато років очолював високопрофесійний, грамотний, колишній директор Базалійської інкубаторної станції Петро Михайлович Польський, який разом з мудрими та порядними Миколою Петровичем Василюком, головою райплану, та Всеволодом Павловичем Ковалем, заворгом і секретарем райкому партії, були моїми вчителями і наставниками. За це я їм щиро вдячний, бо починав свою роботу теж у складі команди “десанту.”

Після виїзду у Рівне Віктора Рафалюка ямпільських меліораторів очолив здібний та енергійний Дмитро Багніцький, який згодом вийшов на обласну орбіту. Керуючи Хмельницьким управлінням меліводгоспу, ним разом з однодумцями було багато зроблено по меліорації земель, а також часткового їх зрошення. Свій практичний досвід діяльності та професіоналізм Дмитро Михайлович особливо проявив як начальник Головного управління Держкомітету водного господарства України. Йому по праву присвоєно звання “Заслужений працівник сільського господарства України”.

В житті району помітний слід зробив здібний спеціаліст, талановитий керівник, доброзичливець, мій колега Микола Олігорський. Він відповідально трудився старшим агрономом, начальником райсільгоспуправління. Виконуючи доручення, на голому місці розбудував райсільгоспхімію, яка багато підсобляла господарствам у підвищенні родючості ґрунтів, тому згодом депутати заслужено обрали Миколу Франзовича головою райради.

І не лише йому доручали відповідальну ділянку роботи, а й іншим молодим спеціалістам. Так з далекого Коритного головою райміжколгоспбуду став беручкий Леонід Зелінський, другим секретарем райкому комсомолу Михайло Дашкевич, а 24 річний Анатолій Павленко очолив залузький, а згодом денисівський колгоспи та інші. Працюючи агрономом у В'язівці, мені двічі у 1969 і 1971 роках, пропонували на посаду другого секретаря райкому комсомолу, нащо не погодився. І лише у вересні у 1979 року знову було висунуто та обрано головою райкому профспілки працівників сільського господарства, який об'єднував близько 30 первинних профспілкових організацій, а на обліку було понад 11 тис. членів галузевої профспілки, Активно діяли по відстоюванню прав, створенню належних умов праці та оздоровленню спілчан голови профкомів колгоспів: ямпільського Надія Сторожук, денисівського Микола Міщук, в'язовецького Михайло Шост, залужського Роман Колесник, мокроволянського Петро Юрчук, білогірського Володимир Башук, перерослівського Раїса Павлюк, райсільгосптехніки Володимир Копія, ямпільських меліораторів Борис Зайцев, Білогірського ремзаводу Олександр Радковський, по соціальному

страхуванню та оргроботі інструктор райкому Микола Піддубняк та інші, які сумлінно старалися і дбали про добробут сільських людей.

До того я проходив трудові університети, працюючи слюсарем по трудовиських процесах у тваринництві та електриком колгоспу під наставництвом висококваліфікованих і дотепних Іваном Томчуком (Суддя), Павлом Загорським, При цьому щоденно приходилося перехрещуватися із сумлінними людьми “ранкової зорі” і їх керівниками Павлом і Трохимом Повстюк, ветпрацівниками Юрієм Гарапатом, Ганною Сичевською.

Велику допомогу мені, як агроному, надавали бригадири Максим і Микола Повстюк, Василь Куницький, Степан Троян, Василь Степанюк, Сергій Мельник, Олександр Боденчук, Степан Денисюк, ковалі Микола і Степан Гетманчуки, пасічник Федір Боденчук, мельники Микола Повстюк і Степан Томчук та інші. Усім їм вдячний за співпрацю, бо багато чого перейняв від них доброго.

Теплими словами хочу згадати висококласних керівників та спеціалістів, старших товаришів і колег районної ланки. Серед них: Ганна Захарчук, головний бухгалтер районної сільської профспілки, Надія Міняйло, начальник держнасінінспекції, Юрій Назарчук, Ілля Бартошук начальники районної станції захисту рослин, Роман Рожанський, директор інкубаторної станції, Франц Котвіцький, Павло Каленик, Устим Ковальчук, заввідділами райкому партії, редактори газети «Радянське село» Віктор Кайдан, Микола Мачківський – майбутній письменник, знаний на всю Україну, Дмитро Івашук, Петро Івашук, майбутній Герой України, Анатолій і Петро Олійник, заступники голів колгоспів з Мокроволі, Воробіївки і В'язовця, Федір Яцюк. Ніна Юшук, Олександра Білокриницька, Ганна Дзюбій, Василь Пилипчук, Анатолій Прокоп'юк, очільники комсомолії району, Йосип Рибінський, районний землевпорядник, Анатолій Кулик, керуючий райсільгосптехнікою, Василь Колісецький, заврайфінвідділом, Ростислав Мичківський, голова райсуду, Степан Якубівський, заввідділом РВНО, Микола Максимчук, начальник райвідділу міліції, Франц Мошинський головлікар ЦРЛ, Юлій Зацепанюк, директор ТОВ “Горинь”, Євген Стафурський, лісничий, Петро Кравчук, завфіліалом “Племоб’єднання,” Семен Осьмак, завміжколгоспною юридичною групою, Петро Гузар завідуючий Ямпільською ветдільницею, Петро Бондар, голова міжколгоспбуду, Валерій Базилук, виконроб та ін.

Ватажок районних комуністів Петро Іванович, не втручаючись у господарську діяльність, спонукав рахувати кожну копійку, завжди стояв на сторожі законності і застерігав від зловживань керівників підприємств та колгоспів, наголошуючи: “Якщо хтось буде чинити по-іншому, того питає прізвище та по батькові, Володимир Сергійович”! – так звали райпрокура Агапова.

Якось з інспекції заготівель подали оперативну зведену інформацію про очікуванні бюджетні грошові нарахування і різні надбавки понад досягнутий рівень продажу сільгосппродукції. Ознайомившись з матеріалами, Петро Іванович засумнівався, що після вивезення хворої худоби, встигли відновити необхідне поголів'я тварин і звечора послав у Довгалівку і В'язовець Миколу Григораша та Петра Польського перерахувати худобу, якої виявилось менше належного. Таким чином, ним було зупинено незаконне перерахування кількох десятків тисяч карбованців бюджетних коштів.

На контролі першого секретаря було також те, щоб недопустити заборгованості по зарплаті. Бо не раз наголошував: “Ананію Хомичу (так звали керуючого відділенням Держбанку Якобчука), хто з керівників примушує працювати колгоспників задарма і не бере кредитів банку, щоб вчасно розрахуватись за виконану роботу з людьми?” Згодом ці кредити через 7-8 років списувалися, як заборгованість господарств.

Як на той час, то команда, очолювана “десантниками”, в основному справлялася зі своїми завданнями. Помітно оновлювався машино-тракторний парк. Зростало поголів'я худоби і птиці в колгоспах та в господарствах населення. За цей період збудовано цілий ряд ферм та комплексів і заповнено їх поголів'ям тварин. Зокрема по вирощуванню та відгодівлі свиней у Карасисі, великої рогатої худоби у Паньківцях, молочно-товарні: у Соснівці, Жемелинцях, Залужжі, Воробіївці, репродукторну свиноферму у Малих Калетинцях, птахоферми у Весняному і Мокроволі. Побудовано також міжгосподарський комбикормовий завод.

Здійснено осушення і меліорацію заболочених земель. Цим самим розширився орний клин більш як на 5-х тис. гектарів. Завершено електрифікацію сіл. З ремонтом доріг та будівництвом мостів поліпшилося автобусне сполучення з ними.

Лише за одну з п'ятирічок було зведено чотири Будинки культури, кінотеатр, десять сільських клубів, гостинно відкрили двері для школярів дев'ять шкіл, понад десяток дитячих ясел. Розпочато будівництво цілого ряду об'єктів соціально-культурного призначення, зокрема шкіл, дитячих садків, ФАПів тощо.

В колгоспах з переходом на гарантовану оплату праці замість трудоднів зміцнів фінансовий стан, поліпшився життєвий рівень громадян. Широко розгорнулося житлове будівництво у населених пунктах, а на вулицях побільшало легкових автомобілів та мотоциклів тощо.

В районі із виробничої доцільності постійно проводилися реформування господарств. Це мало місце у 50-ті та 60-ті роки, коли слабкі колгоспи об'єднували з сильнішими. Так після розпаду Лепесівської МТС,

колишній директор Сидоренко Василь Михайлович очолив колгосп ім. Гагаріна, який об'єднав Дідківці, Норилів з Довгалівкою і Москалівкою.

Через пару років знову було відновлено колгосп ім. Жданова у Дідківцях та Нориліві, яким правив енергійний Василь Примуш. Згодом ці села вдали влилися у ямпільський – «Червона зірка», а Василь Іванович став надійним заступником у Степана Побережняка.

Із будівництвом свиновідгодівельного комплексу до білогірського колгоспу ім. Б. Хмельницького було приєднано Ставищанський колгосп. У середині 70-х на період до 5-6 років було об'єднання колгоспів Великої Боровиці з Малою Боровицею, Довгалівки з В'язівцем, Вікнин з Коритним, Йосиповець з Перерослим тощо.

Всяка кадрова “чихарда” не приводила ні до чого доброго. Не називаючи прізвиськ тодішніх висуванців, можна стверджувати, що кожен четвертий з них не виправдав свого призначення. Це породжувало нервозність, підозрілість та недовіру.

Перша особа району Петро Мартинюк, працював самовіддано і сумлінно та вимагав від підлеглих відповідальності та дисциплінованості. І тут його довіру не усі виправдовували та нерідко підводили. Від цього страждали справи у колективах і в цілому районі. В області ж стали гадати, як виправити становище на місці. Проте прийняті ними рішення в кадрових питаннях не завжди були вдалимими і виправданними.

Заміна голови райвиконкому Олександра Ястремського і другого секретаря райкому партії Матвія Соломухи не зміцнили окремі позиції, а навпаки навіть ослабили їх. Оцінюючи таку ситуацію, місцеві “любі друзі,” проявляючи егоїзм, прагнули вирівняти стан справ у свій спосіб, але цим не допомогли, а ще нашкодили Петру Івановичу. Тобто винахідливі особистості з його команди підвели свого лідера. Цим самим йшов до завершення етап діяльності так званого “грицівського десанту”.

А тому на верхах прийняли рішення зміцнити дану ділянку роботи і в перших числах серпня 1980 року, в розпал жнив, “на переправі поміняли коней” та очільником партійців району було обрано здібного та енергійного Івана Михайловича Кобринського, який вже з оновленою командою примножив здобутки свого попередника, що суттєво змінило на краще обличчя Білогірщини.

Р. С. Не довго працював головою Білогірської селищної ради Володимир Колісецький, лише до 1972 року, або всього три роки, а потім виїхав до дітей за межі області. Після нього на цьому посту трудилися теж фронтовики Віктор Медведєв (1972 – 1978 рр.), Олексій Кульба (1978 – 1986 рр.). Вони та керівництво району і їх наступники із сумлінням дбали про розвиток райцентру, все робили щоб було красивим Білогір'я.

Пішли за межу вічності Ястремський та Соломуха, а також Петро Іванович у віці 70 років, проживши ще 18 років після відбуття з Надгориння. Земля на правому березі Південного Бугу прийняла їх у свої лона. Світла пам'ять про них та інших сумлінних трудолюбів, збережеться у наших серцях.

Шкробот П. М.,
м. Хмельницьки

ПАМ'ЯТЬ ЗАВЖДИ ЖИВА

В статті на основі архівних документів та літератури висвітлюються події періоду Другої світової війни на теренах Хмельницької області та участь у бойових діях вихідців з села Кременна Городоцького району.

75-річчя визволення України від нацизму назавжди вкарбувалось у нашу пам'ять. Сьогодні знов і знов, як завжди, вшановуємо звитягу героїв-захисників рідної землі.

I. Трагічні дні Поділля 1941-1945 рр.

29 червня 1941 року – на сьомий день після початку війни нога ворога ступила на нашу святую і рідну землю, окупувавши село Білотин Ізяславського району. За 20 днів область була повністю окупована.

Досить жорстким був окупаційний режим. Окупанти завдали неправної шкоди економіці краю. Загальна сума збитків господарствам області склала 18 млрд. рублів, громадянам – понад 3 млрд. рублів.

На території області було спалено частково або повністю 78 сіл. Страшна доля спіткала села Воробіївка, Сьомаки, Караїна Полонського, Старосинявського, Теофіпольського районів.

Перелік таких страшних фашистських злодіянь можна продовжувати.

Загальна кількість загиблих у гестапівських катівнях, єврейських гетто, концтаборах цивільного населення області становить 221,8 тис. чол. Крім того, в таборах для військовополонених, організованих на територію краю, загинуло 255,9 тис. чол. Лише у Славутському «Грослазареті» закатовано понад 150 тис. військовополонених. У м. Кам'янець-Подільському – 85 тис. військовополонених і мирних жителів міста, у Проскуріві – 81 тис., у Шепетівці – 30 тис. Сотні людей фашисти живими замурували у Сатанові і Миньківцях.

За 33 місяці окупації області фашисти знищили 478 тисяч мирних жителів і військовополонених. Понад 117 тисяч краян нацисти насильно вивезли до Рейху. Значна частина їх загинула на чужині.

Не могли спокійно дивитися подоляни на дії окупантів. На території області широко розгорнулась партизанська боротьба проти фашизму. Партизанські загони і з'єднання допомагали діючій армії навесні 1944 року звільняти північні райони області від коричневої чуми.

4 партизани-уродженці Хмельниччини одержали високе звання Героя Радянського Союзу. Це Одуха А. З., Бринський А. П., Прокоп'юк М. А. і найменший партизан Валя Котик. Крім того, ще 4 народних месників – неподолянина одержали звання Героя за звільнення нашого краю, зокрема Іванов О. Г., Михайлов Ф. М., Музальов І. О. і Петров М. І.

Визволення області почалося 1 січня 1944 р., коли було звільнено село Ганнопіль Славутського району. А 4 квітня 1944 р. радянські війська повністю очистили наш край від нацистсько-фашистських загарбників, звільнивши с. Жванець Кам'янець-Подільського району. Визволення тривало 95 днів.

При визволенні нашого краю подільська земля стала місцем вічного спочинку для понад 30 тисяч солдатів, сержантів і офіцерів Червоної Армії.

У боях за визволення області більше 15 тисяч воїнів нагороджені орденами і медалями, а 18 – отримали високе звання Героя Радянського Союзу, в тому числі 7 – посмертно.

В боях за звільнення Хмельницької області віддали своє життя 9 Героїв Радянського Союзу, яким раніше було присвоєно це високе звання.

У серцях хмельничан вічно житиме безмежна вдячність захисникам Вітчизни, її героям-визволителям.

В містах і селах області споруджено 972 пам'ятників і пам'ятних знаків, меморіалів Слави, обелісків воїнам-односельцям і 320 – воїнам-визволителям.

Після звільнення нашого краю від фашистської навали у кожному подільському місті і селі розгорнувся трудовий фронт з відбудови народного господарства, ліквідації окупації. Трудовий подвиг звершувався, головним чином, зусиллями жінок, підлітків і людей похилого віку. За цей подвиг держава нагородила 150 тисяч подолян медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.» (Шкробот П. М. Ратна і трудова Слава Хмельниччини / П. М. Шкробот, Г. І. Степанець. – Хмельницький: ФОП Цюпак, 2016. – С. 6-8.)

Гірко усвідомлювати, що подільська земля прийняла у свої обійми понад 800 дітей, які після звільнення області підірвались на снарядах, мінах, бомбах, що залишились на наших полях.

Покоління, що живуть у вільній Україні, безмежно вдячні всім, хто своїм життям, здоров'ям, самовідданим патріотизмом захистив Вітчизну від коричневої чуми.

II. Село пам'ятає.

У моєму рідному селі Кременна, що на Городоччині, як і повсюди, вшановують воїнів-визволителів, які 75 років тому принесли односельчанам свободу.

Село Кременна – перлина Поділля, воно увібрало в собі всю велич і красу нашого краю – словянську щедрість, доброту, працелюбність, весь життєвий устрій, працьовитих, талановитих подолян.

А ще на в'їзді в Кременну стоїть оригінальна криниця, цілющу, прохолодну джерельну водицю з якої подає величний журавель. І аж ніби прикметно те, що журавель приносить людям щастя й нащадків, а водиця кожному сил додає.

Сьогодні старше покоління односельчан пам'ятає трагічні події війни 1941-1945 років.

Село Кременна перебувало під фашистською оку-пацією з 1 липня 1941 року по 25 березня 1944 року. Від нанесених ворогом грабежів кол-госп втратив 18 млн 938 тис. 313 крб.

Селян обкладали численними грошовими і натуральними податками.

Упродовж окупаційного періоду жителі Кременної були пов'язані з партизанами, які діяли в області. Антифашистська підпільна група була на Кременянських хуторах. Її очолював Осика Павло Філімонович. Однак, фашисти його вистежили і 7 квітня 1943 р. розстріляли, сім'ю живцем спалили в їхній хаті. Патріотам встановлено пам'ятник на місцевому цвинтарі та пам'ятний знак біля хутора.

В 1942 році з села на примусові роботи в Німеччину фашисти вивезли 103 юнаки і 117 дівчат. Значна частина оstarбайтерів з Кременної загинули у фашистській неволі. А ті, хто повернувся на Батьківщину, пройшли крізь терни уже сталінських репресій, підозр, недовіри, поразки в правових та інших принижень.

Городоччина, с. Кременна весною 1944 р. знаходилися в самому пеклі Проскурівсько-Чернівецької операції 1-го Українського фронту під командуванням Маршала Радянського Союзу Г. Жукова.

Бої за звільнення краю вели війська 1-ої і 3-ої гв. танкових армій. 25 березня 1944 р. 30-й стрілецький корпус вийшов на рубіж Лісоводи-Кременна. В результаті жорстоких боїв були звільнені населені пункти, в тому числі Кременна.

У боях за звільнення Городоччини брав участь офіцер, замляк Григорій Іванович Прозоровський. Він згадував: «Мені випала честь звільнити від фашизму свій край, зокрема: Теофіполь, Білогір'я, Базалію, Фельштин, Михайлівку, Коритну, Підлісний Олексинець, Лісоводи, Кременну, Городок».

За участь у боях за звільнення населених пунктів Хмельниччини Г. І. Прозоровський нагороджений орденом Бойового Червоного прапора. Про Прозоровського зібрано багато матеріалів, про мужнього визволителя нашого краю, які експонуються в музеї. Г. І. Прозоровський не тільки відзначився як воїн-визволитель, але у післявоєнний період був знаним працівником сільського господарства, працював головою колгоспу в с. Чорноводи Городоцького району, на цукровому заводі. І скрізь він проявляв любов і відданість рідному краю.

У роки Другої світової війни 1941-1945 рр. з 250 тисяч подолян, яких покликала війна, 115 тисяч назавжди залишилися на полях битв. Подільська земля виплекала 83 героїв Радянського Союзу. За відвагу і подвиги в роки війни звання Героя України присвоєно Сушку Л. Г. з Летичівського району.

На фронтах Другої світової війни воювало понад 600 уродженців з с. Кремінна, кожен третій з них не повернувся додому – 221 загинув у боях з ворогом.

В селі шанують пам'ять про воїнів-визволителів.

III. Земляки серед воїнів-визволителів.

Хмельниччина пам'ятає, гордиться воїнами, які в грізні роки війни боролись проти нацизму. Їх імена сьогодні завжди з нами.

Серед них:

Володимир Вікентійович Сухорябов, полковник.

Народився він у далекому 1910 році в селі Слобідці, що на Ярмолинеччині. Його життєвий шлях пов'язаний з Збройними силами охоплює 30-50 роки. В. В. Сухорябов закінчив військові навчальні заклади, став офіцером, льотчиком, займав командні посади в авіаційних підрозділах Червоної Армії.

З архівних документів, які представив його племінник Сухорябов Володимир Вікентійович, дізнаємось про його життєвий, нелегкий, але сповнений героїзмом шлях.

З 1937 по 1938 рік В. В. Сухорябов як військовий льотчик брав участь в національно-революційній війні в Іспанії.

Нагороджений орденом Червоного Прапора.

З самого початку і до кінця закінчення воював на фронтах Великої Вітчизняної війни (1941-1945 роки). Під час війни Сухорябов здійснив 110 бойових польотів, особисто збив 2 літаки ворога. Брав участь в багатьох

військових формуваннях, які вели бої за Москву, оборону Харкова, в Курській битві, за звільнення Донбасу.

Полковник Сухорябов в складі Білоруського фронту вів бої в Варшавсько-Познанській, Берлінській наступальних операціях. За час війни був вісім разів персонально відзначений в наказах Верховного Головнокомандуючого за бойові заслуги.

Нагороджений трьома Орденами Червоного Прапора, орденом Суворова, орденом Кутузова, орденом Вітчизняної війни, орденом Червоної Зірки, медалями та іншими відзнаками.

Після війни продовжував службу в авіації на командних посадах. Загинув в авіакатастрофі в 1950 році.

Його ім'я, подвиги назавжди збережені у нашій пам'яті.

У День славного 75-річчя належить по праву ще і ще раз мовити добрі слова про всіх воїнів-фронтовиків.

IV. Він визволяв від фашизму Хмельниччину.

Григорій Степанович Довгалюк, колишній житель села Білозірка і Щаснівка Волочиського району. Доля його була не-радісною. Батракував, пас селянську худобу. Потім у 1925 році поїхав шукати кращого життя у Крим. Працював робітником, закінчив курси механізаторів. Звідси і був призваний на строкову службу в армію, де здобув військовий фах – танкіста. А потім закінчив військове училище, став офіцером. В подальшому Г. С. Довгалюк повернувся на рідне Поділля. Працював викладачем в автошколі, одружився.

Йому довелось пережити нелегкі довоєнні роки політичних репресій, коли за необережне слово люди потрапляли в тюремні каземати. Не обійшла стороною реприсивна машина і Григорія Довгалюка. Не те слівце він висловив проти вождя всіх народів, і за це був позбавлений волі на 10 років. Відбував термін на лісопавалах на Далекому Сході. Лише завдяки домаганням дружини Надії Семенівни, друзям, Григорію Степановичу вдалося вирватися із тюремних казематів і повернутися до рідної домівки.

А коли розпочалась Велика Вітчизняна війна, Григорій Довгалюк одразу став на захист рідної Вітчизни, громив ворога у складі 1-го Українського, 1-го Білоруського фронтів. В одному з боїв під Воронежем екіпаж

танка Довгалюка з честю виконав бойове завдання, а його командир удостоєний медалі «За відвагу».

На початку березня 1944 року Григорій Довгалюк воював у складі 4-ї танкової Армії А. Д. Лелюшенка. Йому довелося бити ворога на рідній землі, звільняти від фашизму Шепетівку, Волочиськ і інші населені пункти Хмельниччини.

Особливо пам'ятною була подія, коли Григорій Довгалюк разом з своїми танкістами-побратимами зустрівся з односельчанами, родиною в селах Щаснівці, Білозірці. Серце щиміло від радості зустрічі з дитинством, юністю.

Тут жили тато й мама, але, на превеликий жаль, на той час їх уже не було...

Фронтіві дороги повели танкіста Довгалюка на захід, у саме логово фашизму.

За мужність і героїзм, проявлений у боях з ворогом, танкіст гвардії старшина Г. С. Довгалюк нагороджений орденом Червоної Зірки та багатьма медалями.

Після закінчення війни Г. С. Довгалюк сумлінно працював на різних господарських роботах на Хмельниччині. Але завжди відвідував рідні села Білозірку та Щаснівку. Будучи танкістом у роки лихоліття, залишив символічний автограф «Визволяв їх від ворога».

У 1992 році, на 85 році життя, Григорій Степанович Довгалюк відійшов у вічність, але пам'ять про нього, його подвиги живі серед односельчан Білозірка та Щаснівка, всіх хмельничан.

V. У післявоєнний період селяни здійснили трудовий подвиг з відбудови села.

Селяни Кремінної самовіддано працювали, щоб на полях вирощувались дорідні врожаї, розвивались всі галузі сільського господарства. В селі функціонували три колгоспи, в яких важко працювали колгоспники. В їхньому житті були не тільки радощі, але й немалі труднощі, які обумовлені були післявоєнною розрухою. Селяни Кремінної відчули і голодний 1947 рік, але попри всі труднощі село розвивалось, поліпшувався побут, культура.

Переломною подією в житті Кремінної стало об'єднання 5 грудня 1958 р. колгоспу ім. Жданова з колгоспом «Україна» с. Лісоводи. Цим господарством з 1945 по 1989 рр. керував видатний аграрій – двічі Герой Соціалістичної Праці Ткачук Григорій Іванович.

Спільна діяльність Лісоводів і Кремінної давала позитивні результати. Швидкими темпами велось господарське, соціально-культурне будівництво.

За видатні успіхи в розвитку сільськогосподарсько-го виробництва зав. відділком колгоспу «Україна» с. Кремінна Пробитому Івану Васильовичу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. За трудові здобутки нагороджені почесною відзнакою Героя і Василь Якович Сірий, бригадир тракторної бригади, Валентина Федорівна Василюк, доярка. За високі показники у праці державними нагородами відзначені сотні трудівників села.

Сьогодні на землях Кременянської сільської ради функціонує відділення агро-холдингу «Мрія», товариство «Ярос-Агро», фермерські господарства.

Трудівники села високо пошановують тих, які 75 років тому принесли на рідну землю мир. Вдячні і воїнам, які і сьогодні березуть наші кордони на Сході України.

Серед них: Косарич Сергій, Романишин Олександр, Бота Даніел, Волос Віктор, Осика Василь, Кривий Анатолій, Чепко Михайло, Гуменюк Григорій, Царенко Олександр, Парамей Віктор, Івашко Михайло, Любас Віктор, Король Олег, Садовий Микола.

Ці імена високо вшановують односельчани. А добрий приклад для них – воїни, які боролись проти фашизму у Другій світовій війні, визволяли наш край від загарбників.

***

Пам'ять про події, які відбувались 75 років тому назавжди збережеться у пам'яті сьогоднішнього і майбутніх поколінь. І цьому сприяє проведення Всеукраїнської естафети пам'яті на теренах області на честь 75-ї річниці визволення України, нашого краю від нацизму.

Джерела та література:

1. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині : 1941-1944 : документи і матеріали / упоряд. : Вавринчук М. П., Завальнюк О. М., Слободянюк П. Я. та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 376 с.
2. Шкробот П. М. Ратна і трудова Слава Хмельниччини / П. М. Шкробот, Г. І. Степанець. – Хмельницький : ФОП Цюпак, 2016. – С. 6-8.
3. Звільнення села від окупації – Кремінна / П. Шкробот, П. Слободянюк. – Тернопіль : АСТОН, 2017 – с. 69-103.
4. Автограф визволителя: довідка О. І. Довгалюк – Волочиськ: Ветеранська організація, 2019. – 2 стор.

Пам'ятаємо

***Пам'ятне слово про справжнього вченого,
Краєзнавця, друга Віктора Степановича Мороза***

11 липня 2019 р. на 82-му році життя відійшов у вічність Віктор Степанович Мороз – відомий на Хмельниччині та в Україні вчений, кандидат економічних наук, доцент, член Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, автор більше 50 наукових праць з економіки та кількох десятків статей краєзнавчого характеру, науково-краєзнавчого видання «Копистин: основні віхи історії» та підготовленого до друку краєзнавчого дослідження про рідне село Лісоводи Городоцького району та навколишні населені пункти.

Віхи життя Віктора Степановича непересічні. Він народився 6 січня 1936 р. в с. Лісоводи в селянській родині Морозів. Батько його Степан Єфремович (1908-1978) – брав участь у війнах з Фінляндією (1939-1940) та Німеччиною (1941-1945), пройшов їх від початку до кінця, повернувся у рідне село і все життя був тісно пов'язаний з технікою, знав ковальську і слюсарську справи. Мати Марія

Григорівна (1912-1969) народилася на Катеринославщині, однак доля закинула її в часи Української революції в Лісоводи, де й поєднала своє життя з Степаном Морозом, народила двох синів, пережила війну, окупацію, трудилася вихователькою сільського дитячого садочку.

Віктор, як старший син, змалечку пізнав, що таке босоноге дитинство, як працювати лопатою, вилами, сапою, доглядати за домашню живність, тіпати коноплі тощо. В школі він із захопленням посягав знання, допізна сидів при каганці з книжками, адже в родині Морозів панував культ книги.

Село тим часом, під керівництвом Г. Ткачука змінювалось на краще на очах: наприкінці 1940-х рр. в Лісоводах з'явилося провідне радіо: у хатах встановили гучномовці, звані у народі «капельюх», а на початку 1950-х – електричне освітлення, а у 1954-1956 рр. через центр села проклали шосе. Допитливий школяр, який любив точні науки – математику, фізику, хімію, а також історію, успішно закінчив школу та в 1955 р. вступив до Білоцерківського сільськогосподарського інституту.

1960 р. Віктор Мороз повернувся у Лісоводи дипломованим агрономом. Ставши головний агроном господарства, він вдень і навіть з вечора до ранку перебував у полі, перевіряв стан нічної оранки, і навіть охороняв врожай від крадіжок. Однак молода душа рвалася до нових горизонтів, нових духовних зростань. Пrawdami і неправдами йому вдалося вирватися з виру колгоспного села початку 60-х рр. та влаштуватися на посаду економіста на Хмельницькому міському молокозаводі. Для отримання системної освіти став студентом Хмельницького загальнотехнічного факультету Львівського поліграфічного інституту ім. І.Федорова, після закінчення якого був переведений на інженерно-економічний факультет Львівського політехнічного інституту на спеціальність «Економіка машинобудування». Згодом працював за фахом на Хмельницьких заводах термопластавтоматів і трансформаторних підстанцій.

Освоївшись у місті, Віктор Степанович пішов значно далі, подав документи до Хмельницького інституту побутового обслуговування (зараз Хмельницький національний університет) і був прийнятий на кафедру економіки. Згодом Віктор Мороз закінчив аспірантуру Інституту економіки АН України, де його наставниками були заввідділом економіко-математичного моделювання В.Геєц, відомий вчений, нині академік НАН України, доктор економічних наук М.Соколік, доктор економічних наук В.Точілін та ін. Після захисту дисертації за спеціальністю «Економіко-математичне моделювання» отримав диплом кандидата економічних наук. До виходу на заслужений відпочинок В.Мороз працював доцентом кафедри економічної кібернетики та економіки підприємств і підприємництва, був багатолітнім членом спеціалізованої Вченої ради із захисту кандидат-

ських дисертацій, користувався чималим авторитетом в колективі та наукових колах України.

В останні 16 років економіст за фахом Віктор Степанович Мороз повернувся до справжнього покликання – став активно займатися краєзнавством, вивченням історії сіл і міст, фортець і замків Поділля, зібрав колекцію грецьких, римських, візантійських, польських та російських монет, доукомплектував надзвичайно цінну бібліотеку, основу якої складають праці античних авторів і краєзнавча література. У 2014 р. він став членом Національної спілки краєзнавців України.

Поле інтересів Віктора Степановича Мороза досить широке: від чисто місцевого, як то пошуки коренів рідного роду та села, в якому виростав, розширене інформування земляків архівними відомостями про парк та палац Раціборовських-Журовських у Лісоводах, до загально подільських чи, навіть глобальних, наприклад, про появу Траянового валу поруч з с.Лісоводи чи про обіг римських монет на Поділлі і Південно-Східній Волині тощо. Усього він написав декілька десятків краєзнавчих робіт з історії подільського краю, брав участь у роботі 35 науково-практичних краєзнавчих конференціях, де виступав з доповідями з теми дослідження.

Любов до знань і науки В.С.Мороз прищепив синам Володимирі і Сергію, які теж закінчили аспірантуру і працюють в Хмельницькому національному університеті.

В останні роки Віктор Степанович, незважаючи на вік і болячки, активно працював у царині подільського краєзнавства. У 2017 році видав науково-краєзнавчу роботу «Копистин: основні віхи історії (до 575-річчя першої писемної згадки)».

Нині важко змиритися з думкою, що з нами вже немає Віктора Степановича Мороза. Ентузіаста краєзнавства, з вогнем творця у серці, з енциклопедичними знаннями, логікою та чіткістю розуму, твердою наполегливістю у досягненні намічених задумів і планів. Пам'ять про нього, його творчість і людяність назавжди залишиться в наших серцях.

В. Адамський, Л. Баженов, В. Байдич, Ю. Блажевич, М. Войнаренко, С. Єсюнін, В. Ільїнський, В. Захарєв, Н. Стрельбицька, С. Причишин-Клиновський, П. Шкробот.

5.

НОВІ ВИДАННЯ

*Григоренко О.П.
м. Хмельницький*

ДОСЛІДЖЕНО РОДОВІД ЗНАНОЇ РОДИНИ

Анатолій Трембіцький. «Родинна династія Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандорів: просопографічний портрет (XVIII–XXI ст.)». Хмельницький. Видавництво Стрихар А. М. 2019. 850 стор.

У монографії Анатолія Трембіцького розв'язана наукова проблема щодо створення колективного портрету відомих представників української родини, знакової в житті України та української діаспори Німеччини, Словаччини, США, Франції, Чехії. Розвиток вітчизняної історичної науки на сучасному етапі потребує створення сучасних історичних портретів цілих династій визначних науковців чи відомих українських діячів у контексті історично-культурного розвитку української громади в місцях осідку, створення праць про ролі і місце цих особистостей в історично-культурній спадщині українського народу.

Про визначні постаті цієї династії тривалі десятиліття було заборонено говорити. Цей проєкт, виконаний на належному науковому рівні, заповнює один із важливих секторів фундаментального знання про історичну роль кожного зі значних особистостей в певну історичну добу. Досліджень життя та діяльності кращих представників цієї славної української родини не проводилось. Тоталітарні радянський та чехословацький режими наклали на неї ідеологічний штамп «українські буржуазні націоналісти».

Монографія складається з шести розділів і 22 підрозділів, які збалансовані за обсягом, логічно доповнюють один одного та загалом забезпечують комплексний підхід щодо висвітлення історії життя та діяльності багатьох членів родини.

Володимир Чехівський (*1876 – †1937) був депутатом 1-ої Державної думи Російської імперії від Київщини, членом Революційної партії України та Української соціал-демократичної робітничої партії, членом Подільської та Одеської «Просвіти», членом Центральної Ради, директором Департаменту сповідань з правами міністра у гетьманському уряді, головою Комітету охорони республіки, прем'єр-міністром та міністром закордонних справ Директорії доби Української Народної Республіки, дорадником Митрополита Василя Липківського, учасником Першого (1921) та головою Другого (1927) Всеукраїнських Православних Церковних Со-

борів Української Автокефальної Православної Церкви, автором близько 30 богословських праць. Він працював вчителем в Черкаському духовному училищі та в Черкаській чоловічій гімназії, був головою ради лекторів Кам'янець-Подільського українського народного університету, викладачем ряду навчальних установ. Розстріляний 3 листопада 1937 року за рішенням особливої трійки в урочищі Сандармох у Карелії.

Олена Чехівська, *дівоче прізвище Сіцинська* (*1882 – †1969) була активною учасницею українського національно-церковного руху, співзасновницею Об'єднання українських жінок у Німеччині (1947–1949), членкою Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, Союзу Українок Америки, Українського православного братства ім. Митрополита Василя Липківського та Товариства подолян при Українській Вільній Академії Наук (УВАН), авторкою і співавторкою майже 170 статей-гасел для енциклопедій української діаспори.

Володимир Січинський (1894 – †1962) – відомий дослідник і творець української архітектори, українського сакрального та ужиткового мистецтва, доктор філософії і професор Українського Вільного Університету, директор Університету українознавства при УВАН в Нью-Йорку, член Об'єднання мистців українців в Америці та інших громадсько-просвітницьких і науково-мистецьких товариств, автор майже 700 праць, статей, рецензій та понад 60 архітектурних проєктів.

Ярослав Січинський (*1924 – †2015) був знаним архітектором, творцем і дослідником української сакральної архітектури, одним з керівників Кабінету дослідження Поділля ім. Юхима Січинського, згодом Товариства подолян при УВАН і Товариства українських інженерів Америки, автором понад 20 архітектурних проєктів.

Вікентій Шандор (*1907 – †2003) – доктор права, представник уряду Карпатської України при Чехословацькому уряді в Празі, заступник голови Державного центру Української Народної Республіки, член публікаційно-інформаційної комісії Українського Конгресового Комітету Америки, дійсний член НТШ і Товариства українських правників в США, автор історії Закарпаття, споминів та понад 100 наукових статей і розвідок на правничо-політичні та історичні теми.

Любиця Бабота (*1944), znana філолог-україністка, професор Торонтського університету, znana дослідниця, авторка монографій та понад 300 наукових і науково-популярних статей, розвідок і статей-гасел для енциклопедичних та довідково-краєзнавчих видань про культуру й літературу Закарпаття.

У розділі «Родинні зв'язки та особистісно-індивідуальний потенціал членів родини» А. Трембіцький розкрив спорідненість членів відомої української родини Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандорів, взяв-

ши за головний стрижень цієї династії одного із найвизначніших її членів, знаного українського історика, протоєрея Євфимія Січінського. Його нащадки зробили вагомий внесок у розвиток і збереження історії та культури українського народу, виступили творцями та захисниками української національної ідеї, за що майже всі переслідувалися та неодноразово були репресовані.

Частково автор висвітлив життя таких представників родини, як Віктор, Микола та Олекса Чехівські, Михайлина Січінська, Маргарета Бабота, подав біографічні відомості та дані про діяльність інших національно свідомих членів родини, що в цілому дало можливість створити її колективний портрет родини шляхом послідовної реконструкції життя та діяльності цих особистостей. Автор висвітлив їхню педагогічно-освітню діяльність у державних, громадських, приватних і церковних закладах освіти Канади, Німеччини, Словаччини, США, України, Чехословаччини. Також автор охарактеризував ролі членів династії у творенні та розбудові української музейної, бібліотечної, видавничої, енциклопедичної, бібліографічної та пам'яткоохоронної справи в місцях свого проживання.

Монографія А. Трембіцького є першим спеціальним ґрунтовним дослідженням щодо комплексного вивчення представників відомих українських родин Січінських-Чехівських-Січінських-Шандорів у національно-культурному житті України та діаспори впродовж XVIII–XXI ст.

Статтю опубліковано: Свобода (Нью-Йорк). 2019. Ч. 23. 7 червня. С. 12.

*Байдич В.Г., Олійник Ю.В., Галатир В.В.
м. Хмельницький*

ПОБАЧИЛА СВІТ КНИГА ПРОСКУРІВСЬКИЙ ПОГРОМ 1919 РОКУ В ДОКУМЕНТАХ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

У виданні Державного архіву Хмельницької області вміщено архівні документи, матеріали, газетні публікації, спогади про трагічну сторінку в історії м. Проскурова (нині Хмельницького) – погром євреїв в лютому 1919 року.

Складається збірник документів із вступної статті «Трагедія двох народів, а урок для всіх суціль» автором якої є доктор історичних наук, професор – Володимир Сергійчук. Матеріали згруповані по розділах: документи періоду УНР, матеріали радянської доби, свідчення українських, російських, єврейських та зарубіжних авторів. В додатках подано список осіб єврейської національності,

які були вбиті та померли від ран під час погрому, списки поранених та постраждалих осіб, які перебували на лікуванні в Проскурівській єврейській лікарні під час погрому в м. Проскурові та список осіб єврейської національності, які одержали поранення та знаходилися на лікуванні в перев'язочному пункті й списки осіб, які постраждали від погрому та лікувалися стаціонарно і амбулаторно в Проскурівській єврейській лікарні.

Видання є першою спробою правдиво та не заангажовано висвітлити недосліджені події лютого 1919 року. На основі викладеного матеріалу читач може самостійно для себе визначити масштаби та винуватців трагедії що сталася в Проскурові. Упорядники: В.І. Сергійчук, О.М. Завальнюк, В.Г. Байдич, Ю.В. Олійник, В.В. Галатир.

Видання розраховане на істориків, науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, учителів, школярів, усіх, хто цікавиться історією України.

Бібліографія: Проскурівський погром 1919 року в документах: міфи та реальність / [упоряд.: В.І. Сергійчук, О.М. Завальнюк, В.Г. Байдич, Ю.В. Олійник, В.В. Галатир]. – Хмельницький: ТОВ «Твори», 2019. – 290 с.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, академік УАІН, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті, голова Хмельницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець України

Байдич Вадим Олександрович, вчитель історії Кузьминської середньої школи Красилівського району Хмельницької області, член НСКУ

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Байдич Олександр Васильович, вчитель історії, директор Кузьминської середньої школи Красилівського району Хмельницької області, Почесний краєзнавець України, заслужений працівник освіти України, член НСКУ

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Говорун Валентин Давидович, вчитель біології і географії Хмельницького колегіуму імені В. Козубняка, вчитель-методист, член НСКУ, член Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України»

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСЖУ, член НСКУ

Западенко Леонід Петрович, волонтер Хмельницького фонду «Хесед-Бешт», член НСКУ

Ільїнський Валентин Михайлович, ст. викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Голова Хмельницького обласного відділення Українського геральдичного товариства, член НСКУ

Кабачинський Микола Ілліч, доктор історичних наук, професор, Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, член НСКУ

Лавринчук Віталій Александрович, методист БТДЮ Красилівської міської ради, член НСКУ

Марценюк Валерій Васильович, заступник директора Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСЖУ

Муляр Анатолій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, вчитель-методист

Сергійчук Володимир, доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Академії наук вищої школи України

Сердунич Любов Андріївна, письменниця, член ВТ «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка, член НСЖУ, член НСКУ

Синиця Надія Миколаївна, вчений секретар Хмельницької обласної наукової бібліотеки, заслужений працівник культури України, член НСКУ

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Троян Ростислав Феліксович, член ради Хмельницької обласної організації ветеранів, член НСЖУ

Чабан Катерина Анатоліївна, директор Хмельницької обласної наукової бібліотеки

Шкробот Петро Михайлович, член НСЖУ, почесний ветеран України, краєзнавець

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Синиця Н.М., Чабан К.А. ПОДВИЖНИЦЯ БІБЛІОТЕЧНОГО
ТА ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

(до 70-річчя з дня народження Станіслави Людвіківни Карван)
МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ С.Л. КАРВАН

Григоренко О.П. ВІТАЛІЮ ЛАВРИНЧУКУ – 60
ХРОНІКА РОДИНИ І ЖИТТЯ

Адамський В.Р., Блажевич Ю.І. ЖИТТЄВИЙ ТА
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ВАЛЕНТИНА ІЛЬІНСЬКОГО
МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ В.М. ІЛЬІНСЬКОГО

НАУКОВІ СТАТТІ

Адамський В.Р. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ
СТРУКТУР У ВІННИЦІ НАВЕСНІ 1917 РОКУ

Баженов Л.В. ПРОФЕСОР ВІКТОР ПРОКОПЧУК –
ВЕТЕРАН КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ, ТЕОРЕТИК
І ПРАКТИК НАЦІОНАЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА УКРАЇНИ
ТА ПОДІЛЛЕЗНАВСТВА (ДО 75-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ)

Байдич В.Г., Байдич В.О., Байдич О.В. ПОПУРІ ІЗ МАТЕРІАЛІВ
СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО ПОВІТОВОГО СУДУ

Блажевич Ю.І., Блажевич О.І. ВЕЛИКОДНІ ТРАДИЦІЇ
В МІСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ: СУЧАСНИЙ СТАН

Говорун В.Д. КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
СЕЛА ОНАЦЬКІВЦІ ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ

Єсюнін С.М. «ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ» (ЗІБРАННЯ ДРУГЕ)

ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ
МІСТА ПРОСКУРОВА

Западенко Л.П. ЛЕГЕНДА «О ВОЗМУТИТЕЛЬНЫХ
ВЫРАЖЕНИЯХ ПРОИЗНЕСЕННЫХ 23 СЕНТЯБРЯ
ВО ВРЕМЯ ЛИТУРГИИ В ПРОСКУРОВСКОМ КОСТЕЛЕ
КСЕНЗОМ БИНИЦКИМ»

Ільїнський В.М. ГЕРАЛЬДИКА ПОДІЛЛЯ
У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКІВ ТА НАУКОВЦІВ

Кундельський В.В. ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА
ПО РОЗПАЛЮВАННЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВОРОЖНЕЧІ
У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ –
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТЬ

Лавринчук В.О. КРИВАВЕ ЛІТО 1941 РОКУ НА КРАСИЛІВЩИНІ
Муляр А.М. ПОДІЛЬСЬКА ГУБЕРНІЯ У 1857 РОЦІ: ДЕМОГРАФІЯ
ТА СТАНОВА СТРАТИФІКАЦІЯ (за матеріалами
«Пам'ятної книжки Подільської губернії на 1859 р.»)
Сергійчук В.І. ТРАГЕДІЯ ДВОХ НАРОДІВ,
А УРОК ДЛЯ ВСІХ СУЩИХ
Сердунич Л.А. МІСТЕЧКА ПИЛЯВА І СТАРА СИНЯВА
ЗА ДАНИМИ МЕТРИЧНОЇ КНИГИ 1875 – 1919 років
Трембіцький А. М. УКРАЇНСЬКЕ ЛИХОСЛІВ'Я

Краєзнавчі матеріали

Льїнський В.М. ДУМКИ З ПРИВОДУ...

Кабачинський М. І. ПАМ'ЯТІ ПОБРАТИМА

ІВАХОВА ОЛЕКСАНДРА ДМИТРОВИЧА

Марценюк В.В. ВІН БУВ ПЕРШИМ (пам'яті В'ячеслава Шаренка –
колишнього головного лікаря облонкодиспансеру)

Троян Р.Ф. СПОМИНИ НАД ГОРИННЮ.

Пам'ятаємо ПАМ'ЯТНЕ СЛОВО ПРО СПРАВЖНЬОГО ВЧЕНОГО,
КРАЄЗНАВЦЯ, ДРУГА ВІКТОРА СТЕПАНОВИЧА МОРОЗА

НОВІ ВИДАННЯ

Григоренко О.П. ДОСЛІДЖЕНО РОДОВІД ЗНАНОЇ РОДИНИ

Байдич В.Г., Олійник Ю.В., Галатир В.В. ПОБАЧИЛА СВІТ

КНИГА ПРОСКУРІВСЬКИЙ ПОГРОМ 1919 РОКУ

В ДОКУМЕНТАХ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

НАШІ АВТОРИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 22

Підписано до друку 13.05.2019. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 11,6.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10